

गङ्गा
चा. सु. जा.

वर्ष : ५, अङ्क: १, २०८२

संरक्षक

किरात बायुङ राई सुम्निखिम

सल्लाहकार

आङ बहादुर राई (बुद्धिजीवि), बुद्धि कुमार ह्वाङ्गु राई (नक्सो),
यस बहादुर राई (समाजसेवी), मान बहादुर रूम्दाली राई
(वरिष्ठ अधिवक्ता), चक्रशेर राई (अधिवक्ता),
रसिक सम्यक किरात (उप-प्राध्यापक)

सम्पादक मण्डल

किशोर बायुङ राई
लोक बहादुर बायुङ राई
वसन्त बायुङ राई
नविन बायुङ राई

आवरण चित्र

अजयहाङ बायुङ राई

प्रकाशक

किरात बायुङ राई सुम्निखिम
केन्द्रिय कार्यसमिति, काठमाडौं
Email: bayungsumnikhim@gmail.com

डिजाईन, सेटिङ तथा छपाई

अग्नी द्वापाखाना

पुरानो बानेश्वर, काठमाडौं
फोन नं. ०१-४५६४५०६, मो.नं. ९८५१०७६७२२

मूल्य

संस्थागत - रु. ३००/-

US \$ - 10

सम्पादकीय

गुधि बायुङ राई

च्याङ्माख बायाख/मायाख ब्लन्मेमखोङ पासो ब्लन्याला
वाबुखु खुनाले दिवाले रिङ्माति नाम तःसलाखोङ दुम्याला

अयामे सीसीखम कःरखमरी । अयामे दिबुखम धःरखमरी । अयामे चारिन्ता मोलेन्तोरी । अयामे च्याङ्माखा बायाख/मायाखरी । मामा मिनिनाप्वा दुम्सो मुन्यामनोथा रूखुनुङ्मे दुम्चोदुम-वालानुङ्मे दुम्चोम् । सायानुङ्मे दुम्चोदुम-बुयानुङ्मे दुम्चोदुम । भ्याकआ स्यान्तिवानुङ्मे दुम्चोदुम ।

सुम्नि तुम्लोनुङ जोसिआ-साला तुम्लोनुङ जोसिआ । की तुम्लोरी सोसिआ-पी तुम्लोरी सोसिआ इक्के स्यान्तिवा बायुङ राई(रःदि) हो । गुधि आसिङ बायुङ राई(रःदि) हो दासोमामि नेसे सारिरेरिदुयिङ सारिकिकि सारिपिपि, खापिकिकि खापिपिपि, किकिपिपिरोमि दासोङ सोसोङ कुम्तामेम हो । मात्तीम् नाम्तिरियो सोसोङ बःमे । डिन्सोङ बया । दिल्ला इकि सिसोसानारोलाई डिन्पाचोमि दुम ।

अयामे पुपुल्मे च्याङ्मख खिर्साङ लाताना । अयामे धामुतिम नाम तःसलारो गक्सोङ लाम्तामेना । अयामे युकुलधीन दुकुलधीन, जोजुमा ओम्फोमा, नेवालासयखा, छेछेला खेरेखारोम आनि दुःहर जासोङ लाम्तामेना । एकेरि हक्सिङ-हक्सिङ मामा मिनिनाप्चारःके आनि तुम्लोयालो, पाङ्माखोरो जोस्तामेम बक्ता । ब्लन्तामेम बक्ता । राम्तामेम बक्ता ।

इकि किकि पिपिरोमियो अयामे थःलथःसीरी पाङ्माखो जोत्तामेम बक्ता । तुम्लोयालो जोत्तामेम बक्ता । लोसीरो जोत्तामेम बक्ता । सलङ सिलिरो जोत्तामेम बक्ता । लेसुवा जोक्सुवारो जोत्तामेम बक्ता । इकी किकि पीपीरोमि सारि लेम्तामेम बक्ता रेरि लेम्तामेम बक्ता । तुम्लो पाम्तामेम बक्ता यालो पाम्तामेम बक्ता । लो पाम्तामेम बक्ता सी पाम्तामेम बक्ता कोरिङ गुधि आनि सिसोसानाबुङ नुङ सिसोसानाबुङ्मा हप्पेहप्पेरि च्यान्सोमामि ब्लोले दुम्पात्तामेम बक्ता । इकी आग्वलो मारि थिआ दुम्शा पात्तासोमिम बक्ता । इकि स्यान्तिवा मारि भ्याङ पात्तामेम बक्ता ।

आनादिल्ला ईक्के बायुङ राई(रःदि)रके स्यान्तिवारि सुङ्कारि वाङ्कारिरोमि मारि जिखा दोङ पासोङ बःमे । मारि दुःखा गिसोङ बःमे । तुम्लोयालो, लोसि, पातुम्री, लेसुवा जोक्सुवारो वाखावाखा याप्सोङ बःमे । जम्सोङ बःमे । एकसो स्यान्तिवारो जाम्सोङ लामेखा याप्सोङ लामेखा च्याङ्माखरिङ इक्के स्यान्तिवा जाम । गे सु हो दामेना बायुङ राई(रःदि) दादिखा लोलेखा माब्लन् ।

स्याम्चामि खनारिङ गेला गेला बया? मारामारा बःया? इक्के स्यान्तिवा ब्लन्पाचोम तेरि गुसिया । मुलिओदि पायाको लाम भोङ्सिया । किरात बायुङ राई सुम्निखिमको तेरि ख्लामोया ।

ब्लोलेवा
किरात बायुङ राई

विषयसूची

सि.नं	शिर्षक	पेज नं
१.	पुर्व देखि पश्चिमसम्मको बायुङ राईको नालिबेली	१-४
२.	बायुङ राईहरूको आपी	५-१०
३.	हङसेग्री सिलीमा बायुङ राईले गर्ने अनुष्ठान कार्यको सांस्कृतिक अध्ययन	११-२२
४.	किरात बायुङ राई सुम्निखिमको सांगठनिक अवस्था र गतिविधि	२३-३५
५.	Wisdom-seeking journey to my Ancestral Land and the Hang-Segro	३६-४१
६.	दोलोकुम	४२-४४
७.	ज्वलमाके लोसी	४५-४६
८.	डार्कुवा सिली	४७-४९
९.	बायुङ तुम्लो (मुन्दुम) र नेपालदेल नेवालदेल	५०-५३
१०.	बायुङ राईको सुम्निमो तुम्लोको मिथक	५४-५६
११.	हङ सेग्री सिली(रिनाम्साचा)	५७-५९
१२.	गिजोचा	६०-६२
१३.	नेपालको सार्वजनिक निकायहरूमा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व माननीय सदस्य	६३-७५
१४.	मुक्कुम्लुङबाट पाथीभराको अन्तर्य	७६-७८
१५.	थम्बु समुदायको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	७९-८१
१६.	मिम्खा	८२
१७.	सामा फक्चो दुम	८३
१८.	गु सु हो ?	८४-८५
१९.	ए एपा गुदा दुम्ती र:दि आता	८६
२०.	सोबुरुदिम मुपुद्ध	८७
२१.	गजल	८८
२२.	जीन्दगी	८९
२३.	नचालिएका पाइलाका डोबहरू	९०
२४.	कुनै अर्थ छैन	९१
२५.	हामी किरात बायुङ राई	९२
२६.	गंग बायुङ राई पियाचा	९३
२७.	किरात बायुङ राई सुम्निखिमको आर्थिक प्रतिवेदन	९४-१०२

पुर्व देखि पश्चिमसम्मको बायुड राईको नालिबेनी

- ज्ञान बायुड राई

अहिले जहाँ पनि आ-आफ्नो मौलिकता, सभ्यता, मातृभाषा, प्रथाजनित अलिखित परम्पराहरूको खोजी हुने काम भइरहेको छ । जसलाई निरन्तरता दिन, संरक्षण गर्न र पुस्तान्तरण गर्नको लागि प्रयत्न भइरहेको छ । यसै प्रसङ्गमा, बायुड राईहरूको आदिम थातथलो भनी नेपालको सोलुखुम्बु, खोटाङ र ओखलढुंगा जिल्लालाई चिनिन्छ । तुम्लो (मुन्दुम)को हिसाबले, विकासको हिसाबले, ईतिहासको हिसाबले जल-जमिन-जङ्गलसँग भएको सम्बन्धको हिसाबले त्यही खोटाङ, सोलुखुम्बु र ओखलढुंगा भूगोल आदिम थलो नै हो भनी प्रष्ट देखाउँदछ ।

आ-आफ्नो भूगोलमा आदिम कालदेखि बसोबास गर्दै आईरहेको बायुड राईहरू पछिल्लो समयमा पेशा तथा व्यावसाय गर्ने क्रममा आफ्नो पुख्र्यौली थातथलो देखि विभिन्न जिल्ला एवं ठाउँमा बसाइँसराई गरेको पाईन्छ । यसरी बसाइँसराई गरेको समयलाई केलाउँदा अनुमानित १ पुस्ता देखि ११ पुस्ता अगाडि देखि बसाइँसराई गरेको तथ्यहरू पाइन्छ । हामीले अनुमान गर्न सक्छौं कि ? त्यो समयमा सञ्चार, यातायात, विकासको पूर्वाधारहरूको अभावले गर्दा आफ्नो पितृथलो फर्किनुलाई कठिनाई भएको थियो ।

मानव समुदायको बसाइँसराई हुनु अस्वाभाविक कुरा होईन तर सबै जाति र जातको छुट्टाछुट्टै उत्पत्ति भएको स्थान र मूल्यमान्यताहरू रहेको छन् । त्यसैले नै पुख्र्यौली थातथलो र पवित्र भुमि (Sacred Land) भनिएको हो । बायुड राईहरू जहाँ बसोबास गरे पनि तुम्लो-यालो अनुसार बायुड राईको पुख्र्यौली थात-थलो भनेको खोटाङ, सोलुखुम्बु र ओखलढुंगा नै हो जहाँ जन्म देखि मृत्यु पर्यान्तसम्मको तुम्लो संस्कारहरू त्यहीं आदिम थात-थलोमा गरिन्छ । त्यहीं थातथलोमा पुन्याएर, द्याप्सोमाम, थुःसोमाम् मात्र पूर्ण हुन्छ ।

१२ औं राष्ट्रिय जनगणना अनुसार राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यलयले प्रकाशन गरेको तथ्यांकमा बायुड राईहरू संखुवासभा, सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा, खोटाङ, भोजपुर, धनकुटा, पाँचथार, ईलाम, भापा, मोरङ, सुनसरी, उदयपुर, सिराहा, रौतहट, बारा, धादिङ, काठमाडौं, भक्तपुर, ललितपुर, सिन्धुली, चितवन, गोर्खा, कास्की आदि जिल्लामा बसोबास गरेको देखाए तापनि ताप्लेजुङ, मकवानपुर, लुम्बिनी, सुर्खेत, सल्यान, कैलाली, बाँके, काभ्रेपलाञ्चोक, बर्दिया आदि जिल्लाहरूमा पनि बसोबास गरेको छन् ।

जुन बायुङ राईको तथ्यांकहरू राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यलयले जनगणना गर्दा प्राप्त गर्न सकेको छैन । यति मात्र नभएर भारत-भुटान हुँदै विभिन्न देशमा बसोबास गर्ने बायुङ राईको जनसंख्या र अवस्था बारेमा केही पनि गर्न सकेको छैन जुन जनगणना गर्नु अपरिहार्य छ ।

खोटाङ, सोलुखुम्बु र ओखलढुंगा जिल्लामा बसोबास गर्ने बायुङ राई बाहेक बाँकी रहेको जिल्लामा बसोबास गर्दै आईरहेको बायुङ राईहरूको मातृभाषामा तुलनात्मक रूपमा बायुङ भाषा लोप हुन लागेको छ । सुर्खेत, सल्यान, धनकुटा ताप्लेजुङ जिल्लामा बसोबास गर्ने बायुङ राईहरूलाई मात्र केही शब्द बाहेक अरु केही नबुझ्ने अवस्थामा छन् भने अर्कोतिर बायुङ राईको तुम्लोयालो जसरी ओखलढुंगा, सोलुखुम्बु र खोटाङमा पुजिन्छ हुबहु त्यसरी अरु जिल्लामा बसोबास गर्ने बायुङ राईले पनि पुज्नु पर्नेमा फरक-फरक तरिकाले पितृ पुजेको पनि देखिन्छ । उदयपुर, भ्रुपा, मोरङ र सुनसरी भने हुबहु तरिकाले नै तुम्लोयालो, सारी-खाउमा गरेको छन् तर सुर्खेत र सल्यान जिल्लामा बसोबास गर्ने बायुङ राईले कुनै पनि तुम्लोयालो अनुसार सारी-खाउमा सम्पन्न गर्न कठिनाई भोगेको देखिन्छ । यदि मानव समुदायलाई भौतिक सम्पत्तिले मात्र पुग्ने थियो भने विश्वमा रहेको भाषा, संस्कृति, लिपि, ईतिहास, मौलिकता, प्रथाजनित चालचलन, रैथाने ज्ञान प्रणाली पहिले नै लोप हुन्थ्यो तर भौतिक विकासको आमो (माउ/आमा) नै रैथाने ज्ञान प्रणाली र प्रथाजनित परम्परामा भएको हुनाले यसको करले र रहरले संरक्षण, विकास र प्रवर्द्धन गरिएको हो । जब एकजना बालक जन्मिन्छ तब सुरु हुन्छ; नाम के राख्ने ? कस्को सन्तान हो ? कुकु दयाल (माउली) कहाँ हो ? बुढो माउली कहाँ हो ? कुन संस्कार अनुसार जन्म-कर्म-मृत्यु संस्कार गर्ने हो ? दोःचा कुन हो ? सारी-खाउमा कसरी गर्ने ? माःसेपाथिङ (चोखो-नितो नगरी) सारी खाउमा गर्दा के के असर हुन्छ ? मौलिकता जगेर्ना गरिएन भने भावी सन्तानले के-कस्तो दुःख पाउछन् ? र संस्कार र तुम्लो-यालोलार्ई परिमार्जन गर्दै जाँदा त्यसको देखिने र नदेखिने असरहरू के के हुन सक्छन् ? भन्ने कुराहरूको प्रश्न र उत्तर आफै विस्तारै दिँदै आईरहेको छ । अहिले आएर विभिन्न जिल्लामा बसोबास गर्ने बायुङ राईहरूले खुब चिन्तन र मनन गर्दै आईरहेको देखिन्छ ।

सबै जनालाई आ-आफ्नो मौलिकता र ईतिहासको चासो र खाँचो भएको हुनाले भारतको सिक्किम, दार्जिलिङ, असाम, मणीपुरमा बायुङ राईहरूले तुम्लो-यालो अनुसार सारी-रेरी पुज्छन् एवं भुटानमा पनि नाग्ले गर्दछन् । यु.के.मा, हङकङमा, ब्रुनाईमा समेत बायुङ राईको मातृभाषालाई जीवित

राख्ने काम हुँदै आइरहेको छ । तुम्लो-यालो अनुसार सारी-रेरि पुज्ने कोसिस भइरहेका छन् । विभिन्न भूगोलमा बसोबास गर्दै आईरहेको बायुड राईहरूले हिजोआज आफ्नो पितृथलो सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा र खोटाङ जिल्लाको विभिन्न द्याल(गाउँ)मा आएर आफ्नो वंशावली, ईतिहास, डप्सी:लव, दव:रिप्वा, तुम्लो-यालो, लो:सि, परम्परा खोज्ने काम गरिरहेको छन् । त्यस पश्चात् तुम्लो-यालो पुज्दा र सारी-खाउमा गर्दा छुट्टिएको तुम्लो-यालोहरू, विधि तथा प्रथाहरू पुन:उत्थान गर्ने काम भइरहेको छ । जस्तो उदाहरणको लागि; बोकोल (चुला) सच्चाउने, आपि, सुम्नी-ब्यार्आ पुज्ने, कोरो-ब्यार्आ पुज्ने, हड-सेग्रो सिलि सिक्ने, बायुड राईको भर:भसिको प्रयोग गर्ने, तुम्लो-यालोसँग सम्बन्धित भएर गीत, लेख, रचना र दस्तावेज गर्ने काम भईरहेको छ ।

सुदुर पूर्व देखि सुदूर पश्चिम सम्मको भूगोलमा बसोबास गर्दै आईरहेको बायुड राई डप्सी:लअहरूसँग भेट्ने क्रममा फरक-फरक कथा र गाथाहरू भेट्टाईएको छन् । जस्तो उदाहरणको लागि; करिब ३५-४० वर्ष अगाडी सडक निर्माणको काम गर्ने क्रममा ओखलढुंगाबाट गएको बायुड मुपुचा राईहरू धनगढीको जुगेडा र फुलबारीमा पुगि बसोबास गरिरहेका छन् । जहाँ अझै मातृभाषा जीवित नै छ । ओखलढुंगाबाट काभ्रेपलाञ्चोक हुँदै ३-५ पुस्ता अगाडि सुर्खेत पुगेको बायुड राईहरू पनि छन् जसलाई अलि-अलि मात्र बायुड भाषाको बारेमा ज्ञान छ भने बायुड राईको तुम्लो-यालो करिब लोप भइसकेको छ । सल्यान जिल्लामा पनि ५-६ पुस्ता अगाडि ओखलढुंगाबाट जागिर खाने क्रममा पुर्खाहरू बसाइँसराई गरेको थिए । उनीहरूको सन्तानले अहिले केही बायुड लो बाहेक अरु केही जान्दैनन् तर ओखलढुंगा गएर आफ्नो पुर्खाको थलो र वंश खोज्दै काम गरी रहेका छन् । भोजपुर, ताप्लेजुङ, संखुवासभा, पाँचथर, धनकुटातिर भने ५ पुस्ता देखि १२ पुस्ता अगाडि खोटाङ, ओखलढुंगा र सोलुखुम्बुबाट बसाइँसराई गरी त्यो भूगोलहरूमा बसोबास गर्दै आएको छन् । जहाँ आफ्नो लो:सि, तुम्लो-यालो र पातुम्रीहरू पुज्दै आईरहेको छन् । मोरङ, भ्रपा, सुनसरी, उदयपुरमा त चुस्तदुरुस्त तवरले बायुड राईहरूको पातुम्रीहरू गर्दै आईरहेका छन् । उदयपुरमा ११ पटक हड-सेग्रो पुज्ने काम गरेको छन् र वाक्सा र लिङ्मो सबै तुम्लो-यालो गर्दछन् । सुनसरीमा ३ पटक हड-सेग्रो पुजिसकिएको छन् । पूर्वतिर यतिसम्म कि ईलामको नक्स (धेवा) ले ईलाम हुँदै भ्रपा, मोरङ, सुनसरी जिल्लामा बसोबास गर्ने बायुड राईहरूको खिममा नागले/मोसुम फुचो/सारी पाचो गर्ने काम गर्दै आईरहेको छन् । ओखलढुंगा, सोलुखुम्बु र खोटाङको तुम्लोचाहरूले पनि विभिन्न

ठाउँमा र जिल्लामा सारी-रेरि पुजे काम गर्दै आई रहेको छन् । यसरी नै अलिखित तुम्लो-यालोलाई पुजे, बचाउने र प्रवर्द्धन गर्ने काम सिङ्गो बायुङ राई समुदायले निरन्तर गरि रहेको छन् ।

अन्त्यमा,

आ-आफ्नो मौलिकता जगेर्ना गर्नको लागि र सारी-रेरि पुजेको लागि भौगोलिक हिसाबले तुम्लोचाहरू एक ठाउँमाबाट अर्को ठाउँमा जानलाई साह्रो भएको देखिन्छ र तुलनात्मक रूपमा रूपमा खर्चिलो पनि हुन्छ । वास्तवमा स्थानीय गाउँ घरमा सारि खाउमा गर्नुको लागि खासै खर्चिलो हुँदैन तर शहर बजारमा भने खर्चिलो हुन्छ । किनकि आउन जान खर्च र समय लाग्छ । पछिल्लो कालमा तुम्लोचाहरूको पुस्तान्तरणमा कमि आएकोले नयाँ तुम्लोचा हरूको अभाव पनि हुँदै छन् । स्थानीय गाउँ घरमा घर-चुला निकै चोखोनिती हुन्छ भने सहर बजारमा अलि कम हुन सक्छ । यसो गर्दा "जि" र "सि" संरक्षण हुन सक्दछ । सरसर्ती हेर्दा शहर बजारमा र प्रवासमा अलिकति तुम्लो-यालो फरक-फरक तवरले सारी-रेरि पुजेको पाईन्छ । यसलाई एकरूपता ल्याउनु पर्ने देखिन्छ । त्यस पछि सबैलाई सहज हुन्छ । युवा पिँढीलाई जागरुक बढाउनु पनि अपरिहार्य छ ।

रूप्ता !

हक्सिङ अनिमोखोला !

स्रोत व्याक्तिहरू:

- सन्दिप रूम्दाली बायुङ राई, सुर्खेत
- रूपसिङ बायुङ राई, सल्यान
- सिमान्त बायुङ राई, धनगढी, कैलाली
- जित बहादुर याम्फु राई, धनगढी, कैलाली
- राजेन बायुङ सेचोचा राई, मणिपुर, भारत
- बिक्रम नेचाली बायुङ ग्याल्दार्चा राई, ईलाम
- विजय बायुङ राई, ताप्लेजुङ
- किरण बायुङ राई, संखुवासभा
- अमृत बायुङ मुपुचा राई, पाँचथर
- सञ्जाल बायुङ खारायुल्या राई, भोजपुर
- खेमराज बायुङ नाम्बेर्साचा राई, उदयपुर
- आईती बायुङ रिनाम्साचा राई, सुनसरी
- कृष्ण बायुङ सेचोचा राई, भ्पापा
- पन्चराज बायुङ रल्लेचा राई, मोरङ ।

(लेखक किरात बायुङ राई सुम्निखिमको केन्द्रिय अध्यक्ष हुन्)

बायुड राईहरूको आपी

- बुद्धि कुमार बायुड राई हङ्गुचा

आफ्ना दाजुभाई भित्र नागले उधौली पितृ र प्रकृति पूजा गर्दामा न्वारान गरेका नवजात शिशुदेखी ६/७ वर्ष पुगेका सानो बाल-बालिका भए रितमा प्रवेश गराई पितृहरूको आशीर्वाद दिलाउनको लागि गरिने पूजालाई आपी भनिन्छ । नागले गरेकै दिन नागले पूजा समाप्त भएपछि आपी गर्ने प्रचलन छ । तर आमाबाबुको सारी फेर्चा (विवाहको रित) गरिएको छैन भने आपी गर्नु हुँदैन भन्ने मान्यता रहिआएको छ । त्यस्तो अवस्थामा उक्त साल विवाहको रित सकेर अर्को साल मात्र बच्चाको आपी गर्न सकिन्छ । किनकि कुनै घरमा विवाह गर्नु छ भने त्यो सालको नागले गरेर मात्र विवाह गर्नु पर्छ र आपी नागलेको अवसरमा गरिने भएकोले त्यो सालको नागलेमा गर्न मिल्दैन । यसरी रीनाम्साचा सारी गर्नेहरूले नागलेमै विवाह रित गर्न मिल्दैन । तर लो:रो सारी गर्नेहरूको हकमा भने नागलेमा नै सारी फेर्चा रित गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैले लोरो सारीमा त्यही दिन विवाहको सारी फेर्चा गरेर आपी पनि सम्पन्न गर्ने गरेको पाइन्छ ।

रीनाम्साचाहरूले नागले गरि सकेपछि उक्त घरमा वैशाख सम्म मात्र विवाह रीत गर्न मिल्छ । जेठदेखि उता गर्नु परेमा अर्को नागले कुर्नु पर्छ । किनकि जेठ देखि अर्को थोचे/याम उभौली (नयाँ बाली लगाउने समय) आउँछ । यसको मतलब जेष्ठ महिना देखि कार्तिक महिना सम्म विवाह रीत हुँदैन । याद रहोस्, वाईलीङ्मा नगरेको घरमा नागले गर्नु हुँदैन र नागले नगरेको घरमा छोरा मान्छेको सारी फेर्चा (विवाह रीत) गर्नु हुँदैन । आपी शिशुको सुस्वास्थ्यको लागि दुई वा तीन पटक सम्म गरी दिन सकिन्छ । बच्चाको पहिलो आपी गर्दा आ:हीमी (काँचोले) र आपी शिशुको सुस्वास्थ्यको लागि दुईपटक आग्व:लमी (पाकेकोले) गरी दुई चरणमा गरिन्छ तर दोस्रो र तेश्रो पटक हो भने आख्रम वा आग्व:ल (पाकेको) ले मात्र गरिन्छ ।

आपीमा चाहिने सामग्रीहरू

१. खोरोङ्मा (डालोमा) एक पात हेङ्माला
२. ची भरेको सेलेवा (चिण्डो)
३. पीरुम (अदुवा)
४. जुम् (चोखो सुकुटी/मांस)

५. गेवा (तोरिको तेल)
६. चीरी ढा (भाले कुखुरा), छोराको आपीमा ढा
७. चंका ढा (कोरली पोथी कुखुरा) छोरीको आपीमा
८. एक कटुवा ची भरेको (साजे).

आ:हीमी लेचो (काँचोले पुज्नु)

पहिलो चरणको आपी पूजा काँचो (नपाकेको) खाद्य सामग्रीहरूले गरिन्छ । एउटा डालोमा केराको पात बिछ्याएर एउटा ची (चोखो जिर्मा) भरेको सेलेवा, अदुवा, चोखो सुकुटी, मांस एउटा दुनामा तोरीको तेल, एउटा कटुवामा जाँड भरेको साजे गरेर यी सबै चीजहरूलाई बच्चा र आमाको र नक्सोमाभ राखिन्छ । अब नक्सोले कुखुरा हातमा लिएर अदुवा चपाउँदै सेलेवाको ची थोरै हातमा खन्याएर मुखमा लिनु पर्छ । शिशुको सुस्वास्थ्यको लागि शिशुलाई सास (ची र अदुवाको बासना)ले फुक्दै पत्ले:लो (पितृ या देव भाषा) बाट निम्न अनुसार सम्बोधन गर्दै पितृदेव सँग परिचय गराउनु पर्छ । (यहाँ प्रस्तुत गरिने सम्पूर्ण पत्ले:लोहरूको नेपालीमा अनुवाद गरिएको छ ।)

आ:खो १

सै	शुद्ध
ओ चा:मे, प्रो:चामे	ओ शिशु हो, किराती शिशु हो
ओ लेनीना, फलाना (नाम) शिशुको)	ओ पुज्यौं है, फलानाले पुज्यौं है
ओ लेनीना, प्रो:दीकी लेनीना	ओ तपाईंहरूलाई पुज्यौं है, चढाएर पुज्यौं है
ओ साप्दीकी लेनीना	ओ अनगिन्ती पितृ बजुहरूलाई पुज्यौं है
ओ सारीपी	ओ पितृ बजु
ओ सारीकी	पितृ बाजे
ओ ध्व:ताको (ध्व:ताकु)	ओ प्रकाश दियौं
मुलु फ्रमी ध्व:ताको	डालोले प्रकाश दिऊँ
हेड्मालाम ध्व:ताको	केराको पातले प्रकाश दियौं है
पीरुलेम् ध्व:ताको	अदुवाले पुज्यौं है
सेलेवामी ध्व:ताको	चिण्डोले पुज्यौं
साजेमी ध्व:ताको	कटुवाले पुज्यौं
सीप्खामी ध्व:ताको	जाँडरक्सीले पुज्यौं है
ग्रेवाकुमी ध्व:ताको	तेलले पुज्यौं है (आमाले तेल घस्दै)
चिरी ढाआमी ध्व:ताको	कुखुराले पुज्यौं है
हादीजुम्मी ध्व:ताको	राँगा/अर्नाको सुकुटीले पुज्यौं है
भाराजुम्मी ध्व:ताको	गोरुको सुकुटीले पुज्यौं है

ओ सारी पी, ओ सारी की	ओ पितृ बजु, ओ पितृ बाजे
यसो भन्दै सबै पितृ बजुहरूको बुलामनिङ (पितृनाम) लिनुपर्छ अनि पितृ बजुहरूको त्यसैगरी लिनुपर्दछ ।	
ओ लेनीना	ओ पुज्य है
ओ लेनीना	ओ पुज्य है
बेबाचाके नीङ् सोसोड	(शिशुको नाम)को लिदै
ओ सारीपी	ओ पितृ बजु
ओ सारीकी	पितृ बाजे
ओ तुल्ने दै	ओ तर्काई दिनुस् है
ओ तुल्ने दै	ओ तर्काई दिनुस् है
ओ तुल्ने दै	ओ तर्काई दिनुस् है
पीयामो तुल्ने दै	टाउकोको रोग तर्काई दिनुस् है
जयामो तुल्ने दै	कुनै पनि रोग तर्काई दिनुस् है
मोचुर्मा तुल्ने दै	आधाटाउको दुखाइ रोग तर्काई दिनुस् है
हंकेर्वा तुल्ने दै	मदिराले दिने रोग तर्काई दिनुस् है
मीसामो तुल्ने दै	आँखाको रोग तर्काई दिनुस् है
सामामो तुल्ने दै	कानमा लाग्ने रोग तर्काई दिनुस् है
कुलीमो तुल्ने दै	अनुहारको रोग तर्काई दिनुस् है
सोखेमा तुल्ने दै	रुघाखोकी तर्काई दिनुस् है
जुःसारा तुल्ने दै	जरो आउने रोग तर्काई दिनुस् है
काःसारा तुल्ने दै	मुख तितो रोग तर्काई दिनुस् है
पोक्चीमो तुल्ने दै	घुँडा जोर्नीको रोग तर्काई दिनुस् है
नेक्सीमो तुल्ने दै	कुईना दुखे रोग तर्काई दिनुस् है
थुम्मो तुल्ने दै	मुटु रोग तर्काई दिनुस् है
जःमो तुल्ने दै	आफै लाग्ने रोग तर्काई दिनुस् है
भभमो तुल्ने दै	पेटमा लाग्ने रोग तर्काई दिनुस् है
भसेर्मो तुल्ने दै	भाडा पखाला तर्काई दिनुस् है
ननर्वा तुल्ने दै	ढाँड दुखे रोग तर्काई दिनुस् है
नुकाकु तुल्ने दै	पिसाब रोग तर्काई दिनुस् है
एलेले तुल्ने दै	वान्ता हुने रोग तर्काई दिनुस् है
गलेले तुल्ने दै	पेट फर्किन्जेलको वान्ता तर्काई दिनुस् है
घ्रङ्घ्रचु तुल्ने दै	नशा रोग तर्काई दिनुस् है
रीचीकु तुल्ने दै	दिकदिक लाग्ने रोग तर्काई दिनुस् है
सुःसुचु तुल्ने दै	सोला हान्ने रोग तर्काई दिनुस् है
काचीमो तुल्ने दै	निद नलाग्ने रोग तर्काई दिनुस् है

दुष्चीमो तुल्ने दै	शरीर पोल्ने रोग तर्काई दिनुस् है
पार्चीमो तुल्ने दै	शरीर परपराउने रोग तर्काई दिनुस् है
सुच्चुमो तुल्ने दै	शरीर चिलाउने रोग तर्काई दिनुस् है
फ्लेसीवा तुल्ने दै	लङ्गडो रोग तर्काई दिनुस् है
ब्लेसीवा तुल्ने दै	पूर्ण थला पर्ने रोग तर्काई दिनुस् है
आःखो २	
हीवारी हेम्ने दै	अगती परी मरेकालाई बत्ताई दिनुस् है
मःमरी हेम्ने दै	सुत्केरी बेथाले मरेकालाई बत्ताई दिनुस् है
काथीर्वा हेम्ने दै	टाउको बिनाको भूतलाई बत्ताई दिनुस् है
तुथीर्वा हेम्ने दै	गानोगोला बत्ताई दिनुस् है
कुयामा हेम्ने दै	मृत्यु हुने ग्रह दशा बत्ताई दिनुस् है
मोयामा हेम्ने दै	देवदेवी बत्ताई दिनुस् है
आलामा हेम्ने दै	रूघामकी, सरुवा रोग बत्ताई दिनुस् है
गङ्गुमो हेम्ने दै	अन्य जातबाट सर्नेरोग बत्ताई दिनुस् है
नीनीमो हेम्ने दै	मानवलाई लाग्ने रोग बत्ताई दिनुस् है
नाप्यामो हेम्ने दै	मानवलाई लाग्ने देवरोग बत्ताई दिनुस् है
सुङ्ङ्गा हेम्ने दै	रिस डाही बत्ताई दिनुस् है
वाङ्ङ्गामो हेम्ने दै	पेसुवा (काँचो वायु) देव बत्ताई दिनुस् है
सुलुलु हेम्ने दै	भिन्नि डाही बत्ताई दिनुस् है
वालुलु हेम्ने दै	शक्तिवान डाही बत्ताई दिनुस् है
सारीमी हेम्ने दै	पितृदेवले बत्ताई दिनुस् है
आःखो ३	
बेवाचा के निङ	शिश्युको नाम
आमामा पापाके	आमा बाबुको
ओ लीम्ने दै	ओ सृष्टि हुनु है
डेलेग लीम्ने दै	कोख पलाउनु है
ग्वालेग लिम्ने दाई	आत्मशक्ती पलाउनु है
हलग लीम्ने दै	गर्भधारणा हुनु है
लीम्सीकु	पलाएर
मीरेम् नुने दै	मानव शरीर बनेको छ
तोरेम् नुने दै	बिपनामा बन्नु है
फोक्फो नुने दै	मानवको हाडखोर बन्नु है
दुःरू नुने दै	मिलेर बन्नु है
पीरुम् मीची आम्ने दै	अदुवा पाना जस्तै पलाउनु है
रोफे मिची आम्ने दाई	अदुवाको पाना पलाए जस्तै पलाउनु है

सकपा मीची आम्ने दै	बाँसको तावा जस्तै पलाउनु है
निनी फोह ने दाई नापचद्ध	जनसंख्या वृद्धि होस् है मानवहरू
बोकलो खुम्सीने दै	घर व्यवहार राम्रो होस है
निवालो	चिताएको कुरा
जीःसी खली यान्ने दै	लक्षिण र ज्ञानले बास लिनु है
पान्दाम्खली यान्ने दै लिनु डे	चलेको कदम चालिराहनु है
प्रोप्रो तीने दै	पुरापुरै सफा परिदिनुस् है/थेगीथामी दिनु है

पहिलो चरण अर्थात आःहीमी समाप्त भएपछि कुखुरालाई हातले वा कनै काठले हिक्राएर वध गर्नुपर्छ । आवश्यकता अनुसार आपी/भात पकाएर दुई पन्यु सोहि डालोमा पस्कनु पर्छ । उक्त डालो नक्सो र शिशुको बिचमा राखेपछि नक्सोले प्रथम चरणकै तरिकाले र वचन दोहोर्याउनु पर्छ तर पाकेको भनेर तीनवटा शब्दहरू ग्वःलम्, च्वईसेमर सेकुताम् (भात मासु, मासुको रस) थपेर भन्नुपर्छ ।

शै	शुद्ध
ओ चाः मे प्रोचाः मे	ओ शिशु हो किराती शिशु हो
ओ लेनीना	पुज्यौ है
ओ लेनीना	ओ तपाईहरूलाई पुज्यौ है
ओ (शिशुको नाम) मी लेनीना	ओ (फलाना) ले पुज्यौ
प्रोःदीकी लेनीना	है ओ चढाएर पुज्यौ है
साप्दीकी	अनगिन्ती पितृ बजुहरूलाई पुज्यौ है
ओ ध्वःताको	ओ प्रकाश दियौ है
मुलुफ्रमी ध्वःताको	डालोले प्रकाश दियौ है
हेङ्मालाम् ध्वःताको	केराको पातले प्रकाश दियौ है
चापुनी ग्वःलम् ध्वःताको	पाकेको भातले प्रकाश दियौ है
ळआ मु च्वईसेम् ध्वःताको	कुखुराको मासुले प्रकाश दियौ है
सेकुताम् ध्वःताको	मासुको रसले प्रकाश दियौ है
हादी जुम्मी ध्वःताको	गोरुको मासुले प्रकाश दियौ है
पीरुलेम् ध्वःताको	अदुवाले पुज्यौ है
सेलेवामी ध्वःताको	चिण्डोले पुज्यौ है
सीखामी ध्वःताको	जाँडरक्सीले पुज्यौ है
गवाकुमी ध्वःताको	तेलले पुज्यौ है (शिशुलाई आमाले तेल घस्ने)
ओ सारीपी	ओ पितृ बजुहरू
ओ सारीकी	ओ पितृ बाजेहरू

बाँके प्रथम चरणमा भनिएकै कुराहरूलाई निरन्तरता दिँदै बुलाम् नीहरू बोलु पर्छ। यसरी सम्पूर्ण पाठ भनिसके पछि नक्सोले अदुवा चपाएर सेलेवाको ची हातमा खन्याएर मुखले चुसेर शिशुलाई फुकेपछि आपी तुम्लो समाप्त हुन्छ ।

आपीको कुखुरा पकाएर शिशुलाई दिने र सारी मिल्ने महिला वर्गले ग्रहण गर्न मिल्छ। यहाँ सारी मिल्ने भन्नुको मतलब रीनाम्साचा सारीको आपी हो भने यो सारी गर्ने समूहका सबै बिहे गरेर कुलमा भित्रिएका महिला वर्गले ग्रहण गर्न मिल्थो। याद रहोस्, आपी महिलाले मात्र र मोका, टेक्टे, पुरुषले मात्र ग्रहण गर्न मिल्छ तर लो:रो, लुना र सेनसोवा सारी गर्नेले मिलेन ।

रुप्ता !

(लेखक - धेवा तथा किरात बायुङ राई सुम्निखिमका केन्द्रीय सल्लाहकार हुन)

हार्दिक श्रद्धाञ्जली

सोलुखुम्बु जिल्ला, नेचासल्यान गा.पा.-१, सेरो जन्मस्थान भई हाल मोरङ जिल्ला लेटाङ न.पा.-३, कमलपुर स्थायी बसोबास गर्नुहुने किरात बायुङ राई सुम्निखिमका केन्द्रीय सल्लाहकार रिक्चोचा, तुम्लोचा तथा समाजसेवी पन्दवीर बायुङ राईको वि.सं. २०८२/०३/३१ गते असमायिक निधन हुनुभएको प्रति दुःख व्यक्त गर्दै हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछौं । सधै यो च्याङ्माख बायाखको जुनी छाडेर बलमदयालको यात्रा तय गर्नुभएको हुदाँ उहाँको आत्मा चिरशान्तिको कामना गर्दै बोकोली-नेवालीमा सारिरेरि भएर मोसुमखम-मुदिखममा बासहोस् भनी मामा चिनिमो र पापा लिबुबुङसँग प्रार्थना गर्दछौं तथा शोकाकुल परिवारजनमा धैर्यधारण गर्ने शक्ति प्राप्तहोस् भनि सुम्निमोसँग बिन्ती गर्दै हार्दिक समावेदना व्यक्त गर्दछौं ।

किरात बायुङ राई सुम्निखिम, केन्द्रीय कार्यसमिति

हड सेग्रो सिलीमा बायुड राईले गर्ने अनुष्ठान कार्यको सांस्कृतिक अध्ययन

- मुन्दुम अध्येता लोक ब. बायुड राई

लेखसार

हड सेग्रो सिली बायुड राई समुदायको उच्च कोटीको धार्मिक अनुष्ठान कार्य हो । हडसेग्रो सिली आयोजना गर्ने व्यक्तिलाई प्रतिष्ठित मानिन्छ । समुदायले आयोजकको प्रशंसा गर्छन् । अर्कोतिर हडसेग्रोलाई मुन्दुमको सारथिको रूपमा पनि लिइन्छ । यस कार्यमा लगभग मुन्दुमका सम्पूर्ण अध्यायहरू फलाकिन्छन् । मौखिक ज्ञानको रूपमा बाँचेको मुन्दुमलाई पुस्ता हस्तान्तरण गर्ने काम पनि गर्छ । किनकि अरू धार्मिक अनुष्ठान कार्य मुन्दुमका केही अध्यायहरू मात्र फलाकिन्छ । मुन्दुम जानकार व्यक्तिले के भ्रम पालेर बसेका छन् भनेर मुन्दुम अरू वेला फलाक्नु हुँदैन । यसकारण मुन्दुम बचाउने काम पनि गरेको छ । हड सेग्रो सिलीमा विभिन्न किसिमका नाच नाच्नु पर्छ । दोलोकुम र सापुडमा जस्तो लोक गीत पनि गाउनु पर्छ । हड सेग्रोमा नाच्दा र गाउँदा परम्परागत गरगहना र भेषभुषा अनिवार्य लगाउनु पर्छ भने मौलिक बाजाहरू विनायो, झ्यान्टा र मुचुडगा बजाइन्छ । यदि हड सेग्रो जस्तो धार्मिक अनुष्ठान कार्य नहुने भएको भए मौलिक नाच, गीत र बाजाहरू लोप भइ सक्थे होला। हड सेग्रोले धार्मिक तथा सामाजिक रूपमा चिनाउने मात्र होइन । यसले बायुड राई समुदायको ज्ञानको भण्डार मुन्दुमलाई बचाउने र पुस्ता हस्तान्तरण गर्ने काम गरेको छ । मौलिक गरगहना र भेषभूषा पनि बचाएको छ । मौलिक नाच, गीत र बाजाहरू बचाउँदै बाह्य प्रभावलाई निस्तेज पारेर जोगाउँदै आएको छ । हड सेग्रो बायुड राई मौलिक संस्कृतिको मेरुदण्ड भएर उभिएको छ ।

१ परिचय

बायुड समुदायले गर्ने उच्च कोटीको अनुष्ठान कार्यको समिष्टगत धार्मिक रूपरेखालाई हड सेग्रो भनिन्छ । यसलाई बायुड समुदायले पर्वको रूपमा मान्छन् । नाचगान हुन्छ । यो निरन्तर गरिने संस्कृति गतिविधि हो । यसको बारेमा अनगिन्ती मिथकहरू छन् । यसमा विशेष पितृ पूजा हुन्छ । यति मात्र होइन, ३ जना पितृपुर्खालाई उदार गरिन्छ । उद्धार गरिएका पुर्खा पुखुनमा जान्छन् । यो पितृ अनुष्ठान कार्यमा मुन्दुम दर्शनको सबै अध्यायहरू फलाकिन्छन् । मुन्दुम फलाकि सकेपछि नाच नाचिन्छ । किनकि

मानिसले जीवनयापन गर्नको लागि प्रकृति, पशुपन्छीसँग प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा धेरै ज्ञानहरू सिकेर आफ्नो गतिविधि अगाडि बढाउँदै आएका छन् । तिनीहरूलाई गुरु र साथी मानेका हुन्छन् । उनीहरूको सम्मानमा हाउभाउबाट नाचेर देखाउँछन् । त्यसैलाई सिली भनिन्छ (धेवा, चन्द्रलाल राई २०८० माघ व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता)। सिलीमा सहभागी हुँदा अनिवार्य परम्परागत गरगहना र पोशक लगाउनु पर्ने बाँध्यता छ । त्यसले पुर्खाको रैथान् ज्ञान, सिप र कलाको जगेर्ना गरेको छ । बायुड समुदाय पुर्खाको रैथान् ज्ञान, सिप र कला हो भनेर गर्व गर्छन् । अर्कोतिर हडसेग्रोले मौखिक परम्परामा बाँचेको मुन्दुम दर्शनको पुस्ता हस्तान्तरण गर्ने काम पनि गरेको छ । जहाँ पायो, त्यहाँ मुन्दुम फलाक्नु हुन्न भन्ने आस्था र विश्वासको जरा उखाल्न सकिएको छैन । मुन्दुमका जानकार व्यक्तिहरू सीमित छन् । अन्य अनुष्ठान कार्यमा मुन्दुमका आंशिक अंश मात्र फलाकिन्छ ।

हडसेग्रो सिली बायुड भाषाको शब्द हो । यसको अर्थ राजा नाच्ने अनुष्ठान कार्य हो । यो अनुष्ठान कार्यमा मुन्दुम विद्याको विधिद्वारा ३ जना पुर्खाको उदार गरेर पुखुनमा लगिन्छ । पुखुनमा लगिएका पुर्खाहरूलाई पितृ श्रद्धाको वेला तर्पण दिइदैन । तिनीहरू पितृदेव भएका विश्वास गरिन्छ । उनीहरूको नाममा धूप मात्र बाल्ने चलन छ (मुलुमी, तुलभान राई, २०८१, माघ, व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता माम्खा)। हडसेग्रोको आयोजक कर्तालाई विशेष सम्मान गरिन्छ । यो धार्मिक दृष्टिकोणबाट महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । उसलाई खोसिम्बा (सिंहासन) मा राखिन्छ । उसलाई राजा घोषण गरिन्छ । उसको ढाडमा नाड्लो राखिन्छ । काठको आरीमा जाँड र कटुसको एक मुठा सेउली ठीक पारेको हुन्छ । कटुसको सेउली जाँडमा चोबेर धेवाले नाड्लो हिकार्छ । त्यसलाई बायुड भाषामा ताचो भनिन्छ । त्यसको सांस्कृतिक अर्थ आजदेखि समुदायको राजा भयो । असल काम गर । मानवको हित र भलो हुने काम गर । तिम्रो रक्षा सिमेभुमे (नागनगेनी) र कुल पितृले गर्ने छन् । ध्यान दिएर सुन । कुनै काम गर्नु भन्दा अगाडि मुलुमी, धेवा, सेलेमी र भाइबन्धुसँग सल्लाह र सुभाब लिनु । त्यसो गर्यो भने सबै काम सजिलै सफल हुन्छन् । असल काम गर्नेको कसैले आलोचना गर्दैनन् भन्दै धेवाले सुभाब सहित आशीर्वाद दिनु हुन्छ (धेवा बजीरमान राई, २०८१, फागुन, व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता माम्खा अवलोकन र सहभागी) । खोसिम्बाबाट उठाउँदै पहाड जस्तै अटल र अमर हुनु । सबैसँग घुलमिल हुनुको लागि नाच्नु भनेर धेवाले नै निर्देशन दिनु हुन्छ । खोसिम्बामा बसेको कर्ता उठेर नाच्न थाल्छ । नाच्न थाले पछि राजा नाच्नु भो भन्दै सबै जना झ्याम्टा बजाएर नाच्न थाल्छन् । यसैलाई सांस्कृतिक रूपमा हडसेग्रो सिली भनिन्छ ।

१.१ बायुङ

ओखलढुङ्गा, सोलु र खोटाङ मुलथलो भएका राई जातिभित्रको एक दोचा (पाछा) र भाषिक समुदायलाई बायुङ भनिन्छ । हाल नेपालको २९ जिल्लामा

बसोबास गर्छन् । विभिन्न देशहरूमा पनि बसोबास गर्छन् । बायुङ भाषा पनि पाइलो र फ्रेलो हुन्छ । बोलीचालीको लागि प्रयोग गरिने भाषालाई पाइलो भनिन्छ र पितृ वा देउ कार्जेमा मुन्दुम फलाकने भाषालाई फ्रेलो भनिन्छ । अर्थात देव भाषालाई फ्रेलो भनिन्छ ।

१.२ सिङ्खे सिली

पन्छिहरूको गतिविधिबाट मोहित भएर मानिसले आफ्नो हात, गोडा र कम्मर चलाउँदै अनेक हाउभाउ देखाइ चराचुरुङ्गीबाट आफूले ग्रहण गरेको ज्ञान, सिप र कलाको बारेमा व्यावहारिक क्रियाकलापबाट भाव व्यक्त गर्ने शैलीलाई सिंटे (पन्छि) सिली (नृत्य) भनिन्छ । यो नृत्य विभिन्न चराचुरुङ्गीले देखाउने हाउभाउ देखाउँदै नृत्य गर्नु पर्छ । प्रत्येक सिङ्खे नृत्यको आ-आफ्नो मिथक हुन्छ (मुलुमी, लेखबहादुर राई, २०८१, माघ, अन्तर्वार्ता अवलोकन र सहभागी)। त्यही मिथकले नृत्यलाई संस्कृतिसँग जोडेको हुन्छ ।

१.३ स्युस्यु (शिकारी)

बायुङको आदिम पुर्खालाई स्युस्यु भनिन्छ । स्युस्युका पुस्ता मान्छेहरू अल्छे थिए । यतिसम्मको अल्छे कि फलफूल खोजेर खाना पनि अल्छी गर्थे । कुपोषणका सिकार भएका थिए । शारीरिक अवस्था कमजोर थियो । सबैलाई हैजाले सतायो । हैजा र भोकको कारणले सबैको मृत्यु भयो । स्युस्यु मात्र बाँच्न सफल भए । उनी जाँगरिलो र फुर्तिलो थिए । चतुर पनि थिए । एक्लो भए । उनलाई वैराग्य चल्यो । तपस्या गर्न थाले । कठोर तपस्यापछि भू-पति भूमेले वरदान दिए । त्यो के थियो भने स्युस्यु विना रोकटोक धर्ती, पुखुन र निनितु (भूमे बस्ने लोक) जान पाउने भए । कसैले अर्को लोकमा जानु पर्यो भने अनुमति लिनु पर्थ्यो । तीनै लोक विना अनुमति जान सक्ने स्युस्यु भए । धर्तीमा बस्दा स्युस्युको संसर्ग निनिरेडमासँग भयो । निनियाको जन्म भयो । त्यसैले स्युस्यु आदिम पुर्खा हुन । स्युस्यु पुखुनका अधिपति हुन भन्ने विश्वास गरिन्छ । साथै तान्त्रिक हिसाबले सकृय हुने तत्व पनि हो भन्ने विश्वास छ । (धेवा, बजीरमान राई, २०८१, व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता) स्युस्युको छत्रछाँयामा बस्न पितृले पनि रुचाउँछन् । पितृदेव भइ पुखुनमा पुग्छ । त्यही प्रक्रियाको लागि हङ सेग्री जस्तो अनुष्ठान गर्नु परेको हो ।

१.४ सुउखिम

हङ सेग्रोको अवधारणा सर्वप्रथम सुउबुढाले सुरु गरेका हुन । सुउबुढालाई हङ सेग्रोमा फलाक्नु पर्ने मुन्दुमको विद्या र विधि थाहा थियो । हङ सेग्रो गर्ने भनेर चाहिने सामग्री जुटाउनु थाल्नु भयो । कारणबस उहाँलाई हङ सेग्रो उद्घाटन गर्ने मौका जुरेन । उहाँको ठूलो गुनासो त्यही थियो । कोक्तिसालाले हङ सेग्रोको उद्घाटन गर्नु भयो । त्यसवेला सुउबुढाको बारेमा विचार विमर्श भयो । सुउबुढाको सम्मानमा केही काम गर्ने समहति भयो । त्यही सहमति अनुसार हङसेग्रोमा प्रयोग गरिने जाँड पकाउने घरको नाम सुउखिम राखियो । सुउखिम चाहि सुउबुढाको सम्मानमा राखिएको नाम हो । (धेवा, कुमार राई, २०८०, माघ, व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता र अवलोकन)

१.५ चिग्रो

हङ सेग्रोमा पितृलाई चढाउन १६ घ्याम्पा जाँड चाहिन्छ । १६ घ्याम्पा जाँड छान्न मुशिकल हुन्छ । जाँडको निगार बनाएर चढाइन्छ । निगार बनाउन घ्याम्पामा पानी हालेर निगार तयार पारेर निकालिन्छ । घ्याम्पाबाट निगार निकाल्न पनि फन्फटिलो हुन्छ । त्यसैले १६ वटा घ्याम्पा राख्नको लागि विशेष खालको ठाउँ बनाइन्छ । त्यसलाई चिग्रो भनिन्छ । चिग्रोमा राखेको घ्याम्पाको पिँधमा प्वाल हुन्छ । प्वाललाई थुन्ने सिन्का हुन्छ । जाँड चाहिएको वेला सिन्का निकालेर जाँड भाँडामा थापिन्छ । पुनः सिन्काले बन्द गरिन्छ (अवलोकन र सहभागी)। यस्तो सुविधाको लागि चिग्रो बनाएको हो ।

१.६ च्युरीखसी

आँगनको माथिल्लो पट्टी ढुङ्गा ठाडो पारेर त्यसमाथि गाह्रो उठाएर मण्डप तयार पारिन्छ । वरिपरि बारेर सुरक्षित बनाइन्छ । दुई वटा मौलो गाडिन्छ । त्यसलाई च्युरी र तल्लो पट्टी चार वटा खम्बा गाडिन्छ त्यसलाई ख्वासी भनिन्छ । च्युरीमा बली दिने पशुलाई बाँधिन्छ । च्युरीमा ८ वटा अखेटा हुन्छ । जसको अर्थ मुन्दुममा ८ लोकको परिकल्पना गरिएको हुन्छ । जसको सांस्कृतिक रूप हो । सबैभन्दा उच्च तहको पुखुन मानिन्छ । चार वटा ख्वासीले के सडकेत गर्छ भने समुदायमा चार तत्त्व हुन्छ भन्ने हो ।

१.७ खलुङ

हङ सेग्रो गरेको घरको आँगनको माथिल्लो पट्टी मण्डप निर्माण गरिएको हुन्छ । त्यहाँ ठूला-ठूला १० वटा ढुङ्गा ठाडो पारेर त्यसमाथि गाह्रो उठाएर मण्डप तयार पारेको हुन्छ । ठाडो पारिएको १० वटा ढुङ्गालाई खलुङ भनिन्छ । खलुङको सडकेत के हो ? भने १० किरात एक चुला भन्ने

जनाउँछ । किरातको भाषा र संस्कार फरक भए पनि चुला चल्छ वा दालभात चल्छ । (मुलुमी, जहान सिंह राई, वर्ष १०५, व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता र अवलोकन भुसुने)

१.८ डार्मु लिप्खा

हङ सेग्री गर्दा कुल पितृहरू अनुष्ठान कार्जेबाट सन्तुष्ट र खुसी छन् कि छैन भनी धेवाले वन अदुवा काटे जोखना हेर्छ । त्यसलाई नै बायुङ भाषामा डार्मु लिप्खा भनिन्छ । वन अदुवा खोज्ने मान्छे दुई जना हुन्छन् । उनीहरूलाई बायुङ भाषामा डार्मुचा भनिन्छ । वनबाट वन अदुवा खोजेर ल्याउँछन् । धेवाको अगाडि टपरीमा राख्छन् । धेवाले चिण्डोमा जाँड लिन्छ । तिमीहरू वनका गोठाले राजा हौ । आज मेरो साथी भयो । थातथलोबाट यहाँ ल्याउँदा चित्ता नदुखाऊ । सम्मान गर्दैछु । भरोसा राख्दैछु । मैले गर्ने अनुष्ठान कार्जेमा कुल पितृ सन्तुष्ट र खुसी छन् कि छैन । साथ देऊ, धेवाले अनुरोध गर्छ । अन्य मुन्दुमको मन्त्र फलाकेर वन अदुवा काट्छ । काटेको वन अदुवा चित र पोट भएर भुइमा देखा पर्यो भने शुभ मानिन्छ । यदि चित-चित र पोट-पोट मात्र एकोहोरो भयो भने अशुभ मानिन्छ । यसरी जोखना हेर्ने प्रक्रियालाई डार्मु लिप्खा भनिन्छ । (अवलोकन र सहभागी)

१.९ अध्ययनको समस्याको कथन

संस्कृति सार्वजनिक गर्नु हुँदैन भन्ने धारणा बाधक हो । मूर्त र अमूर्त वस्तु र ठाउँ सम्बन्धी मिथक जोडिएर संस्कृति बन्यो । लेख्नु हुन्न र जहाँ पायो त्यहाँ भन्नु हुन्न भन्ने अवधारणाले पछि पार्यो । त्यसको उदाहरण हङ सेग्री सिली पनि हो । मुन्दुम जानकार व्यक्तिहरू उदार भावनाका भएन । यस विषयमा खोज अनुसन्धान गर्ने व्यक्तिलाई सरसहयोग गरेन । यो संस्कार अभै छ । अर्को कुरा हङ सेग्री अनुष्ठान नजिक जान नहुने धारणा छ । यसले गर्दा अनुसन्धानकर्ता आकर्षित भएन । कोही व्यक्ति खोज अनुसन्धान गर्न गएमा यसले कुन-कुन परियोजनाबाट रकम लिएर आएको छ । हामीलाई दिँदैन । आफै मात्र खान्छ । मनमा शंका छ । दिल खोलेर सहयोग नगर्ने आवश्यक सूचना नदिन समस्याहरू छन् । प्रकाशित र अप्रकाशित सामग्रीहरू पाइँदैन । यो अनुसन्धानको लागि कुन सिद्धान्त प्रयोग गर्ने जस्ता समस्याहरू छन् ।

क-हङ सेग्री सिलीले बायुङ राई समुदायको सांस्कृतिक पक्षको उजागर गरेको छ ?

ख-हङ सेग्री सिलीले बायुङ राई समुदायको संस्कृति पितृ अनुष्ठान कार्जेको रूपमा कसरी स्थापित भयो ?

ग- हड सेग्रो सिली बायुड राई समुदायमा बचेको मुन्दुम दर्शनको संरक्षक किन मानिन्छ ?

१.१० अध्ययनको उद्देश्यहरू

बायुड हड सेग्रो सिलीको अनुष्ठान कार्यसँग सम्बन्धित संस्कृति पक्षको बारेमा खोज अनुसन्धान गर्नुको उद्देश्यहरू निम्न छन् ।

क) बायुड राई समुदायले मान्ने हडसेग्रो सिलीको अनुष्ठान कार्यसँग जोडिने संस्कृति पक्षको प्रकाश पार्नु ।

ख) हड सेग्रो सिलीको अनुष्ठान कार्यमा गरिने संस्कृति पक्षलाई समय अनुकूल परिवर्तन गर्दै लैजान ।

ग) हड सेग्रो सिलीमा फलाकिने मुन्दुम दर्शनको अध्यायको वर्गीकरण गरेर लेखन र सम्पादनमा ध्यान दिन ।

१.११ अध्ययनको महत्त्व

लिखितमको अगाडि वखितमको केही चल्दैन भन्ने भनाइ छ । मौखिक परम्पराले मात्र संस्कृतिसँग जोडिएका मिथकहरू बचाउन सकिँदैन ।

खोज अनुसन्धान गरेर अभिलेखीकरण गर्नु पर्छ । ज्ञानको भण्डार गरेर बायुड भाषा र संस्कृति बचाउनु पर्छ । यही सोचले हड सेग्रोको विषयमा खोज अनुसन्धान गर्न लागेको हो । हड सेग्रो महिमा व्यापक छ । महिमा मात्र होइन हड सेग्रोमा गरिने अनुष्ठान विधिले मुन्दुमी विद्याको संरक्षण गर्दै आएको छ । साथै सबै खालको नृत्यलाई पनि बचाएको छ । गरगहना र पोशकको अनिर्वायताले रैथाने ज्ञान सिप र कलाको पनि जगेर्ना गरेको छ । संस्कृति र श्रम विभाजनको अवधारणा विकास गरेको छ । हड सेग्रो सिलीमा गरिने प्रत्येक अनुष्ठान विधिले मिथक बोकेर संस्कृतिसँग गाँसि दिएको छ । यसले अनगिन्ती मिथकहरू निर्माण गरेको छ । अर्को कुरा समुदायमा भएका मुन्दुमलाई जति लेखन र सम्पादन गर्न सक्थो । त्यति मुन्दुम बाच्नु मात्र नभइ साहित्यमा धनी हुँदै गइन्छ । समुदाय सभ्य बन्दै जानेछ ।

२ अध्ययनको विधि

हेड सेग्रो सिलीको अनुष्ठान कार्य सम्बन्धी संस्कृति पक्षको लागि अध्ययन अनुसन्धान गर्न आवश्यक पर्ने सूचनाहरू प्राथमिक र द्वितीय स्रोतका तथ्याङ्कहरू प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतको सूचना सङ्कलन गर्नको लागि बायुड समुदायको बसोबास क्षेत्र छनोटमा परेको छ । द्वितीय स्रोतको सूचनाको लागि पुस्तकालय र अन्य संघ संस्थानका प्रकाशित या अप्रकाशित दस्तावेजको उपयोग गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनमा नन-रेन्डम पद्धति अवलम्बन गरिएको छ । यसमा गुणस्तरीय तथ्याङ्कको प्रयोग

गरिएको छ । सूचना सङ्कलनको लागि अन्तर्वार्ता, अवलोकन र आफूले अनुभूति गरेको अनुभवको पनि उपयोग गरिएको छ । यस सम्बन्धी सूचना लिनको लागि जानकार व्यक्तिहरू मुलुमी, धेवा, सेलेमी, डामुचा, चयचा आदिसँग अन्तर्वार्ता लिएर सूचना सङ्कलन गरिएको हो । अन्तर्वार्ता लिदा र अवलोकन गर्दा व्यक्ति र समुदायको मान मर्यादालाई ख्याल गरेर प्रश्न सोधिएको छ । निष्पक्षलाई पनि विशेष ख्याल राखिएको छ । द्वितीय स्रोतको लागि पुस्तक, पत्रपत्रिका आदिको अध्ययन गरेर आवश्यक सूचना सङ्कलन गरिएको छ ।

प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट सङ्कलन गरिएका सूचनालाई आवश्यक अनुसार प्रशोधन गरिएको छ । दुवै स्रोतबाट प्राप्त प्रशोधित सूचनालाई अनुभवको आधारमा प्रतीकात्मक सिद्धान्तको उपयोग गरेर वर्णन, संश्लेषण व्याख्या र तुलना गर्दै विश्लेषण गरिएको छ । संस्कृतिसँग जोडिएको विषय वस्तु भएकोले यसरी विश्लेषण गरिएको हो । संस्कृति, पर्यावरण र सांस्कृतिक पक्षसँग मानवको भावना गाँसिएको हुँदा वस्तुको गतिविधिलाई विशेष ध्यान दिएको छ । अनुसन्धानलाई वास्तविक र स्वीकार योग्य बनाउनको लागि सूचनाको आधारमा वर्णन, संश्लेषण विवेचना, व्याख्या र तुलना गरेर विश्लेषण गरिएको छ ।

३ अध्ययनको परिणाम

हङ सेग्री सिली बायुङ राई समुदायको संस्कृतिसँग जोडिएको अनुष्ठान कार्य हो । यो अनुष्ठान कार्यले मुन्दुम गरगहना र पोशकको पुस्ता हस्तान्तरण गर्दै संरक्षण पनि गरेको छ । समय अनुकूल परिवर्तन नहुँदा संस्कृति गतिशील हुन्छ भन्ने कुराले फेल खाएको छ । हङ सेग्री सिलीमा प्रयोग हुने सामग्रीको मिथकबाट बायुङ संस्कृति निर्माण भएको छ । मिथकले मानिसमा आस्था र विश्वास पैदा गरेको हुन्छ । मिथकले मित्रभाव कायम गर्नको लागि प्रेरणाको स्रोत बन्न सक्छ । हङसेग्री सिलीले रैथाने ज्ञान, सिप र कलाको संरक्षण गर्दै आएको छ । यो खोज अनुसन्धानको विषय बनी पहिलो पटक अभिलेखीकरण हुँदैछ । यस अभिलेखले हङ सेग्रीको बारेमा स्पष्ट पार्ने छ । हङ सेग्रीमा गरिने अनुष्ठान कार्यको सूची सबैले अध्ययन गर्न अवसर पाउने छन् ।

४ अनुष्ठानको कार्य सूचीमाथि छलफल तथा विमर्श

हङ सेग्री सिली प्राय माघ वा फागुन महिनामा गर्ने चलन छ । भाइबन्धु मंसिर महिनामा भेला भएर सरसल्लाह गर्छन् । त्यसलाई बायुङ भाषामा मुलु भनिन्छ । मुलुमा हङ सेग्री गर्ने घरको व्यक्तिले एक घ्याम्पा (माटाको घैला) रकसी सगुन राख्नु पर्छ । किन र के को लागि सगुन राखेको

सोधखोज हुन्छ । सगुन राख्ने व्यक्तिले स्पष्ट धारणा राख्छ । हडसेग्रो सिली काजें गर्ने इच्छा भनि बताउँछ । सबै सहयोग गर्ने प्रतिबद्धता जनाउँछन् र सगुन राखेपछि स्वीकार गर्छन् । त्यहाँ श्रम विभाजनको बारेमा छलफल हुन्छ । कसले के काम गर्ने भनी टुङ्गो लागेपछि श्रम विभाजन भएको घोषणा गरिन्छ । कसैले आपत्ति नजनाएपछि स्वीकार भएको मानिन्छ । सगुन राखेको रक्सी बाँडेर खाइन्छ । रक्सी खानु भनेको सामाजिक कानुन स्वीकार गर्नु हो । आफ्नो भागमा परेको काम जसरी पनि सम्पन्न गर्नु पर्छ । कसैले तलमाथि कुरा गर्न पाउँदैनन् । सूचीको आधारमा काम अगाडि बढाउनु पर्छ । मंसिर महिना स्युस्युको पूजा गर्नु पर्छ । स्युस्यु पूजा गरेपछि सिकार खेलन खाटाइएका व्यक्तिहरू जंगलतिर सिकार खेलन जान्छन् । उनीहरूले पाहा, कालिज, माछा र मृग आदि मारेर ल्याउँछन् । सिकुटी बनाएर पितृलाई मांसपिण्ड बनाएर चढाउने चलन छ ।

क) सुउखिम र चिग्रो निर्माण - श्रम विभाजन गरेर खटाएको जनशक्तिले चिग्रो र सुउखिम निर्माण गर्छन् । सुउखिम चाही हडसेग्रो सुरु गर्ने तिथिको ७ दिन अघि निर्माण गर्नु पर्छ । त्यहाँ हड सेग्रोमा चढाउने जाँड पकाइन्छ । त्यहाँ जाँड पकाउने र मर्चा बनाउने मान्छेहरू सुउखिम मजबुत हुनुपर्छ । जहाँ कुकुर र बिरालो पस्न नसक्ने गर बनाउनु पर्छ । त्यहाँलगभग १५ दिन मानिस बस्नु पर्छ । जाँड पकाउनु पर्छ । सुरक्षित राख्नु पर्छ । जाँड पकाएको ५ दिन पछि चिग्रो निर्माण गरिन्छ । घ्याम्पा राख्नको लागि राम्रो चिग्रो निर्माण गरिन्छ । चिग्रो तयार भएपछि वरिपरि बार बारिन्छ । त्यहाँ कोहि-केही पस्न दिइँदैन । चिग्रो निर्माण गरी जाँडको घ्याम्पा राखेपछि हडसेग्रो सुरु भएको मानिन्छ । त्यसको भोलिपल्ट भान्साघर निर्माण गरिन्छ ।

ख) दयाम्बुलु थिक्चो- आँगन निर्माण गर्दा विधिको ख्याल गर्नु पर्ने हुन्छ । हड सेग्रोमा गरिने अनुष्ठान काजें र नाचको लागि विधि विधानको आधारमा आँगन निर्माण गरेर पहिलो दिन नाचिन्छ । त्यसलाई बायुङ भाषामा दयाम्बुलु थिक्चो भनिन्छ । पहिला नै श्रम विभाजनले निर्धारण गरी तोकेको जनशक्ति च्युरीखासी खोज्न र निर्माण गर्न जंगलतिर जान्छन् । जंगलमा टिकाउ खालको रुख ढालेर च्युरीखासी बनाउँछन् । हड सेग्रो गर्ने घरमा ल्याउँछन् । अर्को टोली आँगनको माथिल्लो पट्टी १० वटा टूला-टूला ढुङ्गा ठाडो पारेर गारो उठाउँछन् । आँगनमाथि मण्डप तयार हुन्छ । मण्डपमा च्युरीखासी गाडेर वरिपरि बार बाँछन् । त्यहाँ कसैलाई पस्न दिँदैनन् तर च्युरीखासी बनाउने मान्छेहरू बस्छन् । १० वटा ढूङ्गाको छेउ-छेउमा ढुङ्गा गाडिन्छ । त्यसलाई बायुङ भाषामा ल्गु

लुङ भनिन्छ । त्यो ढुङ्गा भन्दा बाहिर गएर नाच्नु हुँदैन । आँगन निर्माण सम्पन्न हुन्छ । धेवाले चिण्डोमा जाँड लिएर च्युरीखासी र आँगनसँग क्षमा माग्दै क्षमा पूजा गर्छ । क्षमापूजा गर्दा चित्ता नदुखाउनु यहाँ कुल पितृको नाममा प्रयोग भएका छौ । जंगलमा थियौ काटेर प्रयोग गर्यौ । धर्तीलाई खनेर आँगन बनायौ । थिचो मिचो गरौ । हामीलाई नसरापु भन्दै चिण्डोको जाँडले छर्किन्छ धेवाले । त्यसपछि च्युरीखासी र आँगन निर्माण गर्दा कुल पितृ खुसी छन् कि छैन भनेर वन अदुवा काटेर धेवाले जोखना हेर्छन् । जोखना हेरेपछि सबै जना गोलबद्ध भएर आँगनमा नाच्छन् । त्यसैलाई दयाम्बुलु थिक्चो भनिन्छ । (अवलोकन)

ग) मुन्दुमको अध्याय- मौलोमा बली दिने राँगो बाँधिन्छ । तर दिली बिड (गोरू)नाम्नो बिड भनेर नाम पुकारिन्छ । धेवाले कचुर वा वन अदुवा काटेर जोखना हेर्नु हुन्छ । बली दिदा र मुन्दुम फलाक्दा कुल पितृ खुसी र सन्तुष्ट छन् कि छैन भनेर जोखना हेर्ने गर्दछ । जोखना हेरि सकेपछि धेवाले कुल पितृसँग आशीर्वाद माग्नु हुन्छ । त्यो काम सकिएपछि धेवा आँगनको माथिल्लो पट्टी हातमा भाला लिएर टेक्दै उभिनु हुन्छ । सबैको ध्यान आफूतिर तान्नु हुन्छ । मुन्दुमको अध्याय फलाक्ने अनुमति माग्नु हुन्छ । सबैले सहमति दिन्छन् । धेवाले मुन्दुमको अध्यायहरू क्रमश वाचीम अध्याय, स्याल्मो अध्याय, सृष्टि अध्याय, कृषि अध्याय, संस्कृति तथा सम्यताको अध्याय, सिइ अध्याय र पुर्खाको अध्याय फलाक्नु हुन्छ । अरूले ध्यान दिएर सुन्छन् । चयचाले धेवाले मुन्दुम फलाक्दा छुट्यो कि गर्ने विधि गर्न बिर्स्यो कि भनेर ध्यान दिएर रेखी गरी रहेको हुन्छ । (राई, लोकबहादुर बायुङ, सुम्नि तुम्लो यालो आँगनमा ती कर्म सकेपछि धेवा घरभित्र प्रवेश गर्छ । घरभित्र पितृ श्रद्धा गरेर पितृलाई तर्पण दिन्छ । पुखुनमा बस्ने पितृदेवलाई सिलामको धूप हाडीमा हालेर दिन्छ । घर भित्रको कर्म सकेर फेरि धेवा आँगनमा निस्कन्छ । आँगनमा उभिएर पुखुनमा लैजानु पर्ने ३ जना पुर्खाहरूलाई विद्याले बाँध्छ । विधिले बाटो देखाउँदै पुखुनमा पुर्याउँछ । त्यसलाई बायुङ भाषामा यद्धो तोक्चो भनिन्छ । पुर्खाहरूसँग आशीर्वाद माग्छ । राँगोलाई बध गरिन्छ । आँगनमा नाच सुरु हुन्छ । मसिचा र मसिमिले नेतृत्व गरेर नचाउन थाल्छन् । आँगनमा विभिन्न खालका नृत्यहरू नाचिन्छ ।

राती हडसेग्रो गर्ने व्यक्तिलाई खोसिम्बामा राखिन्छ । धेवाले खाँडो जगाउँदै आशीर्वाद दिन्छ । उसलाई समुदायको परम्परागत राजा घोषणा गरिन्छ । ऊ प्रफूल्ल हुन्छ । खुसी हुँदै ऊ उठेर नाच्न थाल्छ ।

ऊ नाचन थालेपछि राजा नाच्यो भन्दै सबै नाचन थाल्छ । अरु नाचमा व्यस्त हुन्छ । धेवा चाही पितृको नाममा अर्पण गरेको पुनिका पितृलाई तर्पण दिन्छ । (राई, बुद्धिकुमार बायुङ, तुम्लोयालो) तर्पण दिएपछि त्यो पितृ प्रसादको रूपमा बाँडिन्छ । प्रसादको रूपमा हात-हात र पात-पात गरेर सबैले खान्छन् । घर भित्र त्यो कर्म सकेपछि धेवा आँगनमा निस्कन्छ । आँगनमा मुलुमी, डामुचा, चयचा आदि मिलेर दोलोकुम गीत र सापुङमा गाउन थाल्नु हुन्छ । नाच्यै गाउँदै गरे सबैले उज्यालो पाछर्न् । आँगनमा नाच्ने र गाउने मान्छेहरूलाई वेला-वेलामा जाँड रकसी र खाजा दिने खुवाउने गरिन्छ । अन्य खाजा भन्दा पनि जाँड रकसी सेवन गर्छन् ।

अन्तिम दिन आँगनमा सबै जना मिलेर नाच्छन् । दिनको १०/११ बजेतिर सबै जना गोलबद्ध भएर आँगनमा उभिन्छन् । सबैले साथीको हात समात्छन् । त्यो नाच नसकुन्जेल हात छोड्न मिल्दैन । गोलो भइ घुमेर एक पोका पर्छन् । फेरि फुक्छन् । त्यसरी डार्कुवा (कर्याङ्कुरुङ) नाच नाच्छन् (राई, देवराज युम्बुचा बायुङ, लोरो सारी तुम्लो हड सिली) । त्यो नाच सकेपछि हड सेग्रोको अनुष्ठान कार्य सकिएको विश्वास गरिन्छ । नाच्ने काम बन्द हुन्छ । अरु बाँकी कामतिर मान्छेहरू लाग्छन् । खाना खान्छन् । खाना खाइ सकेपछि पाहुनाले ल्याएका कोसेलीको भाँडावर्तन आँगनमा निकालेर फिँजाइन्छ । पाहुनालाई आ-आफ्नो भाँडावर्तन चिन्न अनुरोध गरिन्छ । कोसेली ल्याउने पाहुनाहरूले आ-आफ्नो भाँडावर्तन चिन्छन् र टिपेर आफ्नो साथमा राख्छन् । पाहुनालाई विदा गर्ने वेला हुन्छ । विदाइको रकसी भनेर बाँडिन्छ । त्यो सगुन खाइ सकेपछि टाढाको पाहुनालाई बस्न अनुरोध गरिन्छ । त्यो दिन त्यहाँ बस्ने र कामदारलाई भोलिपल्ट खानपिन गरेर विदाइ गरिन्छ । हड सेग्रोको अनुष्ठान कार्य समाप्त हुन्छ ।

घ) **यकुसी खुक्चो** - आठौ पटक हड सेग्रो गर्दा पहिलाका घरमा राखिएका राँगाको सिङ (घो), डोरी(ग्रा) र स्याल्फुलाई सेलाउने संस्कारलाई याकुसी खुक्चो भनिन्छ । एउटै घरमा ८ औ पटक हडसेग्रो गरियो भने पहिलाका ग्रा, घो र स्याल्फु पानी पलाउने ठाउँमा लगेर सेलाउने चलनलाई भनिन्छ । ग्रा, घो र स्याल्फुलाई जम्मा पारेर थुन्सेमा हाल्नु पर्छ । आँगनको बीचमा राख्नु पर्छ । धेवाले चोखो जाँडले अछ्याउँदै मुन्दुम फलाक्छ । रित र चलनले गर्न सिकायो । रिस, राग र बढी मानेर सेलाउन लगेको होइन । रित पुर्याए सेलाउँछौ । फ्याँक्ने होइन । पितृको चित्ता नदुखोस् । अपमान जस्तो नहोस् । आशीर्वाद दिँदा धन,

ज्ञान र शक्तिको लाभ होस् भनेपछि थुन्सेलाई बीचमा पारेर नाच्नु पर्छ । नाचको बिट मारेर थुन्से बोकेर सेलाउन हिड्छन् । बाटोमा दुरीको हिसाबमा माध्यम भागमा पर्ने ठाउँमा फेरि धेवाले मुन्दुम फलाकेर नाच्नु पर्छ । त्यहाँ नाच बिट मारेर सेलाउने ठाउँमा सामाग्री लिएर पुग्छन् । थुन्सेको ग्रा, घो र स्याल्फु सेलाउने ठाउँमा राख्नु पर्छ । धेवाले चोखो जाँडले अछ्याउँदै मुन्दुमी भाषाबाट आशीर्वाद माग्छ । हिजो घरमा थियो । आज पानीको छेउमा छौ । पानीमा नुहाउनु र खेलु भनेपछि झ्याम्टा बजाएर नाचिन्छ । नाचेपछि हड सेग्री गर्ने घर फर्किन्छन् । याकुसी गाड्ने संस्कार चिशंखुगढी - ८ दिबुर्खु माम्खा ओखलुङ्गा निवासी आसमन बायुड राईले गरेको रेकर्ड छ । (मुलुमी, तुलभान बायुड राई, ओखलुङ्गा) । यस्तो कार्य दुर्लभ हुन्छ ।

५ उपसंहार (सारांश र निष्कर्ष)

- क) हड सेग्री सिली बायुड समुदायको रहनसहन भाषा भेषभूषा र रितिरिवाजका कथावस्तुसँग जोडिएरका संस्कृति हो ।
- ख) हड सेग्री सिलीले समुदायमा श्रम विभाजन गरेर काम गर्दा छिटो र छरितो तरिकाले सजिलै कार्य सम्पन्न गर्न सकिन्छ भन्ने उदाहरण प्रस्तुत गरेका छ ।
- ग) हड सेग्री सिली बायुड समुदायको खास वातावरण र परिस्थितिमा हुर्केको संस्कृति भएकोले श्रुति परम्परामा भए पनि लामो समय सम्म टिक्न सफल भएको छ ।
- घ) नदि प्रणालीको कारण १० किरातहरूको भाषा र संस्कार फरक हुन आएको देखिन्छ । तर सांस्कृतिक रूपमा चुला मिल्छ । त्यसैको प्रतीकको रूपमा बायुड समुदायको आँगनको कुना ढुङ्गा राखेको हो ।
- ङ) मानिसले पुज्ने देवता भन्दा मान्ने पितृ महत्त्वपूर्ण हुन्छ । त्यसैले हड सेग्रीमा कुल देवता, इष्ट देवता र ग्राम देवता माथि विशेष आस्था र विश्वास राखिन्छ ।
- च) पशुपन्थीको गतिविधिबाट मोहित भएर पुर्खाहरूले आफ्नो मनको भाव हाउभाउबाट व्यक्त गर्दा नृत्यको सुरु भएको थियो । त्यसैको निरन्तर दिँदै हड सेग्रीमा विभिन्न पशुपन्थीको हाउभाउ देखाउँदै नाच्ने चलन अभै छ । कुनै संस्कृति उत्कृष्ट हुँदैन र कसैको संस्कृति घृणा गर्ने लायकको हुँदैन ।

शब्दावली

- क) **मुलुमी**- बायुङ समुदायको अगुवा, मुन्दुमविद्ध, न्यायज्ञ, समाजसेवी र शिक्षाप्रेमी व्यक्ति
- ख) **डामुचा**- बायुङ समुदायको अनुष्ठान कार्यमा, कुन विद्याको प्रयोग गरेर, कुन विधिले अनुष्ठान गर्ने, कुन समयमा कस्तो अनुष्ठान गर्ने, किन गर्ने ? भनी सल्लाह र सुभाष दिने, अनि धेवा र सेलेमीले विधिपूर्वक अनुष्ठान गरे गरेनन् भनी हेरकोर गर्ने व्यक्ति
- ग) **सेलेमी** - बायुङ समुदायमा परापूर्वकालदेखि परम्परागत रूपमा ढोल र ढ्याङ्गो बजाएर तान्त्रिक विद्या र विधिद्वारा बिरामीको उपचार गर्ने, जडिबुटीको प्रयोग गर्ने र चिन्ता बस्ने व्यक्ति
- घ) **धेवा** - बायुङ समुदायको पितृ कार्य गर्ने गराउने र अन्य अनुष्ठान कार्य गर्ने गराउने मुन्दुम फलाक्ने धामी वा पुरोहित
- ङ) **चयचा** - बायुङ समुदायको पितृ जस्तो अनुष्ठान कार्यमा मुन्दुमी विद्या र विधिपूर्वक फलाक्ने क्रममा धेवाले मुन्दुम फलाक्न बिर्स्यो वा विधि गर्न भुल्यो भने धेवालाई सम्झाउने वा सहयोग गर्ने, सल्लाह र सुभाष दिने व्यक्ति
- च) **मसिमी** - बायुङ समुदायको परम्परागत रूपमा नाचिने लोकनृत्यविज्ञ, प्रशिक्षक र नृत्यको नेतृत्व गर्ने महिला
- छ) **मसिचा**- बायुङ समुदायको परम्परागत रूपमा नाचिने लोक नृत्य विज्ञ, प्रशिक्षक र नृत्यको अगुवाइ गर्ने वा नेतृत्व लिने पुरुष व्यक्ति

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

- १ राई, तेजलाल बायुङ (२०८१ दोस्रो सं लोरो तुम्लो, प्रकाशक- किरात बायुङ राई सुम्निखिम
 - २ राई, दिपक बायुङ (२०८१) सुकुमरी तुम्लो र ब्यार्आ तुम्लो, प्रकाशक- किरात बायुङ राई सुम्निखिम
 - ३ राई देवराज युम्बुचा बायुङ, (२०८१) लोरो सारी तुम्लो हडसिली, प्रकाशक- किरात बायुङ राई सुम्निखिम
 - ४ दाहाल, प्रा. डा. पेशाल, खतिवडा, प्रा. डा. सोमनाथ (२०७७) अनुसन्धान पद्धति, पैरवी बुक हाउस प्रा.लि. पुतली सडक, काठमाडौं
 - ५ राई, बुद्धिकुमार बायुङ (२०८०) किरात बायुङ राई तुम्लोयालो, प्रकाशक- किरात बायुङ राई सुम्निखिम
 - ६ राई, लोकबहादुर बायुङ (२०८०) सुम्नि तुम्लो यालो, प्रकाशक- किरात बायुङ राई सुम्निखिम
- (लेखक - किरात बायुङ राई सुम्निखिमका खोज तथा अनुसन्धान विभाग प्रमुख हुन्)

किरात बायुङ राई सुम्निखिमको सांगठनिक अवस्था र गतिविधि

- युवराज बायुङ राई

किरात बायुङ राई सुम्निखिमको सांगठनिक अवस्था र गतिविधिहरू ।
सर्वप्रथम, किरात बायुङ राई सुम्निखिमको तर्फबाट सबैमा सेवा, अभिवादन ।

बायुङ राईहरूको साभ्ना संस्था किरात बायुङ राई सुम्निखिमले मिति २०८२/०९/१९ गते स्थापना भएको पाँच वर्ष पूरा गरेको छ । सिमित श्रोत साधन र प्रतिकुलताहरूका बावजुत बायुङ राईहरूको एकता कायम गर्न, भाषा, इतिहास, तुम्लो (मुन्दुम), रैथाने ज्ञान-सिपको संरक्षण र विकास गर्न, विशिष्ट सांस्कृतिक पहिचानलाई राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा स्थापित गराउँदै समुदायको सर्वोपरी हितमा क्रियाशील रहदै आएको कुरा सगर्व अवगत गराउँदछु । संस्थागत यी दायित्व पूरा गर्न देश तथा विदेशबाट अमूल्य सहयोग र सुभाव सल्लाह प्रदान गर्नुहुने बायुङ राई आमाबुबा, दाजुभाई तथा दिदीबहिनीहरूप्रति संस्थाको तर्फबाट कृतज्ञता जाहेर गर्दछु । साथै सुम्निखिमले स्थापनाको पाँच वर्ष सफलतापूर्वक पूरा गरी छैटौँ वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

बायुङ भाषा, राई जाति र किरात बायुङ राई सुम्निखिम बारे

बायुङ (Bayung) राईहरू किरात सभ्यतासँगै विकसित भएर आएको राई जाति अन्तर्गत बायुङ भाषा बोल्ने नेपालका आदिवासी जनजाति हुन । राई जाति भित्र बोलिने २६ भाषाहरू छन् जस मध्येको एउटा भाषा हो बायुङ भाषा । बायुङ राईहरूको तुम्लो (मुन्दुम) को सुम्नि नालुङ अनुसार 'बायुङ' शब्दको शाब्दिक अर्थ 'पुरानो मानव सभ्यता' भन्ने हुन्छ । यसको मतलव हुन्छ की हजारौँ वर्षअघि हाम्रै पूर्वजले स्वआर्जन गरेको आफ्नो भाषालाई बुझाउने मौलिक वा शुद्ध नाम (Ethnonym) बायुङ नै हो । तर सन् १८५७-१८५८ मा वेलायती खोजकर्ता Brian H. Houghton ले आफ्नो दस्तावेजमा शुद्ध नामको सट्टा अपभ्रंस गरी बाहिङ लेखिदिए पश्चात हाम्रो मौलिकता नष्ट पार्ने काम शुरु भयो । पछिल्ला दिनहरूमा भाषाविद् तथा सामाजिक संस्थाको अगुवा भनिनेहरूले यसै अपभ्रंषित दस्तावेजलाई आधार मानी बायुङ समुदायको मौलिकतामाथि निरन्तर प्रहार गरिरहे । तर सन २००५ मा सिंगापुर मुलकी भाषाविद् Dr. Maureen B. Lee ले ओखलढुङ्गा र सोलुखुम्बु जिल्लाको अधिकांस बायुङ सघन

बस्तीमा पुगी गरेको स्थलगत सर्वेक्षणबाट तयार दस्तावेज **Bayung Rai: A Sociolinguistic Survey, CNAS TU** ले तुम्लोको मुख्य मान्यता बमोजिमको बायुङ (**Bayung**) नाम नै सहि हो भनेर प्रमाणित गरिसकेको छ । तसर्थ बायुङ भाषा तथा समुदायलाई बुझाउन कहीकतै प्रयोग हुने अपभ्रंसित नाम बाहिङ वा बोलीचालीमा प्रयोग हुने बायीङ, बाईङ, बनुङ, रूम्दाली, नेचाली जे भनिँएतापनि ती सबैको मौलिक नाम बायुङ नै हो । बायुङ भाषा भोट बर्मेली भाषा परिवार भित्र पर्दछ । भाषाको वर्तमान अवस्था, लेख्य सामग्रीको उपलब्धता, मातृभाषा वक्ता वा भाषा प्रयोगको स्थिति आदिको आधारमा यो भाषालाई नेपालको संकटापन्न भाषामा राखिएको छ । साथै भाषा वक्ताको कमि हुनु र भाषालाई धेरै नामले चिनिनुले गर्दा नेपालको राष्ट्रिय तथ्याङ्कमा बायुङ भाषा वक्ताको संख्या ज्यादै न्यून देखाईएको छ ।

बायुङ राईहरूको आदिम थातथलो पूर्वी नेपालको ओखलढुङ्गा, सोलुखुम्बु र खोटाङ जिल्ला भित्रको भू-भाग हो । बायुङ राईहरूको मिथक अनुसार नेपाल दु, नेवाल दु अर्थात् काठमाडौं उपत्यकाको किरात सभ्यतासँग निकटतम सम्बन्ध रही सोहि ऐतिहासिक विरासत सहित आफ्नो विशिष्ट साँस्कृतिक पहिचान र भौगोलिक निरन्तरता सहित हजारौं वर्षदेखि थातथलोमा बस्दै आएका छन् । करिब एक लाख जनसंख्या रहेका बायुङ राईहरू हाल पूर्वी नेपालको ताप्लेजुङ देखि काठमाडौं उपत्यका हुँदै सुदूरपश्चिमको धनगढी सहित २९ जिल्लाहरू तथा भारत, भुटान लगायत एसिया, युरोप, अमेरिका र अष्ट्रेलिया महादेशका विभिन्न देशहरूमा छरिएर रहेका छन् । किरात बायुङ राईहरू आफ्नो सृष्टि, शक्ति, ज्ञान र जीविकाको स्रोतका रूपमा प्रकृतिलाई पुज्दछन् । निश्चित मन्दिर या मूर्तिको सट्टा प्रकृतिको विविध रूपहरू ढुङ्गा, माटो, हावा, आगो, वन जङ्गल, खोला नदी, पहाड पर्वत, जीवजन्तु र सूर्य, चन्द्रमा, शुक्र, वृहस्पति जस्ता आकाशीय पिण्डहरूको पूजा आरधना गर्ने गर्दछन् । त्यसैगरी आफ्नो जननी हुनुका कारण कुलपितृलाई पुज्दछन् । तुम्लोको मान्यता अनुसार मान्छे मरेपछि मृत शरीर धर्तीमा विलिन हुन्छ तर आत्मा सदा अमर रहन्छ । त्यसैले मृत आत्माको उद्धारका निम्ती तुम्लाको विधि विधान अनुसार अगाध श्रद्धा र धन्यवाद भावका साथ कुलपितृको पूजा गरी सन्ततिको सु-स्वास्थ्य, सुख र समृद्धिको निम्ति आशीर्वाद लिने गर्दछन् । बायुङ राईहरू प्रकृतिमा हुने हावापानीको नियमित परिवर्तनसँगै बोटबिरुवामा आउने फेरबदल, सोहि अनुसार जीवजन्तुको गतिविधि र चराचुरुङ्गी उभो (लेक तर्फ) र उधो (बेसी तर्फ)को बसाइसराइको

आधारमा लिम्पो/लिङ्मो (उभौली)को याम र फारामो (उधौली) याममा प्रकृति र पितृ गरी उभौली र उधौली चाड मनाउँदछन् । बायुङ राईहरूमा जन्म, नामाकरण, अन्नग्रहण, कुलको संस्कारमा प्रवेश (आपी), विवाह र मृत्यु संस्कार कर्म गर्ने गरिन्छ । प्रकृति र पितृपूजन तथा आस्था र शक्ति केन्द्रको रूपमा तीनचुला भएको अगेनालाई पूज्ने बायुङ राईको संस्कृतिसँग समग्र किरात राई जातिले मान्ने संस्कृति एक समान रहेको छ ।

देश तथा विदेशमा छरिएर रहेका सम्पूर्ण बायुङ राईहरूको एकता, समुदायको हकहितका साथै संकटापन्न अवस्थामा रहेको बायुङ भाषा, अलिखित बायुङ तुम्लो (मुन्दुम), इतिहास, संस्कार-संस्कृति, रैथाने ज्ञान-सिप, कला-साहित्य-संगीत र ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक सम्पदाको संरक्षण, लिखित दस्तावेज सहितको पुस्तान्तरण र विकास गर्नका निम्ति किरात बायुङ राईहरूको साभा संस्था किरात बायुङ राई सुम्निखिम (दर्ता नम्बर १०६५/०७७/०७८, काठमाडौं) क्रियाशील रहेको छ । संस्था स्थापना भएको पाँच वर्षे अवधिमा जातीय एकताको लागि 'राई' र भाषिक मौलिकताको लागि 'बायुङ' कायम हुनुपर्छ भन्ने मुद्दालाई समुदाय हुँदै राज्यको तहमा स्थापित गर्ने काम गरेका छौं । विभिन्न जिल्ला र प्रवासमा बायुङ राईहरूलाई सङ्गठित गर्दै सचेत भएर समुदायको हितमा परिचालित हुन संस्थाले अगुवाई गर्दै आएको छ । सिमित स्रोत साधनको बाबजुत बायुङ राईहरूको तुम्लो र इतिहासको खोज संकलन गरी दस्तावेजीकरण गर्ने काम प्राथमिकता साथ भईरहेको छ । भाषा संरक्षणका निम्ति शब्दकोष र वर्णमाला निर्माणको काम गरिदै छ भने विद्यालयस्तरको पाठ्यपुस्तक (कक्षा १-३) तयारी हुने क्रममा छ । संस्थाले बायुङ राईहरूको सांस्कृतिक नाच हड सेग्रो सिलीको नियमित प्रशिक्षण र सार्वजनिक प्रदर्शनका साथै लहबिरे, दोलोकुम जस्ता मौलिक लोकभाकाका गीतहरू संकलन र छायांकनको काम गरिरहेको छ । संस्थाले आफ्नो आधिकारिक विचार, गतिविधि र लेख रचनाहरू मुखपत्र 'चासुवा' र संस्थाको वेबसाईट www.bayungraisumnikhim.org.np मार्फत सार्वजनिक गर्दै आएको छ । साथै निकट भविष्यमा Indigenous Television र ITV Nepal वाट बायुङ भाषाको कार्यक्रम 'जिफुङ' प्रशासनको तयारी भईरहेको छ ।

सुम्निखिमको वर्तमान सांगठनिक अवस्था:

केन्द्रीय कार्यसमिति		पद	सचिवालय
क्र.सं	नाम थर		नाम थर
१	ज्ञान बहादुर बायुङ राई	अध्यक्ष	ज्ञान बहादुर बायुङ राई
२	दिपक कुमार बायुङ राई	उपाध्यक्ष	दिपक कुमार बायुङ राई
३	प्रेम कुमारी राई	उपाध्यक्ष	प्रेम कुमारी राई
४	युवराज बायुङ राई	महासचिव	युवराज बायुङ राई
५	भिम कुमारी बायुङ राई	सचिव	भिम कुमारी बायुङ राई
६	पार्वती बायुङ राई (रिम्बाफुङ)	कोषाध्यक्ष	पार्वती बायुङ राई (रिम्बाफुङ)
७	सन बहादुर राई	सहकोषाध्यक्ष	सन बहादुर राई
८	लोक बहादुर बायुङ राई	स. सदस्य	लोक बहादुर बायुङ राई
९	विनायक बायुङ राई	स. सदस्य	
१०	जीवन बायुङ राई	स. सदस्य	
११	मन कुमारी बायुङ राई(मञ्जु)	स. सदस्य	
१२	रविन बायुङ राई	स. सदस्य	
१३	आकृता बायुङ राई	स. सदस्य	
१४	देव बहादुर बायुङ राई	स. सदस्य	
१५	जीवन बायुङ राई	स. सदस्य	
१६	सविना बायुङ राई	स. सदस्य	
१७	युवराज बायुङ राई	स. सदस्य	
१८	गाहान सिं बायुङ राई	स. सदस्य	
१९	आभाष बायुङ राई	स. सदस्य	

केन्द्रीय विभागहरु

- १) संगठन विभाग : प्रमुख- युवराज वायुङ राई, सचिव- लुङगराज बायुङ राई, सदस्यहरु- दिक्षा बायुङ राई, पदम बायुङ राई, पूर्ण सिं बायुङ राई, सरोज बायुङ राई, जितेन बायुङ राई ।
- २) आर्थिक विभाग : प्रमुख- पार्वती बायुङ राई, सदस्यहरु- प्रवेश बायुङ राई, राजविर बायुङ राई, मेजना बायुङ राई ।
- ३) खोज तथा अनुसन्धान विभाग : प्रमुख- लोक बहादुर बायुङ राई, सदस्यहरु- भिम कुमारी बायुङ राई, किशोर बायुङ राई, नविन बायुङ राई, वसन्त बायुङ राई, पवित्रा थाम्रोमि राई ।
- ४) विदेश विभाग : प्रमुख-दिपक कुमार बायुङ राई, सचिव- विकास बायुङ राई (अर्जुन) सदस्यहरु- रविचन्द्र बायुङ राई, भक्त बहादुर बायुङ राई, सृजना बायुङ राई ।

- ५) **महिला विभाग** : प्रमुख- मन कुमारी बायुङ राई, सदस्यहरू- आकृता बायुङ राई, कृष्ण कुमारी बायुङ राई, लोकमाया बायुङ राई, सुनिता बायुङ राई, लक्ष्मिता बायुङ राई र खापिमा बायुङ राई ।
- ६) **प्रचार तथा प्रकाशन विभाग** : प्रमुख- रविन बायुङ राई, सदस्यहरू- दशरथ रूम्दाली राई, रूद्र सिं बायुङ राई, धनकुमार बायुङ राई, चतुरमान बायुङ राई र सुप्रिया बायुङ राई ।
- ७) **युवा तथा विद्यार्थी विभाग** : प्रमुख- विनायक बायुङ राई, सदस्यहरू- युनिसा बायुङ राई, राजन बायुङ राई, करिना बायुङ राई ।
- ८) **संस्कृति विभाग** : प्रमुख- प्रेम कुमारी बायुङ राई, सचिव- कर्ण रूम्दाली राई र सदस्यहरू सनद बायुङ राई, दिनेश बायुङ राई, प्रवेश बायुङ राई, शम्भु बायुङ राई, ज्योति बायुङ राई र डिग बहादुर बायुङ राई

केन्द्रीय सल्लाहकारहरू

- १) छत्र बहादुर बायुङ राई (नक्सो, खोटाङ)
- २) आङ बहादुर बायुङ राई (बुद्धिजीवि, सोलुखुम्बु)
- ३) बुद्धि कुमार बायुङ राई (नक्सो/तुम्लोचा, ओखलढुङ्गा)
- ४) तेजलाल बायुङ राई (नक्सो/तुम्लोचा, ओखलढुङ्गा)
- ५) जुद्ध रूम्दाली राई (डाबुचा, भक्तपुर)
- ६) यस बहादुर बायुङ राई (अध्यक्ष- जिमि राई उत्थान समाज, सोलुखुम्बु)
- ७) मान बहादुर रूम्दाली राई (वरिष्ठ अधिवक्ता, सुनसरी)
- ८) चक्रसेर बायुङराई (अधिवक्ता, खोटाङ)
- ९) रसिक बायुङ राई (उपप्राध्यापक, सोलुखुम्बु)
- १०) मणिराज राई (पूर्वअध्यक्ष मोलुङ गा.पा., ओखलढुङ्गा)
- ११) गजिन्द्र बहादुर बायुङ राई, ओखलढुङ्गा
- १२) नरभक्त बायुङ राई (समाजसेवी, काठमाडौं)

जिल्ला कार्यसमितिहरू

- १) **उदयपुर** : खेमराज बायुङ राईको अध्यक्षतामा १२ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम उदयपुर जिल्ला कार्यसमिति ।
- २) **ओखलढुङ्गा** : सम्भना बायुङ राईको अध्यक्षतामा ११ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम ओखलढुङ्गा जिल्ला कार्यसमिति ।
- ३) **खोटाङ** : पूर्ण बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा १२ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम खोटाङ जिल्ला कार्यसमिति ।
- ४) **सोलुखुम्बु** : छत्र वहदुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा ११ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम सोलुखुम्बु जिल्ला कार्यसमिति ।
- ५) **सुनसरी** : चन्द्र बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा १४ सदस्यीय किरात

- बायुङ राई सुम्निखिम सुनसरी जिल्ला कार्यसमिति ।
- ६) **हङकङ शाखा** : लोकराज बायुङ राईको अध्यक्षतामा १३ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम, हङकङ (प्रवास) शाखा समिति ।
 - ७) **संखुवासभा** : नर बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा १६ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम संखुवासभा जिल्ला कार्यसमिति । साथै ४ सदस्यीय सल्लाहकार समिति ।
 - ८) **पांचथर** : धन बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा १७ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम पांचथर जिल्ला कार्यसमिति ।
 - ९) **मोरङ** : वीर बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा १० सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम मोरङ जिल्ला कार्यसमिति ।

दयाल (गाउँ) समितिहरू

- १) **मोफ्लो** : सागर बायुङ राईको अध्यक्षतामा ९ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम, मोफ्लो दयाल कार्यसमिति ओखलढुङ्गा । साथै ७ सदस्यीय सल्लाहकार समिति ।
- २) **खिस्तो** : ऋतु बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा १५ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम, खिस्तो दयाल कार्यसमिति ओखलढुङ्गा । साथै ८ सदस्यीय सल्लाहकार समिति ।
- ३) **डाँडागाउँ सोल्मा** : नारद बायुङ राईको अध्यक्षतामा ११ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम, डाँडागाउँ सोल्मा दयाल कार्यसमिति, खोटाङ ।
- ४) **खर्क(सल्ले)** : जीवन बायुङ राईको संयोजकत्वमा ११ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम, खर्क(सल्ले) दयाल कार्यसमिति, खोटाङ ।
- ५) **सिम्ले दयाल कार्यसमिति** : भिम बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा ११ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम, सिम्ले दयाल कार्यसमिति, उदयपुर ।
- ६) **इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर दयाल कार्यसमिति** : शुक्रराज बायुङ राईको अध्यक्षतामा १५ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम, इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर दयाल कार्यसमिति, सुनसरी ।

नवगठित कार्यसमितिहरू

- १) **देउसुम्बु दयाल कार्यसमिति** : सुम्निखिम केन्द्रीय उपाध्यक्ष प्रेम कुमारी बायुङ राई र केन्द्रीय सदस्य लोक बहादुर बायुङ राईको उपस्थितिमा मिति २०८१/१०/२७ गते कविराज बायुङ राईको अध्यक्षतामा ७ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम देउसुम्बु

दयाल कार्यसमिति गठन गरियो ।

- अध्यक्ष— कविराज बायुङ राई
- उपाध्यक्ष— सरिता बायुङ राई
- सचिव— रिता बायुङ राई
- सहसचिव— तिर्थराज बायुङ राई
- कोषाध्यक्ष— कल्पना बायुङ राई
- सदस्य— शान्ता कुमार बायुङ राई
- सदस्य— विष्णु कुमारी बायुङ राई

२) लेटाङ-वेलवारी दयाल कार्यसमिति : सुम्निखिम केन्द्रीय अध्यक्ष ज्ञान बहादुर बायुङ राई, सुनसरी जिल्ला अध्यक्ष चन्द्र बहादुर बायुङ राई, उपाध्यक्ष आईति बहादुर बायुङ राई र इटहरी दयाल कार्यसमिति अध्यक्ष शुक्रराज बायुङ राईको उपस्थितिमा मिति २०८१/१२/०५ गते मणिहर्क बायुङ राईको अध्यक्षतामा ९ सदस्यीय किरात बायुङ राई सुम्निखिम लेटाङ-वेलवारी दयाल कार्यसमिति गठन गरियो ।

- अध्यक्ष — मणिहर्क बायुङ राई
- उपाध्यक्ष — पदमलाल बायुङ राई
- सचिव — चन्द्रमान बायुङ राई
- सहसचिव — लक्ष्मण बायुङ राई
- कोषाध्यक्ष — आशा बायुङ राई
- सदस्य — निर्मला बायुङ राई
- सदस्य — प्रविन बायुङ राई
- सदस्य — समिर बायुङ राई
- सदस्य —सुनिता बायुङ राई

सल्लाहकारहरू : बृध्वज बायुङ राई , शुक्र बहादुर बायुङ राई र विरवल बायुङ राई ।

३) धरान उपमहानगर कार्यसमिति : सुम्निखिम केन्द्रीय अध्यक्ष ज्ञान बहादुर बायुङ राई, सुनसरी जिल्ला उपाध्यक्ष आईति बहादुर बायुङ राई, सचिव कमल बहादुर बायुङ राई तथा केन्द्रीय सल्लाहकारहरू आङ बहादुर बायुङ राई र मान बहादुर रूम्दाली राईको उपस्थितिमा मिति २०८१/१२/३० गते शनिवार हेवाहाङ बायुङ राईको अध्यक्षतामा ९ सदस्यीय धरान उपमहानगर कार्यसमिति गठन गरियो ।

- अध्यक्ष— हेवाहाङ बायुङ राई
- उपाध्यक्ष— जनक कुमार बायुङ राई

सचिव— कमला देवी बायुङ राई
सहसचिव— दिल कुमार बायुङ राई
कोषाध्यक्ष— कला बायुङ राई
सदस्य— मकर रूम्दाली राई
सदस्य— पूर्ण बायुङ राई
सदस्य— तिलक बायुङ राई
सदस्य— प्रकाश बायुङ राई

सल्लाहकारहरू : पुस्त बहादुर बायुङ राई , वल बहादुर बायुङ राई र
सहरमान बायुङ राई ।

संस्थाको बैठक र निर्णयहरू :

किरात बायुङ राई सुम्निखिम स्थापनाको पाँचौ वर्ष अर्थात मिति २०८१
पुष २० देखि २०८२ पुष १९ गते सम्मको अवधिमा केन्द्रीय कार्यसमितिको
७ वटा पूर्ण बैठक, १ सचिवालय बैठक बस्यो । ती बैठकहरूले गरेको
महत्वपूर्ण निर्णयहरू निम्नानुसार छन,

प्रथम पूर्ण बैठक : मिति २०८१ पुष २४ गते शनिवार अध्यक्ष ज्ञान बहादुर
बायुङ राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक ।

निर्णय नं. ३ - किरात बायुङ राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिको वार्षिक कार्ययोजना
पारित ।

दोश्रो पूर्ण बैठक : मिति २०८१ माघ १९ गते शनिवार अध्यक्ष ज्ञान बहादुर
बायुङ राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक ।

निर्णय नं. १ - Indigenous Television र ITV Nepal वाट हरेक हप्ताको
१ दिन आधा घण्टा निशुल्क बायुङ मातृभाषाको कार्यक्रम जिफुङ प्रसारण गर्न
टेलिभिजन संग सम्झौता गर्ने । टेलिभिजनवाट प्रसारण गरिने सो कार्यक्रम निर्माण
गर्न युवराज बायुङ राईको संयोजकत्वमा सदस्यहरू— लोक बहादुर बायुङ राई, प्रेम
कुमारी बायुङ राई, किशोर बायुङ राई र मन कुमारी बायुङ राई रहेको ५ सदस्यीय
बायुङ मातृभाषी कार्यक्रम निर्माण कार्यदल निर्माण गरिएको । साथै उक्त कार्यक्रमको
प्रस्तोतामा लोक बहादुर बायुङ राई, प्रेम कुमारी बायुङ राई, किशोर बायुङ राई र
मन कुमारी बायुङ राई तोकिएको ।

निर्णय नं. २ - स्थायी ओखलढुङ्गा भई हाल काठमाडौं वस्दै आउनुभएका अग्रज
समाजसेवी नरभक्त बायुङ राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिको सल्लाहकारमा
मनोनित ।

निर्णय नं. ३ - संस्थाको खोज अनुसन्धान र प्रकाशनको काममा सघाउने उद्देश्यले
मुलधन मस्यौट नगरी प्राप्त ब्याज रकम मात्र प्रयोग गर्नेगरी सुम्निखिमले स्थापना
गर्ने खोज अनुसन्धान तथा प्रकाशन विशेष कोषको सञ्चालन नियमावली २०८१

कानूनी सल्लाहकार श्री चक्रसेर बायुङ राईवाट प्रस्तुत भई परिमार्जन सहित पारित ।
पाँचौं पूर्ण बैठक : मिति २०८२ असार २८ गते शनिवार अध्यक्ष ज्ञान बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक ।

निर्णय नं. २ - सुम्निखिमले स्थापना गरेको खोज अनुसन्धान तथा प्रकाशन विशेष कोषको सञ्चालन र ब्यवस्थापन गर्न विशेष कोष सञ्चालन नियमावली २०८१ को अधिनमा रही निम्न वमोजिम सञ्चालक समिति गठन गरियो,

सञ्चालक समिति अध्यक्ष- नरभक्त बायुङ राई, सञ्चालक समिति सदस्यहरू- यस बहादुर बायुङ राई, चन्द्र बहादुर बायुङ राई, डिल्ली बहादुर बायुङ राई (युके), ललित बायुङ राई (युके), आईति बायुङ राई, अमर बायुङ राई (हङकङ), प्रविण बायुङ राई, सन बहादुर बायुङ राई

पदेन सञ्चालक सदस्यहरू- लोक बहादुर बायुङ राई (प्रमुख, खोज तथा अनुसन्धान विभाग) र रविन बायुङ राई (प्रमुख, प्रचार तथा प्रकाशन विभाग)

पदेन सदस्य सचिव- पार्वती बायुङ राई (कोषाध्यक्ष, सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमिति)
 निर्णय नं. ४ - सुम्निखिमको आधिकारिक वेवसाईट www.bayungraisumnikhim.org.np को व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्नको लागि युवराज बायुङ राईको संयोजकत्वमा सदस्यहरू लोक बहादुर बायुङ राई, किशोर बायुङ राई र प्रवेश बायुङ राई रहेको ४ सदस्यीय वेवसाईट सञ्चालक समिति गठन गरिएको ।

छैटौं पूर्ण बैठक : मिति २०८२ कात्तिक १५ गते उपाध्यक्ष दिपक कुमार बायुङ राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक ।

निर्णय नं. २ - संस्थाको मुखपत्र चासुवाको पाँचौं अंक आगामी पुष २० भित्रमा छपाई गरिसक्ने । र सो मुखपत्र आगामी पाँचौं वार्षिकोत्सवको अवसरमा संस्थाले सञ्चालन गर्ने वेवसाईट मार्फत सार्वजनिक गर्ने ।

निर्णय नं. ४ - सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिले काठमाडौंमा हङ सेग्री सिली प्रशिक्षणको आयोजना गर्ने ।

निर्णय नं. ५ - संस्थाद्वारा स्थापित खोज अनुसन्धान तथा प्रकाशन विशेष कोषमा रकम संकलनको लागी कोषको प्रकृति, नियमावली वमोजिमको संचालन विधि र दाताहरूलाई सम्मान गर्ने ब्यवस्था समेत खुलाई अनुरोध पर्चा छपाई गर्ने र वितरण गर्ने गराउने ।

सचिवालय बैठक : मिति २०८२ मंसिर २० गते अध्यक्ष ज्ञान बहादुर बायुङ राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक ।

निर्णय नं. १ - किरात राई यायोक्खा काठमाडौं जिल्ला कार्यसमितिको आयोजनामा मिति २०८२/०८/२७ गते टुङ्डिखेल काठमाडौंमा आयोजना गरिएको साकेला कार्यक्रममा सुम्निखिमको तर्फवाट केन्द्रीय संस्कृति विभाग प्रमुख प्रेम कुमारी बायुङ राईको नेतृत्वमा बायुङ राईहरूको हङ सेग्री सिली प्रदर्शन गर्ने ।

निर्णय नं. ४ - संस्थाको प्रचारप्रसार र बायुड राईलाई समुदायमा स्थापित गराउन संस्थाको लागो अंकित टिसर्ट छपाई गर्ने ।

सातौं पूर्ण बैठक : मिति २०८२ पुष ५ गते अध्यक्ष ज्ञान बहादुर बायुड राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक ।

निर्णय नं. २ - संस्थाको पाँचौं वार्षिकोत्सव मिति २०८२/०९/१९ गते शनिवार काठमाडौंको वालकुमारी स्थित गोर्खा डिस्टिनी ट्रेनिङ सेन्टरको हलमा मनाउने । साथै वार्षिकोत्सव मनाउन र वार्षिक कार्ययोजना तर्जुमा गर्न सुम्निखिमका सवै जिल्ला/प्रवास र नगर/दयाल कार्यसमितिहरूलाई सर्कुलर जारी गर्ने ।

संस्थागत गतिविधिहरू :

हड सेग्री सिलि प्रदर्शन

केन्द्रीय कार्यसमिति, काठमाडौं

किरात बायुड राईहरूको महान चाड लिम्मो (उभौली) वाक्साको अवसरमा किरात बायुड राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिले मिति २०८२/०२/०३ गते काठमाडौं स्थित टुंडिखेलमा बायुड राईहरूको सांस्कृतिक नाच हड सेग्री सिलि भब्यरूपमा प्रदर्शन गरियो । साथै, मिति २०८२/०२/१७ गते किरात समाज लुभु ललितपुरको आयोजना ससम्बु चौर, लामाटारमा आयोजित साकेला कार्यक्रममा संस्थागत सहभागी भई हड सेग्री सिलि प्रस्तुत गरियो । त्यसैगरी फारामो अर्थात उधौलीको अवसरमा मिति २०८२/०८/२७ गते सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिले टुंडिखेल काठमाडौंमा हड सेग्री सिलिको भब्यरूपमा प्रस्तुत गर्‍यो ।

इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर दयाल कार्यसमिति, सुनसरी : बायुड राईहरूको महान चाड लिम्मो/लिङ्मोको अवसरमा सुम्निखिम इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर दयाल कार्यसमितिको आयोजनामा मिति २०८२/०१/२९ गते सुनसरी जिल्ला रामधुनी न.पा. ७ स्थित रास ताल परिसरमा निर्माण गरिएको लिम्मो वाक्सा (भूमे थान) मा पहिलो पटक हड सेग्री सिली प्रदर्शन गरियो । साथै सोहि दयाल समितिको समन्वयमा मिति २०८२/०२/०३ गते किरात राई यायोक्खा इटहरी उपमहानगर समितिले तरहरा स्थित साकेला थानमा आयोजना गरेको साकेला कार्यक्रममा, मिति २०८२/०२/०७ गते इटहरी स्थित तायारिन्धि बहुउद्देशिय भवनमा, २०८२/०२/१० गते संयुक्त किरात राई एकता समितिले मोरङ जिल्ला सुन्दरहरौँचा ४. स्थित गोकुलम साकेला थानमा र मिति २०८२/०२/१७ गते किरात राई यायोक्खा सुनसरी जिल्ला कार्यसमितिले धरान उपमहानगर पालिका १७ स्थित साकेला सांस्कृतिक पार्कमा आयोजित साकेला कार्यक्रममा हड सेग्री सिलीको प्रदर्शन गरियो । त्यसैगरी फारामो अर्थात उधौलीको अवसरमा मिति २०८२/०८/१८ गते

सुनसरीको रामधुनी ७ स्थित लिम्पो वाक्सा थानमा हङ्ग सेग्री सिलि आयोजना गर्‍यो । मिति २०८२/०८/२० गते किरात राई यायोक्खा सुनसरी जिल्ला कार्यसमितिले धरान १७ स्थित साकेला सांस्कृतिक पार्कमा आयोजना गरेको भाषिक संस्था स्तरिय सिलि प्रतियोगितामा सुम्निखिम इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर द्याल कार्यसमिति र धरान द्याल कार्यसमतिको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको बायुङ राईहरूको सांस्कृतिक नाच हङ्ग सेग्री सिलिले ९ वटा भाषिक समुहलाई पछि पाउँ सिलि र पोसाक विधातर्फ प्रथम स्थाल हासिल गरी सिल्ड 'पुपुम' र प्रमाण पत्र प्राप्त गर्‍यो ।

वनभोज कार्यक्रम : सुम्निखिम इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर द्याल कार्यसमतिको आयोजनामा मिति २०८२/०२/१९ गते र मिति २०८२/०८/१३ गते रामधुनी न.पा. स्थित प्रेमताल परिसरमा वनाभोज कार्यक्रम सम्पन्न गर्‍यो ।

सामुहिक देउसी भैलो :

काठमाडौं : यले थोचे ५०८४ को वलिहाङ्ग चाड (तिहार) को अवसरमा मिति २०८२/०७/०४ गते सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिको आयोजनामा शुभकामना आदान प्रदान तथा सामुहिक देउसीभैलो कार्यक्रम न्यु तयामा सेकुवा खुम्लार ललितपुरमा सम्पन्न गरियो ।

सुनसरी : वलिहाङ्ग चाड ५०८५ को अवसरमा किरात बायुङ राई सुम्निखिम इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर द्याल कार्यसमितिले मिति २०८२ साल कात्तिकव ५, ६ र ७ गते इटहरी, तरहरा र धरानका विभिन्न ठाउँहरूमा संस्थागत देउसी भैलो कार्यक्रम सम्पन्न गर्‍यो ।

सहभागिता :

- हङ्ग सेग्री सिलिको प्रशिक्षणात्मक प्रस्तुती मिति २०८१ चैत्र १७ गते राष्ट्रिय नृत्य तथा संस्कृति संरक्षण प्रतिष्ठान वनेपा काभ्रेद्वारा आयोजित राष्ट्रिय लोक नृत्य कार्यशाला २०८१ मा बायुङ राईहरूको सांस्कृतिक नाच हङ्ग सेग्री सिलिको प्रशिक्षणात्मक प्रस्तुती गरियो । संस्थाको तर्फबाट उपाध्यक्ष प्रेम कुमारी बायुङ राईको नेतृत्वमा महासचिव युवराज बायुङ राई, केन्द्रीय सदस्य लोक बहादुर बायुङ राई, शान्ता बायुङ राई, दिनेश बायुङ राई र सनद बायुङ राई सहभागीता रह्यो ।

नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानद्वारा आयोजित २१ औं मातृभाषा साहित्य शृङ्खलामा सुम्निखिमको तर्फबाट संस्थागत सहभागिता । साथै नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सहकार्यमा किरात राई प्रज्ञा परिषद द्वारा मिति २०८१/१२/३१ गते नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान कमलादी काठमाडौंमा आयोजित पाँचौं किरात राई प्राज्ञिक संगोष्ठी - २०८१ मा सुम्निखिम खोज तथा

अनुसन्धान विभाग प्रमुख लोक बहादुर बायुङ राईले विवाह, पितृ कार्य वा अन्य सुखद अवसरमा रमाइलो गर्न बायुङ राईहरूले गाउने मौलिक लोक गीत दोलोकुमको संरक्षण विषयमा प्रस्तुती सहित सहभागी । मिति २०८२/०१/०७ गते ओखलढुङ्गामा सम्मन्न आदिवासी जनजाति यूवा महासंघको छैटौँ संघिय महाधिवेशनमा सुम्निखिम ओखलढुङ्गा जिल्ला कार्यसमितिको नेतृत्वमा हङ्क सेग्रो सहितको भांकी प्रस्तुत । मिति २०८२ असार ६ गते नेपाल सरकारका रक्षा मन्त्री माननीय मानवीर राईकृ प्रमुख आतिथ्यतामा विमा समितिको सभाहल, काठमाडौंमा सम्पन्न पाँचौँ नेपाल आदिवासी चलचित्र महोत्सव २०८२ मा संस्थागत आतिथ्यता सहित बायुङ राईहरूको सांस्कृतिक नाच हङ्क सेग्रो सिलि प्रस्तुत गरियो ।

सम्मान कार्यक्रम: सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिले मिति २०८२/०८/२८ गते वालकुमारी काठमाडौं स्थित गोर्खा डिस्टिनि ट्रेनिङ सेन्टरको हलमा सम्मान कार्यक्रमको आयोजना गरी काठमाडौंको टुडिखेलमा मंसिर २७ गते आयोजित हङ्क सेग्रो सिली प्रदर्शनमा सिली प्रशिक्षकका रूपमा सोलुखुम्बु जिल्लावाट सहभागी मसिमिहरूलाई सम्मान पत्र र सिलीमा ओखलढुङ्गा, सोलुखुम्बु तथा खोटाङ जिल्ला सहित विभिन्न जिल्लावाट सहभागी ३७ जना सिलिचारुलाई प्रशंसा पत्र प्रदान गरियो ।

पाठ्यक्रम पारित : सुम्निखिमको अग्रसरतामा नेपाल सरकार पाठ्यक्रम विकास केन्द्र मार्फत तयार गरीएको बायुङ मातृभाषाको कक्षा १ देखि कक्षा ३ सम्मको पाठ्यक्रम मिति २०८१/१२/०८ गते शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्री माननीय विद्या भट्टराईको अध्यक्षतामा बसेको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मुन्यांकन परिषदको ९५ औँ बैठकले स्वीकृत ।

भण्डोत्तोलन : मिति २०८२ भदौ २१ गते शनिवार धरान उपमहानगर पालिका १६ स्थित बहुभाषिक पाठशालाको प्राङ्गणमा किरात बायुङ राई सुम्निखिम सुनसरी जिल्ला कार्यसमिति र धरान उपमहानगर कार्यसमितिको समन्वयवयमा किरात बायुङ राई सुम्निखिमको भण्डा फहराउने काम सम्पन्न गरियो । सो कार्यक्रममा सुम्निखिम केन्द्रीय अध्यक्ष ज्ञान बहादुर बायुङ राईका साथै जिल्ला र नगर कार्यसमितिका पदाधिकारीका र बायुङ अग्रज महानुभावहरूको उपस्थिति रहेको थियो ।

प्रकाशन:

भित्तेपात्रो : विक्रम सम्वत २०८२ यले थोचे ५०८४ को अवसरमा किरात बायुङ राई सुम्निखिम केन्द्रीय समितिले संस्थाको आधिकारीक विचार, सूचना र शुभकामना सन्देश सहितको भित्तेपात्रो ३००० थान प्रकाशन गरी

वितरण गरिएको ।

चासुवा : संस्थाको मुखपत्र चासुवाको चौथो अंक २५० थान छपाई गरी वितरण गरिएको ।

लोरो सारी तुम्लो हड सिली : ओखलढुङ्गा जिल्ला मोलुङ गा.पा. ८ स्थायी ठेगाना भई हाल यु.के. वस्दै आउनुभएका अग्रज समाजसेवी देवराज बायुङ राई (युन्बुचा) ले बायुङ राईहरूको सवैभन्दा ठूलो पितृ पूजा अर्थात हड (सेग्रे) वारेमा संकलन, लेखन र सम्पादन गर्नुभएको पुस्तक लोरो सारी तुम्लो हड सिली संस्थाले प्रकाशन गरेको ।

अन्त्यमा,

यो संसारमा एक जाति एकभाषा, एक जाति बहुभाषा र एक भाषा बहुजाति भएका मानव समुदाय छौं । त्यस अन्तर्गत हामी बायुङ भाषा बोल्ने राई जाति हौं । यो तथ्यलाई केलाएर सवैले बुझ्न जरूरी छ । जातिय, भाषिक र सांस्कृतिक अनेकता हाम्रो सम्पत्ति हो र ती विविधता भित्रको एकता नै हाम्रो शक्ति हो । त्यसैले आफ्नो मौलिक पहिचानलाई जोगाएर हामी एकवद्ध हुन जरूरी छ । सुम्निखिमले बायुङ राईहरूको समग्र पक्षको दस्तावेजिकरण र पुस्तान्तरण गर्ने कामलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाईरहेको र सो दस्तावेजीकरणको अभियानलाई सघाउ पुऱ्याउन संस्था अन्तर्गत खोज अनुसन्धान तथा प्रकाशन विशेष कोष स्थापना गरेको जानकारी गराउँदछु । जुन कोषमा कुनै खास विषयसंग सम्बन्धित रहेर वा आफ्ना दिवंगत परिवारजनको नाममा यथासम्भव सहयोग रकम जम्मा गर्न सकिने ब्यहोरा सवैमा अनुरोध गर्दछु । सो विशेष कोष सञ्चालन नियमावली २०८१ अनुसार मुलधन मास्न पाईने छैन भने ब्याज वापत प्राप्त रकम मात्र खोज अनुसन्धान र प्रकाशनको काममा खर्च गर्न सकिने ब्यवस्था रहेको छ । संस्थाको आर्थिक, भौतिक कठिनाईलाई मध्यनजर गर्दै देश तथा विदेशमा रहनुहुने तपाई सम्पूर्ण बायुङ राई आमावुवा, दाजुभाई दिदीबहिनी तथा अग्रजहरूवाट सदा भै साथ सहयोग र सुभावा सल्लाह प्राप्त हुने अपेक्षा गर्दछु र सोहि वमोजिम समुदायको हितमा परिचालित हुने प्रतिवद्धता समेत व्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद, सेवा ।

(लेखक - किरात बायुङ राई सुम्निखिमका महासचिव हुन्)

**Wisdom-seeking journey to my Ancestral Land and the
Hang-Segro**

– Bali D. Rai
 Doctoral candidate, SSHRC scholar,
 MA, MBA, MSc

Bali D. Rai is a doctoral candidate at Royal Roads University, Victoria, BC (Canada). His research focuses on the Bayung Rai's *Segro* ceremony to explore the interrelationships among ancestors, nature, the cosmos, and the spirit, and also to examine the state's colonial oppression through a decolonial lens. His ancestry is *Nambersacha* of *Luna sari* from the Bayung Rai family.

Born into the Bayung Rai family but far from my ancestral land, I grew up listening to Bayung stories. My *Papa* (father) and *Mama* (mother), including the relatives who would make occasional visits, would have conversations in the Bayung language. So, my parents sparked a deep interest in the Bayung traditional stories and language in my childhood. I still dimly remember the first story *Papa* told me was about the story of *Koktisala*, *Jauma*, and *Khliuma*, though incomplete. More often, I heard the names of two ancestral ceremonies—the *Segro* and the *Nagle*—while most attention was given to the *Segro* because of its highest recognition as an ancestral ceremony. However, I was not very knowledgeable about 'why' or 'how' the *Segro* and the *Nagle* were performed. Many questions remained unanswered. As a result, my desire to understand Bayung culture grew deeper over time.

I saw my father deeply connected to the Bayung culture and language. Perhaps he was afraid of losing the ancestral stories, of disrespecting the ancestors, or of being disconnected from the community and the people because of a distant life. He often encouraged us (my brother and I) to learn the language and the Bayung stories since we were children. Mostly at bedtime, my father would start telling stories, even though he had his limitations due to his limited knowledge of the traditional stories. Surprisingly, I could see him shine, smile, and be satisfied when I would begin storytelling. He had many silences, breaks, or gaps in the stories; he would weave them together, making them enjoyable and compelling. Notably, he held strong beliefs, as well as respect and reverence, for the ancestors, people and the land.

The pivotal moment in my life, when I truly felt connected to my relationships with people and the community, occurred during my Master's research on the *Segro*. This project explored the evolution of the Bayung civilisation through *Segro sili*. However, my curiosity about the Bayung ancestral stories (*Tumlo*), ceremonies, rituals, and belief systems remained unfulfilled. My father often reminded me of the Bayung culture and encouraged me to participate in the ancestral ceremonies whenever possible. Sadly, many excuses prevented me from engaging fully. When my father passed away, I was left with a profound, internalised sense of responsibility to honour and live with the Bayung culture, people, and community. I sensed his whisper, felt his presence in dreams, and perceived his desire being expressed through me—spiritually—fuelling my dedication to re-searching Bayung ceremonies and practices, including the Bayung ways of Being, Knowing, and Living.

Despite leading a busy life in Canada, where I have been for 9 years as of now, a devastating global moment emerged due to the coronavirus pandemic. It challenged and threatened the lives of thousands and millions, causing the entire world to come to a halt. Although the fear of death spread worldwide, I turned this crisis into an opportunity to pursue my long-delayed dream project. Fortunately, my proposal for doctoral study on the *Segro* ceremony was accepted. Additionally, I was awarded the SSHRC Scholarship—one of the most prestigious national awards in Canada—for my doctoral studies. I was elated and thrilled to have such proud moments! I began my studies with great passion and diligence, along with a deep respect for my people, ancestors, and the land. After 1.5 years of intense coursework, I set out on a journey to my community, where the aroma of ancestral land wafted through the air. I was indeed filled with curiosity, excitement, and enthusiasm, as it was my visit with

a purpose. I had visited long ago to greet and meet my relatives, though. Interestingly, my wisdom-seeking journey was fascinating and overwhelming, to the point that I am indebted to the community for their kindness, hospitality, and immense support for my research; my quest for knowledge would have been incomplete without them!

Stepping into the village, I felt an influx of spiritual and emotional energy. I met my relatives and other community members. Once they knew that I was there to conduct research on the *Segro* ceremony, they eagerly offered their support in any way they could. I was struck by how generous and helpful they were, despite their busy and challenging lives. Crucially, I did not just have conversations with community members; I also had the opportunity to be at *Segro* for the first time. My excitement was overwhelming, and so I rushed to the *Segro* house. It was an unforgettable moment- an 'Oh My God' experience! For the first time, I was truly immersed in the culture, which exceeded all my expectations and dreams. On the first day, I observed people preparing for the *Segro*, including the preliminary ancestral worship called the *Nagle*, making a sacred fire in the oven, and sacrificing a rooster to the ancestors. The *Nakso/Naksa* (in the plural, *Naksoro/Naksaro*) began recalling their ancestors, informing them of the *Segro* being held and urging them to be present throughout the ceremony in *Phrelo*, a sacred ancestral language different from the Bayung language. Similarly, the *Chichakham* and *Burokham* were prepared, while the *Masimi-Masicha* (*Segro* dance performers) performed the *Dyambuli Dimcho sili*.

The second day was marked by many more significant activities, such as braiding a sacred rope (*Sarigra*), placing a bamboo (*Sarising*), and so on, from morning onwards. One of the *Chicharo* (Elders), who was in charge of the *Saringasi*, was taking care of them at the *Chichakham* (a makeshift house where an Elder stays until the *Segro* is over). Some were busy cooking a meal for the attendants, while *Burocha* (the designated person) was at *Burokham* (a makeshift house where rice brought by relatives is collected). The *Masimiro* (traditional *sili*, a typical form of expression embodied through gesture or mime, performers) were busy putting on traditional Bayung attire, namely *Jharajhasi*. Observing all these activities made me feel physically, emotionally and spiritually connected to the Bayung culture. I was equally aware of my intent to explore the *Segro* ceremony, not merely as a ceremonial celebration, but as a foundation for 'Bayung Ways of Being, Knowing, and Living'. These activities at *Segro* reflected ancestral or traditional ways of life, helping me travel back in time to prehistoric times. Like on the first day at the *Segro* house, the *Naksoro* started *Nagle* at *Burokham*, again recalling the ancestors and sacrificing a rooster for them. At the same time, the *Masimiro* performed the *Dyambule sili* (yard-cleaning or sanctifying dance) and the *Kharte Sili* (dance that comprises agrarian activities), synchronising with the cymbal rhythms. This was followed by the *Po sili* or *Po pacho sili*, when the *Segro* pig (*saripo*) was offered to the ancestors. In that *sili*, the *Masimiro* began dancing in rows, instead of a circle, along with the *Naksoro*, offering a sacred *ngasi* (a sacred liquor made from fermented millet) from a *pupum* (a hollow, dried gourd traditionally used in the Bayung ceremonies). When the *saripo* was sacrificed, they scattered *Kikibura* (*Sumnja* or *Sawaja*), primitive rice used by the ancestors, on the pig's body, chanting the *Tumlo*, telling it (*saripo*'s dead body) to stay with the ancestors in the spirit world and requesting it not to feel bad or curse them for being sacrificed. Instead, they urged it to feel lucky to have a prestigious name and space in the spirit world alongside the ancestors.

Another critical traditional practice conducted by the *Naksoro* was *Bulutapcho*. It was considered the heart of the *Segro* ceremony because of its significant healing process, centred on the sick person's health and well-being. While the *Masimiro* were performing different *sili* outside, the *Naksoro* began *Bulutapcho*, a traditional healing practice in which they sprinkled sacred water (*Gilu Bwaku*) with *Selimundaphung* (a bunch of chestnut leaves) over the ill person's body. Meanwhile, the sick person was sitting, holding *sarigra* (a sacred rope made from sweetgrass) and facing towards *Dape* (a very special sacred space for the ancestors). It was one of the key moments for me to have such an opportunity, which made me realise the Bayung people's deep faith in spirits and their roles in determining people's fate. It portrayed a deep-rooted Bayung belief, reflecting a healing tradition in which our ancestors would enrich the well-being of an ill person. I kept observing the *Naksoro*, who were chanting the

Tumlo, requesting the ancestors to bestow blessings and ward off all evil spirits that caused unwellness or ill-being. At the same time, it was believed that those evil spirits would go away from the sick person's body through the rope (*Sarigra*) the ill person was holding. Hence, the *Bulutapcho* revealed the Bayung people's traditional belief about the spirits-good and evil, and their positive/negative influences over human beings. More than that, it demonstrated a holistic approach to well-being, encompassing emotion, mind, body, and spirit. Furthermore, the *Bulutapcho* was not only about holistic well-being, but also about the state of equilibrium it maintained, since it offered all types of healing (emotional, spiritual, physical, and psychological or mental) in good balance, rather than one above the other. So, it was a potent, prominent, and healing-centred traditional practice of the *Segro* ceremony.

Naksoro performing the *Bulutapcho* in the *Segro*.

(Photo taken by the author)

My yearning to closely observe the *Segro* in order to examine and excavate the unearthed meanings and vitality prompted me to witness its activities not only as a mere attendee but also as a Bayung member and an insider researcher. Each activity was so fascinating and laden with meaning that I was spellbound throughout the ceremony. I here want to note another significant activity that attracted my attention, including other people, the most: *Ngarmu Chyamcho* (cutting wild ginger), which took place at the *Mosum* before *Bulutapcho*. I saw one of the *Naksoro*, particularly a junior *Naksa*, slicing the *ngarmu* (wild ginger) on a banana leaf with a knife, and all the other people sitting by the *Naksoro* were very focused on whether the slice was up or down. For each family member and the relative, *Nakso* sliced small pieces of wild ginger. The interesting part was that if all slices were up or down, it was considered a bad omen; there must be at least one slice up or down to make an opposite pair, which indicates good fortune for an individual. However, it was not only about slicing wild ginger; it had a more profound meaning within the Bayung belief system. They regard wild ginger as holding a spiritual power for signifying one's good or bad fortune. So, the *Ngarmu Chyamcho* tradition was considered a form of fortune-telling. More than that, it was a knowledge-generating or knowledge-making process in the Bayung tradition, especially in the *Segro*. This traditional fortune-telling practice, *Ngarmu Chyamcho*, also underpins the Bayung people's belief that all beings, living or non-living, are imbued with spirits that imbue them with life force.

Besides the activities undertaken by the *Naksoro*, I observed many other traditional practices during the ceremony involving the *Masimiro*, who, from the second day onward, tirelessly performed various *sili*. Apart from the *Dymbabule sili* and *Po sili* mentioned above, they went on performing other *sili*, such as *Bachum sili*, *Jee ancho sili*, *Kharte sili*, *Bhakpa sili*, *Yu sili*, *Pwargadhacho sili*, *Sikidongma sili*, *Jaukhliu sili*, *Ngarkuwa sili*, *Nagle sili*, *Satakpa sili*, *Dibusiri sili*, *Kariwakcho sili*, *La Kocho sili*, *Hariburi sili*, *Syamsyawa sili* and so on. The *Mosimiro* performed all those *sili*, aimed at depicting the stories being chanted

by the *Noksoro* through their embodied gestures. It looked artistic, aesthetic, and beautifully choreographed; the primary purpose, however, was not only to entertain the people but also to convey the meanings inherent in the *sili* in a convenient way. It was, in fact, an informative and meaningful performance that people could understand and grasp its essence by observing each kind of *sili*, even though people would barely understand *phrelo* in the *Tumlo*. Among many *sili*, one that struck me hard and made me realise the transmission of ancestral knowledge was the *Kharte sili*. The word '*Kharte*' means 'cultivation' or 'farming'. So, in the *Kharte sili*, the *Masimiro* demonstrated various activities, such as looking for farmland, creating fire, cutting down trees, making fire on the trees, digging soil, sowing seeds and so on. In the meantime, they displayed various animal and bird imitations that appeared during crop-farming, such as *Pwarga dhacho sili*, *Yu sili*, and *Bhakpa sili*. The *Kharte sili* thus depicted the ancestral practice of cultivating land and reaping crops. It therefore represented an agrarian culture that developed within the Bayung community. While taking *sili* into deep consideration in understanding the then ancestral life, beliefs, and knowledge transfer, I also paid equal attention and due respect to the *Sikidongma sili*, particularly as performed by the *Mincha* (female) *Masimiro*, because of its role in the evolutionary process of clothing culture in the Bayung community. I found it so interesting and knowledge-based, as I observed it. The *Mincha Masimiro* demonstrated activities like digging soil, sowing cotton seeds, picking cotton, making threads by spinning a spindle, weaving clothes, et cetera. It was, indeed, an act of portraying the Bayung way of life, rooted in the culture. Hence, to me personally, each *sili* was a representation of the Bayung ancestral knowledge, stored in the *Segro* ceremony.

Masimiro performing the sili.

(Photo taken by the author)

Similarly, I found the ancestral sacred stories, their genealogical history, ritual journey or migration, and close relationships with, and/or observations of, animals, birds, and cosmic bodies to be intrinsically embedded in the *Segro* ceremony. From the beginning, I saw the *Naksoro* chanting sacred stories in *phrelo*, such as the story of Creation: the Earth, the ocean, clouds, thunder, and the Humans. Equally importantly, I must not forget *Sari Tharso*, which was another crucial traditional practice of seeking the ancestors' blessings, including those of the *Naksoro*. The *Naksoro* began with the male members (*Waisa*), followed by the female members (*Mincha*) on the next day. I was sincerely astonished to see the respect and reverence bestowed on the people. *Gwalo* was another act of honour and humility that occurred on the third day. According to the *Segro* story about *Koktisala* and *Wailingma*, it was a cultural obligation to invite *Koktisala*'s two sisters, *Jauma* and *Khliuma*, to complete the *Hang* (*Segro*) successfully. I found such a cultural obligation as an ample respect for women, known as *Saamitaami* in the Bayung language. The *Saamitaami* were offered *gwalo*

(a gesture of respect, with cooked rice and pork) before they left for their respective homes on the third day. It fostered a sense of equal respect for all family members, regardless of gender (male or female) or wealth (rich or poor). The same kind of respect was offered to the *Chicharo*, *Burocharo*, *Rukhucha*, *Masimiro*, *Naksoro*, and the *Arikchobwa-aa* for their incredible roles and responsibilities during the ceremony. Notably, the *Arikchobwa-aa*, who was usually the oldest and most experienced person, was respected as the most prominent person in the *Segro*, which made me realise how important the seniors are in the Bayung culture, unlike Western society, where they are often placed in care homes. I saw the seniors treated as living ancestors and as a source of traditional knowledge in the Bayung community.

Naksoro telling the stories by the sacred fire.

(Photo taken by the author)

In the same vein, it was noteworthy to observe the last day as well, with everything treated as important as on the previous days, rather than rushed to a hasty end. The way the *Naksoro* informed the ancestors about taking the *Sarigra* out of the bamboo and urged the souls or body-spirits, named *Bwa:la rupcho*, if stranded in and around the *Segro*, to return to their respective bodies or be taken to the *Segro* house, were crucial traditional practices ingrained in the Bayung culture. Additionally, the last *sili- Ngarkuwa sili*, performed by all the people holding hands and following the path guided by the experienced *Masimi*, was both interesting and entertaining, in addition to its cultural meaning: blocking evil spirits by creating a maze, promoting the family's prosperity, and celebrating the successful completion of the ceremony.

Through my participation in the *Segro* ceremony, I gained a deep understanding of traditional knowledge, cultural values, and belief systems. I observed activities such as *Bulutapcho*, *Ngarmu Chyamcho*, *Je Ancho*, and *Sari Tharso*, which demonstrated the Bayung worldview and their ways of being, knowing, and living. I also discovered the interconnected relationships the Bayung people maintain with their ancestors, natural elements, and cosmological phenomena, including spiritual energies, all of which are preserved in their cultures, ceremonies, and rituals. Essentially, the *Segro* highlights the fundamental concept of relationality, central to knowledge co-creation, as emphasised by Indigenous scholars worldwide. For example, the use of primitive rice (*Kikibura*) signifies an ongoing bond with ancestors, while wild ginger (*ngarmu*) reflects a deep belief in spirit and its power.

Furthermore, oral traditions such as storytelling are integral to our culture, as seen in the *Segro*. Sacred stories (*Tumlo*), recited or chanted by *Naksoro/Naksaro*, serve not only to honour ancestors but also to transmit ancestral knowledge, teach history, and convey cultural values, for which storytelling has been a core method or living tool in the Bayung culture

since time immemorial. Similarly, the *sili* activities performed by the *Mosimiro* during the *Segro* seem very interesting and unique, connected to ancestral ways of life and to their methods of acquiring knowledge through animals, birds, plants, and so on. It shows how critical the *sili* activities are for making sense of the ancestral stories in the *Segro*.

Acknowledgement

I would like to express my deepest gratitude to the respected relatives mentioned below:

Chhatra Bahadur Rai and his family, Davasur Rai (*Arikchobwa-aa*), Chakra Bahadur Rai (*Nakso*), Sanu Lama Rai (*Nakso*), Maniharka Rai (*Chicha*), for their respectful responsibilities, Jag Raj Rai, including all *Mosimiro*, for their outstanding *sili* performance in the *Segro*. My wisdom-seeking became possible because of their support. Similarly,

Chandra Bahadur Rai (*Delhi*) for his incredible help throughout my stay, Ratna Bahadur Rai (brother) for his encouragement in every way and Gamsu Rai (niece) for her unwavering support from the beginning to the end of my stay and mu whole journey and all other known and unknown relatives whose help and support remained unconditional during and after the *Segro*, too.

Animakhola to All, once again.

दोलोकुम

- मानशेर बायुड राई

क) हड सेगोरी पाचोम दोलोकुम:

अ) वाइसा मसिचाम पाचो दोलोकुम तुम्लो:

हड सेगो पायाना आघोला जी अन्दियाना मारा दोचा हो? द्याप्चिनिड जोक्चोदुम । म्याम द्याप्चिनिड द्याप्चो दुमको दोलोकुम पाचो प्रस्चो दुम ।

दोलोकुम एकसो पाचोदुम:

जिखिम मुलिलेसाखिम री, दोलोकुम।

बोकोली नेवालीरी, दोलोकुम।

तोलोजा तुम्सीजा यो, दोलोकुम।

आचे आमायोरो, दोलोकुम ।

मोसुमखम मुदीखमरी, दोलोकुम।

मसिचा लोलिचायो: दोलोकुम।

नेपालग्रो नेवालग्रोयो, दोलोकुम।

सिपाग्रो मायाग्रोयो, दोलोकुम।

अम्बीरी अमयायो , दोलोकुम।

चाम्पुरी चामायारोयो, दोलोकुम।

सिङ्खेफुड मुङ्खेफुडरोयो, दोलोकुम।

बाबुलुङ खेखेवारोयो, दोलोकुम।

ग्लोवोफुड मार्साफुडरोयो, दोलोकुम।

हादिसु भारासुरोयो, दोलोकुम।

खाप्चिफुड युङ्माफुडरोयो, दोलोकुम।

सिजिमो वालामोरोयो, दोलोकुम।

सिङ्खेमेरि मुङ्खेमेरिरोयो, दोलोकुम।

भक्पा सिलि वाला सिलि, दोलोकुम।

नागले सिलि सतक्पा सिलि, दोलोकुम।

बोकोल सिलि नेवाल सिलि, दोलोकुम।

खार्ते सिलि युर्ते सिलि, दोलोकुम।

हारि सिलि बुरि सिलि, दोलोकुम।

रिङ्मा सिलि सिदि सिलि, दोलोकुम।

रेङ्कुपा सिलि रेङ्कुमा सिलि, दोलोकुम।

सारि नुने रेरि नुने, दोलोकुम।

आ) मिन्चा मसिमिमि पाचो दोलोकुम तुम्लो:

हड सेग्रो पायाना ग्याम्मे दोचाके खिमरि लेना ब म्याम दोचाके
 द्याप्चिनिड दाचोको खिमगरे मसिमिमि जि अन्दिमेना दोलोकुम पाचो
 दुम ।

दोलोकुम एकसो पाचो दुम:

मुलिखिम लेसाखिमरि, दोलोकुम।
 आम्पाखिम पेनीखिमरि, दोलोकुम।
 चोक्चोलुड खोरेलुडरि, दोलोकुम।
 मसिमि लोलिमीरो, दोलोकुम।
 सिकिवा दोड्मावारो, दोलोकुम।
 चाम्पुरि चामायारो, दोलोकुम।
 अम्बिरि अमायारो, दोलोकुम।
 खाब्आवा वालावारो, दोलोकुम।
 किमोवा मान्छेवारो, दोलोकुम।
 सिकिवा दोड्मावारो, दोलोकुम ।
 बुबुलुड खेखेवारो, दोलोकुम।
 सिजिमो वालामोरो, दोलोकुम।
 दासुवा हिहिरवारो, दोलोकुम।
 खाप्चिफुड युड्माफुडरो, दोलोकुम।
 सिड्खेफुड वाड्खेफुडरो, दोलोकुम।
 अम्बिरि अमयारो, दोलोकुम।
 पुरिवा हिहिरवारो, दोलोकुम।
 कोक्स रिड्मा बुबुलुडरो, दोलोकुम।
 सिकिवा दोड्मावारो, दोलोकुम।
 किमोवा मान्छेवारो, दोलोकुम।
 आम्छेमा आम्फोरोड्मा, दोलोकुम।
 सापाछिरि खेखेवारो, दोलोकुम।
 नेपालग्रो नेवाल ग्रोरो, दोलोकुम।
 सिपाग्रो मायाग्रोरो, दोलोकुम।
 सारि नुने रेरि नुने रे, दोलोकुम।

ख) फुड्लामरि पाचोम दोलोकुम:

फुड्लामरि द्याम्बुलीरि लाइतोलोरि ह्याड्मालारि कामाना सेरि, कड
 पुपुम जुल्योदुम । म्याम्को तोलो कड बोर्को वामि सुम्चो दुम । बबमिरोमि
 तोलोगुयिम सेरि भासो कड पुपुम भासोमामि जि अन्चो दुम । जि
 अन्दिद्याना दोलोकुम पाचो दुम । फुड्लामरी पाचोमु दोलोकुम एखोम बः
 फुड्लाम दोलाम, दोलोकुम ।

मारालाम माराकाम, दोलोकुम ।

फुडलाम दोलाम, दोलोकुम ।

...(फुडलाम खिमके द्याप्चिनिड)., दोलोकुम ।

...(ग्याम्मे भाई)....., दोलोकुम ।

.....(साइनो पाचो).... दोलोकुम ।

फुडलाम दोलाम, दोलोकुम ।

लालिखालाम बुलिखालाम, दोलोकुम ।

दङ्सिनालाम कुन्सिनालाम, दोलोकुम ।

(एक्सो दोलोकुम सलड पासोड आघोला द्याम्बुलिरिड जि अन्चो दुम ।)

संकलक बारे:

मानशेर बायुड राई स्थायीरूपमा सोलुखुम्बु जिल्ला नेचासल्यान गाउँपालिका वडा नं १, ख्याम्पु/ जन्तेरुमा स्थायी बासिन्दा हुनुहुन्छ । उहाँ बाल्यकाल देखि नै तुम्लोयालामय पारिवारिक तथा सामुदायिक वातावरणमा हुर्किदै तुम्लोयालो सिक्दै आई हाल बायुड राईहरुको मुलुमि ओदिमि, चिचा, डाबुचा, रूखुचाको रूपमा मुन्दुमि भुमिका निर्भाईरहनु भएको छ ।

हार्दिक श्रद्धाञ्जली

जिल्ला ओखलढुङ्गा सिद्धिचरण न.पा. ४ स्थायी ठेगाना भई हाल यू.के. कर्मथलोमा रहनुभएका हाम्रा अग्रज शान्ता बायुड राईको ससुरा तथा पुर्ण थुलुड राईको वुवा मकर बहादुर थुलुड राईको मिति २०८२/०३/१३ गते ८९ वर्षको उमेरमा निधन हुनुभएको प्रति दुःख ब्यक्त गर्दै सुम्निखिमको तर्फवाट हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दैछौं । साथै यस दुःखको घडिमा दिवंगत आत्माको चिर शान्तिको कामना गर्दै शोकाकुल परिवारजनमा गहिरो समवेदना व्यक्त गर्दछौं ।

किरात बायुड राई सुम्निखिम, केन्द्रीय कार्यसमिति

ज्वलमाके लोसी

- जनक बायुड राई

ज्वलमा १:

नेसे नेसे देउसुम्बु ग्वारेम् बेबाचाद्व दिन बिरेपासो जाम्बा बक्तामे ने । द्यालगु दि हाबु लाम्चो हिलोपाचो ना सुमिए था मातामेवा ने । हप्पे मुरुद्ध पिर्मि दुम्तामे ने । बेबाचाद्व आनिगिचा फ्लन्सु मानुवा दुम्तानेको ते लाचोदुम्ना कड्खड खुल्लात्तामे ने । कड् डावा चाइ खिम् नजिकके द्याक्सी दि ख्लुस्ता ने । चारपान जना ज्वलमा मिन्चाद्व लौधो हाम्बालाड् ब्यार्सोड् पिम्तामेनेको द्याम्बुलुदि भुक्तामेनेको बेबाचा लाम्तामेने । डावामि ताइकोनाको म्याम्दमी लामेम्छा दासो थादुम्ताने । तिडाची हप्पे खुप्चो मुलुओदि पाम्तामेको डावामी ज्वलमा बकिदखा ठाउँ गु लामु मोतामी नेआडप्सीद्वलाइ ।

आदिल्ला बिहानी डावा मेसो कोक्तेको भोलादि ओताको आतोःलाड् फ्यार पात्तामीको द्याम्बुलुदि भ्लुम्तामेने । हप्पे आनि तेदि गक्तामेने । नाम्तीला ज्वलामाद्व राम्तामे । डावा कोक्तेके भोलाग्वारेड् घद्रक घद्रक पाप्ताने । ज्वलामाद्वमी एम्दि चोक्बा मुरु ब्वरेछ नि, एमेड् कुरलायाको मज्जाम भोल खाम्दिया ल दासोड् कुरलात्तामे ने । लौधो कोड्कोके पुखुनगरे चक्सो जुल्लामेको ग्यारस्चोड् मुलुअदि पाम्तामे ने । डावा मुरु थ्याक्चोलाइ कोक्ते चर्चोम् सामान मादुम्वाको फेरि द्याल्दिड् खा लाम्था दिम्तामे ने । कोइमी व्अकु, कोइमी सिड, कोइमी आडोलो भाँडो लाम्था दिम्तामे ने । डावामि हतार हतार कर्दमि कोक्ते चिःसो घ्लुतानेको अखो कोतानाद बेबाचाद्व के रुसेगक्से, चामनुड् चुरा-बालाद्व ताप्ताने । क्वाडिन्कसी चिनोकेलाइ कुर्सो डावा द्यालला लेताने ।

तिडाची हप्पे खुप्तामेको फेरि मुलुओदि पाम्तामे ने । द्याल्दिम् हप्पे वाइसाद्व आदिल्ला तिडाची लौधो पुखुनदि लासो मि लाइपाम्तानेको लौधो साआला भरी रुखाम् लाइपाम्तामे नेको खिम्ला राम्तामे । मिमि हक्सिड् ज्वलमाद्व व्यात्तामे ने । क्वाडिन्कसी चाइ ब्यार्सोड् आगेत्था

लाम्तामे ने । म्याम् आदिल्लादेखि बेबाचाद्द जाम्ने वासो ज्वलमा जाम्चाद्दके द्याङ्ग्रो यो घिःने वाताने दै ।

ज्वलमा २:

नेसे नेसे देउसुम्बुदिम् वाइसाद्द हिउँदोदि मालो गुलोदि डा साथालाआ बक्तामेने । मिन्चाद्द खिम्दिम् ते पाआद्द बक्तामे । नाम्ती डा सासो तिडाची खिचुलुनुङ् जाआ-बाआ बक्तामे । काइदिनके लो दै, डा सासोड बक्तामेना आनि नाम्नोमीद्द ब्बाइँसो सालामा कुर्सो गुलोदि रिस्चोड राम्तामे रेछा । आनि नाम्नोचाद्द कखेप बुर्तामे रेछ । मिन्चाद्द रिस्चोड गुकु डा लासोङ्पाका दै । गोनिद्द भकरानिना खिचुलु खान किइजुल्का ल दातामे रेछ । वाइसाद्दमि बाल्नाबेला लल ठिकाड ब दासोड इति ह्यान्बा डासी तुपासो डा कुर्पासो खिमला फिलतामेने । तिडाची वाँइसाद्द खिमदि भकराम्तामेना खिचुलु खानद माबो मोको । मिन्चाद्द डा रिम्सोड बक्बाद्द रेछ । वाइसाद्द सोलिम दुम्नाबेला आनि नाम्नोमीद्दलाइ हुसोतुप्सो पाम्तामे रेछ । द्यालभरी खिचोमोचोम दुम्ताको तिडाचिङ् राई डावाके खिम्दि कचरी बक्तामे रेछ । लोसिपाचोना गल्ति मान्थिङ् मिन्चाद्दमि तुम्पास्तामे रेछ । हप्पेद्दके लो डिन्नाको राई डावामि सम्भे पाप्तामी रेछ । राई डावा आर्जे कोसु जोक्बा रेछ । मालो गुलोदि रासो डा लाबा मिन्चाद्ददा ज्वलमाद्दका रेछ । म्याम् आनि नाम्नोमिद्दके डाबे पासो राम्तामेम् रेछ ।

राईडावामि हप्पेलाई कङ् ते पाचोलाई च्यान्तामी । आनितिला फेरि वाइसाद्द मालोला डा साथाला दिम्तामे । आनि तुचोमे डासी फाल्टोड जुल्सो कङ्निक्सी कठुवादिचाइ निङ् पिक्तामेको जुल्तामे । आनि मिन्चाद्दचाइ सुइ गुलोला मायुचो मोतामेम्बक्ताने । साच्चिङ् म्याम् नाम्ति आनि नाम्नोमिद्दकेड भेष्दि ज्वलमाद्द राम्तामेरेछ । हप्पेके मुलीअदि र्याम्सो मिन्चाद्दलाइ निङ् पिङ्ना डासी तुपासो डाके भारी कुरपात्तामे । वाइसाद्द नोथालाङ् चुवा पाम्तामे रेछ । मिन्चाद्द द दुक्सोमेसो लामभरी भ्लुम्तामे रेछ । गङ्ने माचाप्सो आनिनिवामास्थिम् दुम्तामेको । मेकेड वाइसाद्दमी डा कुर्सो खिम्ला राम्तामेने । आदिल्ला आनितिलाङ् गेनाए ज्वलमाद्द डा साथिगादि मारोवाने ।

नोटः एम् कथा डाचाद्दकेलाङ् डिन्सोपाना दै ।

डार्कुवा सिली

-किशोर बायुड राई

डार्कुवा सिलीके स्यान्तिवा:

बायुड राई(रदि) रके तुम्लोरी सोना आथाड सिलीरो बःमे । एखोमड तुम्लोरी बक्का आथा सिलीरोरी कोःयाना 'डार्कुवा सिली' कड हो । डार्कुवा सिली सिली मारा का? दासो निवास्याड्मा पासोड लाःयाना मारा थिःयाखा ? अ्यामे डार्कुवा सिली नेसे नेसे इकी कीकी पीपीरोम धामुरी व्यार्आ 'डार्कुवा चिब्बआ' कोःसोमामी तासोमामी पाम्तामेम सिली हो । 'डार्कुवा चिब्बआ'के ब्यार्सिवा, गक्सिवा, बक्सिवारो हप्पे हप्पे कोसोमाम आनी दाम खोसोमाम कीकी पीपीरोम सिलीरी गुप्तामेड जुल्तामेम सिली हो ।

नेसे नेसे धामुरी 'डार्कुवा चिब्बआ'रो क थोचेरी निक्सि खेप धामुरी ता पासिमेवा ने । कड लिड्मोरी धामुरी हुयि वायेलाड ओट्टु फोःआ ब्यार्सोड ब्यार्सोड नामडा रि'आखोड पासो कुमेवा ने । मेक्सोड फारामोरी आतेलाड वायेला मेक्सोड लामेवा ने ।

लिड्मोरी माराड आलुक्वी वायेलाड गेथा आतेला कुमेवा दायाना लो माराखारा लिड्मोरी वायेला थेपो जेने प्रइसे । बक्को माभा'आखोड पासो वालेखो ब्रसखोरो जेमे । च्याड्माखड जेमे । म्यामचामि ' डार्कुवा चिब्बआ'रो थेपो जेआ ठडरिड आनि गःल ब्बे पाचो दासो आतेला कुमेम दुम ।

मेक्सोड फारामोरी माराड आगेथा आतेलाड आलुक्वी वायेला युम्तामे 'डार्कुवा चिब्बआ'रो दाया नारा फारामोरी च्याड्माखो ब्बेने प्रइसे । मेक्सो ब्बेने प्रइसेना आतेला मारिमरि जु छो । फुमु रो यु । बक्को मारी माभा'आ दुम । मेम चाचि 'डार्कुवा चिब्बआ' रो जेआ ठड लाम्सोड लुक्वी युमेम दुम ।

एक्सो थोचेलो थामालोरी 'डार्कुवा चिब्बआ'रो लामेवा युमेवाना ब्यार्मेवा ना च्याच्यार्यो च्यास्चोमाम करक् करक् ब्रेसोड ब्रेसोड कुमेवा ने । मखना इकी कीकी पीपीरोम दब बारियोदा खमरीड धामुती लाआकुआ 'डार्कुवा चिब्बआ'रो तासोमाम आनी दाम खोसो । आनी पासिवा पासो । आनि ब्यार्सिवारो कोसोमाम 'डार्कुवा चिब्बआ'के ब्यार्सिवा खोड 'डार्कुवा चिब्बआ' के गक्सिवा खोड 'डार्कुवा चिब्बआ' के च्यास्चिवाखोड खापीरी

हप्पे दुम्सोमामी सिली पाम्तामेको 'डार्कुवा सिली' मुन्पात्तामे । 'डार्कुवा सिली' ब्ळन्पात्तामे । 'डार्कुवा सिली' जोत्तामे ।

बायुड राई(रदि) रके 'डार्कुवा चिब्बआ' समय गिआ घडी:

नेसे बायुड राई(रदि) रके 'डार्कुवा चिब्बआ' समय गिआ घडी बक्ता ने । अ्यामे लो डिन्पाना गेक्सो 'डार्कुवा चिब्बआ'म घडीके ते पावा ? माबकआ लो? दाआ निवारी खिर्से ।

अ्यामे लो आसिड हो । नेसे इकी बायुड राईरके कीकी पीपीरोम ' डार्कुवा चिब्बआ'कोसोमाम खार्तयुर्ते पामेवा ने । गेक्सोमाम दायाना लो एखोम बः

नेसे नेसे च्याड्माखरी मुरीरोमी घडी मुन्पापाथिडना समै स्यान्वोनुड तुःचो आनामपिलीखोड सोजिलो माबोवा । हो, मखाना कीकी पीपीरो नाहा हुतिला दानाखोड 'डार्कुवा चिब्बआ' वायेलाड गेथा आतेला कुमेवाना धामुरी तामेवाने म्याम्के लु आबो च्याड्माखो जेने प्रस्ता छा है दासोमा तुतिमेवाने । अनिको कातिरो फुमेवा ने । खार्तयुर्तेके तेरी वाचेर सिरा फुमेवाने । काति फुःचो रोक्चो भार्पाचो तेरो पामेवा ने । मेक्सोड लिड्मोरी पाचोम तुम्लोयालोरो पामेवा नेः वाक्सा, जालिम, सुबु, द्याल सुबु, सपुरो कःदिमेवा ने ।

मेक्सोड 'डार्कुवा चिब्बआ'रो आतेलाड लुक्ची वायेला युमेवाना खापीयिड धामुति तमेवाने । म्याम्के लु है 'डार्कुवा चिब्बआ'रो वायेला लाम्तामे आबो चेई च्याड्माखो ब्बेने प्रस्ता रेछा । वाखावाखा कातिरो मिड्मे । पोक्चोदुम । जुल्चोदुम । कीपी तुम्लो पासो सारीरेरी लेचो दुम दासो ग्रुसिमेवा ने । सेग्रो, ताम, ब्यर्आ, नागले रो पाचो भुम्सिमेवा ने ।

डार्कुवा सिली गेखोम दुम ?

'डार्कुवा सिली' मार हो दासो हुतिला दाने थुम्ना ब । आबो एके चेई 'डार्कुवा सिली' गेखोम दुम? गेक्सो मोचो? ग्याना मोचोदुम? दासो लोसी फल्या है त ।

'डार्कुवा सिली' गेखोम दुम दायाना अ्योम सिली आथाड जुब्आ दुम । मारिड दार्आयो दुम। सिली कोया ना मारी जुब्आ ताया । सिली मोयाना यो मारी जुब्आ नइसिया । अ्यामे सिली कड निक्सीमी मोयाना चेई जुब्आ माताया । दार्सिआ माताया । दोखोरी अ्यामे सिली पायाना २०/३० रिड आतोति दुम्सोखा मारिड दार्सिआ दुम ।

डार्कुवा सिली गेक्सो मोचोदुम?

'डार्कुवा सिली' गेक्सो मोचोदुम दायाना अ्यामे सिली 'चुर्भुम चुर्भुम' दाआ हर्गेके सामरी मोचोदुम । सिली मोयाना हप्पेमी दब पुमरीम

भुम्रो पेरो बकआ मसिमी - मसिचा (वाइसा मिन्चा सुकेखाई)के गु भामोचो दुम । गु जुम्मोखो भामोचो दुम । भाल्सोको भाःना गु प्लन्सि मानु । एकसो गु प्लन्याखा हप्पे सिलीड फ्ल्याल्से । एकसो हप्पेम गु भामोयाम नोथा लाम्भोवआ मसुमीमी वाखा वाखा हर्गेके सामरी सिली मोसोड भुम्रोला लासोड तल्ने प्रस्चो दुम । अखना हप्पे मसुमीरो भःरभःसी दुम्मे । हप्पे मसिचा के गुरी लिफेनुड भुमि दुम । अखना हर्गे सामरी दोखो दोखो फिरिक फिरिक प्रोक्सोमाम भुम्रोला कड तम्मी तल्आ लामभोवआकेला सुस्चो दुम खारा मिन्चा के गुरी ब्आगु दुम । गु यो वाखा वाखा कडखड रोकचो दुम । हुयिला तोक्चो दुम । एकसोड वाखा वाखा खिरिरि खिस्चोड सिली पासोड तल्स्चो दुम । हप्पे तल्सिने थुम्मेम नोथा आघोला लामभोवआ तल्आ मसुमीमी वाखा वाखा प्रक्सोड घ्लुचो दुमको मेक्सोड कड्मे ठडरी तल्चो दुम । एकसोड हप्पे भामोचोको तल्मोसोड तल्मासोड । ब्रड मोसोड ब्रडमोसोड सिली पाचो दुम ।

डार्कुवा सिली ग्याना मोचोदुम?

बायुड राईके तुम्लो खोःया ना 'डार्कुवा सिली' सेग्रोरी मिन्चा वाइसा मसुमी रनुड नक्स रिमेवा पामेवा हप्पे दुम्सो मोचो दुम । सेग्रो रियो भतेर(बोति पाचो नास्ति) नुड ब्आला रूच्यो नास्ति मोचो दुम ।

डार्कुवा सिली ग्याला मोचोदुम?

'डार्कुवा सिली' सेग्रो पाना खिमरी द्याम्बुलीरी मोचो दुम ।

डार्कुवा सिली गेक्सो ब्लन्पाचोदुम?

माल्ती हप्पे बायुड राई रो जुब्आ रामसाम लाम्सोड लाम्सोड दब थःलथःसी, सिसिखम करखमरीड हरेहरे भक्तायाम ब । द्यालरिड मुरी माबयामनोथाम इकी बायुड तुम्लोयालोरो लेचो पाचोम तेरो दोखोदोखो दुम्सोड लासोड बःमे । अ्यामे इकी बायुड तुम्लोयालो नुड इकी स्यान्तिवाके लोरी मारि ग्व खाआ लो दुम्ताम ब । मारी निवाथुम प्रोआ लो दुम्ताब ब ।

आबो माल्तीम अ्यामे च्याङ्माखरी थोचे थामालोरी कखेप निक्सिखेप मोत्तेई 'डार्कुवा सिली' मोसोमामि मोत्तेई सिली ब्लन्पाने माभाम । म्यामचामी आबो अ्यामे 'डार्कुवा सिली' के जुम्मोखो अध्ययन पाचोको च्यान्चोमे जुब्आ च्यान्मा तेके मजाके र्याङ्मा प्ल्याप बनेपाचो दुम । च्यान्चोम भिडियोरो बनेपाचो दुम । अनिको हप्पे बायुड राईरो , आनि व्यचाओचारो को आफारोलाईयो सिली च्यान्चोमि दुम ।

बायुङ तुम्लो (मुन्दुम) र नेपालदेखि नेपालदेखि

- भोगीराज चाम्लिङ

सांस्कृतिक अनुष्ठानहरूले पूर्वका किरातीहरूको पुर्ख्यौली सम्बन्ध नेपालदेखि नेपालदेखिसँग रहेको स्पष्ट सङ्केत गर्ने गरेको छ । किरातीहरूमा राम्रो मरण भएकाहरूलाई पितृपूजक धामी पुर्ख्यौली थातथलोहरू घुमाउँदै मुन्दुमी यात्रा (Ritual journey) गराएर पितृलोकमा पुऱ्याउने अनुष्ठान गरिन्छ । त्यस क्रममा केही किरात राईहरूमा पितृआत्मालाई नेपालदेखि नेपालदेखि पुऱ्याउने गरिन्छ ।

पितृहरूलाई बाटो लगाउँदा पनि बायुङभाषी राईहरूमा नेपालदु नेपालदु अर्थात् काठमाडौँ उपत्यकाको नेवार गाउँ, नदीनालातिर गएर बस्न आग्रह

गर्दै तुम्लो (मुन्दुम) मा भनिन्छ (बायुङ राई, २०८०, पृ. ४२९) :

नेपालदु नेपालदुःला औ (काठमाडौँ नेवार गाउँतिर)

बीसीकु दुमाकुला औ (पानी भएतिर)

डाकुमा डालेमाला (नदी भएतिर)

कुपी दाम्सी नुम्सीने दै औ (जानू पुग्नु)

खायो खाःसी नुम्सीने दै औ (थन्किनू बस्नु)

बायुङ राईहरूमा मान्छेको सातो खोज्न पनि नेपालदेखि नेपालदेखि (काठमाडौँ उपत्यका) नै आउनुपर्छ र नेवार समाज, जंगल र देवालयहरूमा सातो खोज्दै तुम्लो (मुन्दुम) मा भनिन्छ (बायुङ राई, २०८०, पृ. ४९६) :

नेपालदु नेपालदुदी (ओ नेपालमा नेवार समाजमा)

ओ सोःबुमा मोलेमादी (ओ जङ्गल देवालयमा)

ओ गेला बब दुरु सोःकीनी (ओ कहाँ छ हामीलाई बताइदिनु)

बायुङ भाषी राईको तुम्लो (मुन्दुम) मा काठमाडौँ उपत्यकालाई धातुका हातहतियार पाइने स्थानका रूपमा पनि "ओ नेपालगो दा नेपालगो यो" (ह्वङ्गु, २०६९, पृ. १५०) भनेर सम्बोधन गरिन्छ ।

पितृआत्माहरूलाई राख्न ल्याउनुपर्ने, सातो खोज्न आउनुपर्ने अनि धातुका लागि पनि स्मरण गर्नुपर्ने स्थितिले नेपालदेखि नेपालदेखि किरात राईहरूको पुर्ख्यौली थलो हो भन्ने देखाउँछ । त्यस्तै, मुन्दुमी

शास्त्रीय भाषामा नेपालदेल र नेवालदेल जो भनिन्छ, त्यसले पनि नेवार भाषा-संस्कृतिसँगको सन्निकट सम्बन्ध रहेको बुझ्न सकिन्छ । मुन्दुमी शास्त्रीय भाषामा काठमाडौं उपत्यकालाई थुलुङभाषी राईहरूले 'नेपालदेल नेवारदेल' अनि बायुङभाषी राईहरूले 'नेपालदु नेवालदु' भनेर जो सम्बोधन गर्ने गर्छन् । थुलुङ राईहरूले गाउँलाई देल र बायुङ राईहरूले दु भनेर सम्बोधन गर्ने गरेका छन् भने थुलुङ राईहरूले नेवार शब्द नै प्रयोग गरेका छन्, बायुङ राईहरूले नेवाल शब्द प्रयोग गरेका छन् । किरात राई गाउँहरूका नाममा देल र तेल शब्द नै बढी प्रयोग हुने (राई र चाम्लिङ, २०७४) अनि नेवार भाषामा पनि 'दे' शब्द नै प्रयोग हुने भएकोले नेपालदेल नेवालदेल शब्द प्रयोग गरिएको छ । यी शब्दहरू, जो अहिले नेवार समाजमा पनि जीवन्त रूपमा प्रयोग भइरहेका छन् ।

मुन्दुमको रिसिया (श्लोक) मा नेपालदेल/दु नेवालदेल/दु शब्दहरूको प्रयोग 'नेपाल भन्ने गाउँ नेवालहरूको गाउँ हो' भन्ने अर्थमा प्रयोग भएको छ । यसलाई नेपाल नामकरण र आदिम बासिन्दासम्बन्धी विमर्श गर्नका लागि नयाँ आधारका रूपमा लिन सकिन्छ । यस्तै विमर्श गर्दै सौरभले नेपाल नामकरण काठमाडौं उपत्यका तालकै रूपमा रहेको बेला हुन सक्ने भाषिक-सांस्कृतिक आधार दिएका छन् । नेवार भाषामा पानी अथवा माछालाई डा भनिन्छ र मगरदेखि राई भाषासम्मले माछालाई डा नै भन्छन् । पश्चिम नेपालमा डादी, मर्स्याङ्दी (मर्स्या + डादी), गण्डकी (गाडादी + की), चर + डदी (चरौँदी- लेखक), दर + डादी (दरौँदी- लेखक), चु + डादी (चुँदी- लेखक) र कैलाश हिमाललाई पानीको मूल स्रोतका रूपमा तिब्बती भाषामा गाडरी भनिने गरेको र त्यही शब्द अपभ्रंश भएर गंगा (गा + डादी) हुन पुगेको उनले तथ्यका रूपमा अगाडि सारेका छन् । त्यही पानी भएको अथवा माछा भएको तलाउका रूपमा डापाल भनिएको हो र डेपाल हुँदै नेपाल हुन पुगेको उनी तर्क गर्छन् । उनले भूपतीन्द्र मल्लकालीन नेवारी भजनमा नेपालको नाम डेपाल लेखिएको पनि प्रमाणका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् (सौरभ, २०७७) । सौरभले नेपाल नामकरणसम्बन्धी विमर्श विलकुलै एमिक ९भ्र७० दृष्टिकोणबाट गरेका छन्, जसमा केही दम छ भन्ने कुरा हालसालै गोविन्दबोल श्रेष्ठको अर्को नवीन बहसले पनि बताउँछ । उनले पनि तलाउकै नामबाट नेपाल नाम रहन पुगेको तर्क गरेका छन् । यद्यपि, अलि फरक रूपमा ।

गोविन्दबोल श्रेष्ठको तर्क छ कि निपपालाबाट नेपाल र नेवाल शब्द बनेको हो । नेपालभाषामा पवित्रलाई निप र अपवित्रलाई चिप भनिन्छ । नेवारका पुर्खाहरू तलाउ सुक्नुभन्दा पहिले नै नेपालदेल नेवालदेलमा बसोबास गर्न सुरु गरिसकेको हुँदा उनीहरूका लागि त्यो तलाउ 'निप पुखु' (पवित्र पोखरी) थियो । अहिले पनि काठमाडौँ उपत्यकालाई 'पवित्र' भनिँदै छ (Shrestha, 2025) । यहाँ स्मरणीय कुरा चाहिँ के भने किरात राईहरूमा पनि पवित्र, चोखोलाई 'नि' भनिन्छ । जस्तो कि सामान्य बोलीचालीमा अदुवालाई बेछु मात्र भनिन्छ, मुन्दुमी भाषामा चाहिँ निबेछु (चोखो अदुवा) भनिन्छ । सामान्य बोलीचालीमा चामललाई चारुङ मात्र भनिन्छ, मुन्दुमी भाषामा निचारुङ (चोखो चामल) भनिन्छ । सामान्य बोलीचालीमा अन्नलाई चा भनिन्छ तर पवित्र अन्न भन्ने अर्थमा मुन्दुमी शब्दमा निचा भनिन्छ । प्राचीन मानव बसोबास सुरु भएको क्षेत्र मानिने वज्रयोगिनी अवस्थित मणिचुड डाँडा (पुष्पलाल, २०७३) बाट हेर्दा गोविन्दबोल श्रेष्ठको भनाइमा नेपालदेल नेवालदेलको बनावट माटाको पाला आकारमा देखिन्छ । पालाजस्तो पवित्र तलाउलाई 'निपपाला' भनियो र नेपालभाषाको विशेषताअनुसार संक्षेपीकृत हुँदा नेपाल हुन पुग्यो । त्यही नेपाल नाममा 'वाल' थपिएर 'नेपालवाल' हुन पुग्यो र नेपालभाषाको विशेषताअनुसार संक्षेपीकृत हुँदा नेवाल हुन पुग्यो (Shrestha, 2025) . नेपालभाषामा 'वाल' थपेपछि निश्चित प्रकार अथवा समूहको व्यक्तिहरू हुन् भन्ने अर्थ आउँछ । जस्तो कि थुवाल भन्यो भने थु भनेको स्वामित्व लिनु भन्ने अर्थ हुन्छ अर्थात् कुनै कुराको अधिकारप्राप्त समूह (व्यक्ति) हो थुवाल । गाईबाखा चराउन जानेलाई जयँबु भनिन्छ अथवा ज गर्न जाने मान्छेलाई जुवाल भनिन्छ । जुइ शब्दको अर्थ 'हिँड्ने' भन्ने हुन्छ अर्थात् हिँड्ने मान्छेलाई जवाल भनिन्छ । जसले पत्ता लगाउने मान्छेलाई थुकवाल, पर्खिने मान्छेलाई पिवाल भनेर नेवार समुदायभित्र वंशगत नामहरू राखिएका हुन्छन् । त्यसरी नै नेपालदेल (नेपाल देश) अथवा नेदेल (ने देश) को आदिम बासिन्दालाई नेवाल भनिएको हो । नेपालको बासिन्दा भन्ने अर्थमा सुरुमा नेपालवाल भनियो र त्यो शब्द संक्षेपीकृत हुँदा नेवाल हुन पुग्यो र नेवाल शब्द अपभ्रंश भएर नेवार बन्न पुग्यो । भनेपछि नीप जातिबाट नेपाल नाम रहेको (नेपाल, २०७४) नभएर नेपालभाषाको निप (पवित्र) बाट पो नामकरण भएको हो कि ? माछा अथवा पानीबोधक डेपालबाट पो नेपाल भएको हो कि ? त्यस

हिसाबले मुन्दुममा पनि सुरक्षित 'नेपालदेल नेवालदेल' दुई शास्त्रीय शब्दहरूले नेपालको प्रागइतिहास काललाई नयाँ दृष्टिकोणबाट हेर्नुपर्ने आधार प्रदान गरेको छ भन्दा फरक नपर्ला ।

नेपालदेल नेवालदेलमा मन्दिरको मूलढोकामा अर्ना अथवा घरपालुवा भैंसीको सिङ राख्ने प्रचलन छ । त्यस्ता सिङहरू हाँडीगाउँको नृत्यश्वर (Tiwari, 2002), च्यासल लगायतका थुप्रै मन्दिरहरूमा देख्न सकिन्छ । किरात राईहरूमध्ये बायुङ र वाम्बुलेभाषीहरूमा अझै पनि भैंसीको सिङलाई मूलढोका अथवा घरमा राख्ने प्रचलन कायमै छ । खास गरी, बायुङ राईहरूले सबैभन्दा ठूलो पितृअनुष्ठान सेग्रो/ह्वङसिली अनि वाम्बुले राईहरूले खाउमो गर्दा धनुकाँडले हानेर राँगालाई मारिन्छ र सिङचाहिँ मूलढोकामाथि अथवा मूलढोका रहेको भागपट्टि देखिने ठाउँमा राख्ने गरिन्छ । नेपालदेल नेवालदेलमा चाहिँ घरमा नभएर मन्दिरहरूमा भैंसीको सिङ राख्ने प्रचलन छ । बायुङ तुम्लो (मुन्दुम) र यी सांस्कृतिक तथ्यहरूले पूर्वका किरातीहरू र नेपालदेल नेवालदेलका प्राचीन किरातहरू एकै वंशका हुन् भन्ने पुष्टि गर्छ ।

सन्दर्भसामग्रीहरू

- नेपाल, ज्ञानमणि (२०७४). नेपाल निरुक्त. साभा प्रकाशन ।
- बायुङ राई, बुद्धिकुमार (२०८०). किरात बायुङ राई तुम्लोयालो. बुद्धिकुमार बायुङ राई ।
- राई, तारामणि र चाम्लिङ, भोगीराज (२०७४). किरात स्थाननाम. आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ।
- ह्वङ्गु, बुद्धिकुमार (२०६९). किरात बाहिङ (बायुङ) तुम्लो. बाहिङ किरात मुलुखिम, केन्द्रीय समिति ।
- Shrestha, G. B. (2025). Newala and Nepala: An Exploration into Prehistoric Beginnings. Nepalbhasa Academy.
- Tiwari, S. R. (2002). The Brick and the Bull: An account of Handigaun, the ancient capital of Nepal. Himal Books.

बायुड राईको सुम्निमो तुम्लोको मिथक

- पन्धवीर बायुड राई

बायुड राई सुम्निमो तुम्लो अनुसार पानीमा कमलको फूलबाट एउटी स्त्री निनामर्याङ्मा मारेङ्माको उत्पत्ति भयो र ठूलो भएपछि जवानी भयो र उनको दिलिजु-थामाजुसित सम्बन्ध भयो । त्यसपछि निनार्याङ्माको कोखबाट छोरी जन्मियो । छोरीको नाम मियामो राखियो । मियामो ठूलो भएपछि पुरुषको चाहना भयो । भःरभःसि बनाएर टुटाहरू पहिरायो र बोलायो तर बोलेनन् । त्यसपछि जवानी भएपछि आमालाई सोध्यो, कसरी म जन्मिएँ । आमाले भन्यो, तिमी म र पापा दिलिजु-थामाजुको सायाखम बुयाखमबाट जन्मिएको हो ।

त्यसपछि मियामोले भन्यो, म पनि दिलिजु-थामाजुसँग सम्बन्ध गर्छु भनेर आमालाई भन्यो । आमाले भन्यो हुँदैन, दिलिजु-थामाजु त तिम्रो बाबु हो । तिम्रो लागि माथि आकाशमा बृहस्पति छ । भिरकिलिकलाई लिनु पठाउनु पर्दछ । अनि भिरकिलिकलाई पठाइयो तर त्यहाँ बृहस्पति थिएन । त्यहाँ थियो हम्बेदिपा । त्यसलाई हम्बेदिपालाई भिरकिलिकले तिमीलाई लिन मियामोले पठाएको भनेर भन्दियो । हम्बेदिपाले भन्यो, म जाँदिनँ तर मेरो हातको सीप पठाउछु भन्यो । हातको सीप लिएर भिरकिलिक मियामोकोमा पुग्यो । र हम्बेदिपाको चाचुवा(कोसेली) देखायो । चाचुवा थाकरो र काङ्ग्यो थियो । भिरकिलिकले हम्बेदिपालाई भन्यो तिम्रो चाचुवा मियामोले मन परायो । च्याङ्माखमा जाऊँ भोर भिरकिलिकले अनुरोध गर्‍यो ।

हम्बेदिपाले म जान्न मलाई मन पराउदैन भनेर भन्यो । त्यहाँ देखि भिरकिलिकले जबरजस्ती नै अनुरोध गर्‍यो । अनि हम्बेदिपालाई लिएर आयो । उसलाई मियामोले देख्यो । हम्बेदिपाको गाँड देख्यो । भिरकिलिकलाई भन्यो कस्तो मान्छे ल्याएको? मन परेना जा भन् भनेर करायो ।

यो कुराले हम्बेदिपालाई रिस उठ्यो । उसको मान मर्दन भएकोमा दुखिख पनि भयो । त्यसपछि हम्बेदिपाले अब म दुःख दिन्छु भनेर भन्यो । म सबै खोलानाला सुकाउछु । पानी खानु पाउदैन । एउटा रूखको टोडकामा पिसाब फेरिराख्छु । मियामोलाई तिर्खा लागेर बेहोस भएको बेला पखेटा र पुच्छरले उसको उसको अनुहारमा छर्काउनु भनेर भिरकिलिकलाई भन्यो ।

च्याङ्माखमा खडेरी लाग्यो । पानीको सबै मुल सुक्यो । मियामो तिर्खाले व्याकुल भएको थियो । बेहोस भएको थियो । त्यतिबेला भिर्कीलीकले त्यो रुखको टोङ्कामा भएको हम्बेदिपाको पिसाब ल्याएर मियामोको शरीरमा छर्कियो । मियामोले कहाँको पानी आयो भनेर सोध्यो । भिर्कीलिकले खाने भए छ ल्याइदिन्छु भन्यो । र, ल्याएर खुवायो । त्यो हम्बेदिपाको पिसाबमा उसको वीर्य थियो । त्यो खाइदियो दियो र मियामो दुई जिउको भयो ।

मियामो त्यहाँदेखि बिमार हुन थाल्यो । छोरी बिमार भएको देखेर निनामर्याङ्मालाई चिन्ता लाग्यो । उनले मुलिमि ओदिमिलाई सोध्यो । मुलिमि ओदिमिले माथि कालीखोलामा कल्वुँडा धामी छ भन्यो । मेरो जखना लगिदेऊ भन्यो । उनले जोखना लगेर कल्वुडा बिजुवालाई हेरायो । र त्यो बिजुवाले जोखनामा खुटायो । मियामो दुई जिउको छ । त्यो गर्भ हम्बेदिपाको हो भन्यो ।

त्यसपछि मियामोको कोबाट जेठा सन्तानको रूपमा बाघ जन्मियो। माइला सन्तानको रूपमा भालु, साइला सन्तानकोरूपमा बाँदर र कान्छा सन्तान मिनिनाप्चा(मानिस) जन्मियो । मियामो अब आफ्ना सन्तानहरूसँग बस्न थाल्यो । बच्चाहरू हुर्किदै गए ।

परिवारमा बस्दै गर्दा माइला भालु र साइला बाँदरले भगडा परेर घर छाडे । त्यसपछि मियामोसँग बाघ र मिनिनाप्चा बस्न थाले । बाघ र मिनिनाप्चा जंगलमा शिकार खेल्ले जान्थे । शिकार खेल्ले जाँदा सिसि पुजा गर्नुको लागि सामनहरू लिएर जान्थे र शिकार खेल्ले जान्थे । तर बाघले दाऊ पारेर पुजा सामग्री खाइदिन्थ्यो । यो कुराले मिनिनाप्चा हैरान भयो र आमालाई पोल सुनायो ।

मिनिनाप्चाले मियामोलाई भन्यो, हाम्रो पुजा सामग्री सधैं बाघले खाई दिन्छ । अब त्यसै गरेरु भने मेरो धनुकाँडले हिर्काएर मारिदिन्छु । एक दिन पहिलेजस्तै गरी पुजा सामग्री एक ठाउँमा राखेर मिनिनाप्चा र बाघ आ-आफ्नो बाटो लागे । मिनिनाप्चाले रुखमा चढेर धनुकाँड तन्काएर बनाएर बस्यो । हावाले उसको छायाँ भुइँमा यता र उता सार्दियो । जहाँ छायाँ आउँछ बाघले उतै छोप्दियो । मिनिनाप्चालाई रिस उठ्यो र धनुकाँड हिर्काएर बाघलाई मारिदियो । त्यो दिन मिनिनाप्चा मात्रै घर फर्कियो । आमाले सोध्यो । खोई बाघ भनेर र उसले भन्यो । माथि आउँदैछ । अबेरसम्म नआएपछि आमालाई शंका लाग्यो । र सोध्यो । कि मारिस् ?

भनेर सोध्यो । आमाले मारिस् भने कहाँ छ मलाई देखाऊ भनी भन्यो र आमाले डोकोमा चिण्डोमा जाँड र अदुवा छोपेर डोकोमा लग्यो । जंगलतिर खोज्दै गयो ।

आमाले बाघ मारेको देख्यो । त्यहाँ देखि डोकोले छोपेर चिण्डोको जाँड र अदुवाले छर्केर प्रार्थना गन्यो । अदुवा र जाँडले छोडेपछि बाघ ब्युँफियो । आबुई म त लामो सुतेछु भन्दै ब्युँफियो । आमाले भन्यो । कहाँ सुत्छ । तेरो भाइले मारेको भन्दियो । त्यसैले डोकोले छोपेकोले तँ टाँटे भको भनी पनि भन्यो । त्यहाँबाट बाघले आमालाई पच्छ्यायो । आमासित हिँडेकोले गर्दा थाप्से भएर कुनै शिकार गर्नु सकेन । आमाले भन्यो माथि नबस्नु भन्नु भयो । आमा छोरा भेला भए । बाघ र निनामर्याङ्मा भेला भए । बाघले आमालाई भन्यो । तिम्रो घिच्छोमा त किर्ना छ कत्रो रहेछ भनी भने । बाघले किर्ना टिप्छु भनेर मियामोको घिच्छो छिनाली दियो । मियामोको मृत्यु भयो । त्यसपछि बाघले भालुलाई बोलायो । आमाको मृत्यु भयो लगेर चिहान खनेर गाड भनेर भन्यो । भालु आयो र आमाको लासलाई लिएर गयो । आमाको लास लडायो र चिहान खन्न सुरु गर्न लाग्दा मियामोको घिच्छोको बोसो देख्यो । उसलाई बोसो खान मन लाग्यो । बोसोखान थाल्यो । भालुले आमालाई खायो । बाघले बोलायो र आमालाई गाड्नु सकेन भन्दै सोध्यो । भालुले सकेको छैन भनेर भन्यो । आमालाई खाइसकेपछि भालु पेट तुलो पारेर बाघको छेउमा आइपुग्यो ।

तैले आमा खाइसकी के हो भनी बाघले सोध्यो । भालुले होइन भन्यो । भालुलाई बाघले ईँ गर भन्नु लायो । र, भालुले ईँ गन्यो । ईँ गर्दा त आमाको कपाल दाँत भरि अल्झिएको बाघले देख्यो । त्यसपछि बाघको रिस उट्यो । तँ आमा खाने ? भनेर बाघले ठूलो ढुंगा उचालेर भालुको टाउको माथि हान्यो । भालुको सबै गिदी छरियो र भालु लड्दै पड्दै पहाडबाट भरेर तल खोलानालामा पुग्यो । त्यहाँ पाहाको गिदी निकालेर आफ्नो टाउकोमा लगायो । त्यहाँदेखि पाहाको टाउको गिदी हुँदै न रे ।

नोट: प्रस्तुत बायुड राई सृष्टिसम्बन्धी मिथक रहेका सुम्निमो तुम्लोमा आधारित लेख स्व. पन्डवीर बायुड राईज्युको डायरीबाट साभार गरिएको हो ।

हड सिली सिली (रिनाठसाचा)

- शुक्रराज बायुड राई मोब्लोचा

हडसिली बायुड राईहरूको सबभन्दा ठुलो पितृकार्य हो । यो विशेष अवस्थामा मात्र गर्ने गरिन्छ । बायुड राईहरूको पितृ धामी नक्सो डाबुचाहरू द्वारा फ्रेलो भाषाबाट वाचन गरि पितृ कार्य सम्पन्न गर्ने गरिन्छ ।

हडसिली / सरनम गर्नुपर्ने आवस्थाहरू :

१. **खर्माहड (भाकल गरेर)** - घरपरिवारको घरमुली बारम्बार दुःख बिरामी भई रहेमा । डाक्टर, धामी, भाँक्रीबाट रोग पत्ता नलागेर बिरामी भईरहेमा राई धामीबाट जोखना हेराउदा जिम प्रोआ तास्ता आग्रो तास्ता कुलपितृले आस गरेको देखिन्छ भन्छ भने (बिरामीलाई) थाहा नदिई घरमा चोखो नितो बनाएर डाबुचाहरूले समय आएपछि सेवा गरिदिउला भनि रांगा र सुंगुर कुलपितृलाई चढाउला भनि भाकाल गरि दिदा बिरामीहरू निको भएको विश्वास रहि आएको छ (हड गर्दा राँगो ३ वर्षभन्दा माथिको हुनुपर्छ) ।
२. **पोकसो व्लाचोहड** - घर परिवारको मुलीको मृत्युपछि हडनिड ग्रहण गर्नु पर्ने अवस्थामा
३. **सेवाहड** - दुःख बिमार नभएपनि आफु जिवितै रहदा आफनो घरपरिवाहहरूको दिर्घायुको कामना सुब्या फाब्य रहोस समाजमा मान मार्यदा प्रतिष्ठा होस भनि कुलपितृहरूसँग आशीर्वाद प्राप्त गर्न भनि हडसिली सरनाम सिली गरिन्छ । हडसिली गर्दा (फूल लगाउने पितृधामी बाट) हडनिड ग्रहण गराउनु पर्छ । हडनिड फ्रेलो भाषाबाट राखिन्छ मृत्यु पछिपनि सोहो नामबाट बोलाइन्छ हडगर्दा ५ पूस्ताभन्दा पुरानो पितृहरूलाई देवता भइसकेको हुन्छ भन्ने विश्वास रहिआएको पाईन्छ र छ सोही पितृहरूलाई बोलाई आशीर्वाद लिने प्रचलन छ ।

हडसिली सिली गर्दा आवश्याक जनशक्ति

हडसिली गर्दा लगातार ५ दिन १ रात सम्म गरिनु पर्ने हुदा पितृ पुच्चे नक्सो डाबुचा मो:सिचा / मो:दिमी मोसिमी (पकाउने तुल्याउने बाहेर) १७ जना छोरा मान्छेहरू खटाउनु पर्ने हुन्छ ।

	विवरण	संख्या	काम
१	सेख्लीचा	२	सीकारी खेल्ने व्यक्ति
२	खसिचा, सेचा	४	मासु काट्ने व्यक्ति
३	चुरीचा	२	मौलो सम्बन्धी काम गर्ने व्यक्ति
४	डार्मोचा	२	डार्मो (कचुर) सम्बन्धी काम गर्ने व्यक्ति
५	ग्राचा	२	रांगोको गलामा र सिङमा बाध्ने डोरी तयार पार्ने व्यक्ति
६	सेल्फोचा	२	सेल्फोको लागी सामान जुटाएर सेल्फो र दापे बनाउने व्यक्ति
७	चीचा	३	नागले चि र १६ ध्याम्पा ची सम्बन्धी काम गर्ने व्यक्ति

बायुङ राईहरूको भाषा भेषभूषा भराभरसी मौलिक संस्कार हङसिली नै हाम्रो पहिचान हो । हाम्रो भाषा भेषभूषा संस्कार भनेको जरा हो भने हामी बिस्वा हो । हाँगा बिगा जति नै फैलिएर गए पनि जरा मर्यो भने बिस्वा सुक्छ र हाम्रो पहिचान र अस्तित्व पनि हराउदछ ।

हङसिली

हङ - राजा

सिली - नाच

अभिनयत्मक मौलिक नृत्य कला हो

- यो सिली धामीहरूले मुन्दुम यात्राको क्रममा (Ritual journey) खोलानाला पन्छाउने क्रममा चिन्ता गर्दा नाच्ने गर्दछन
- मोःसिचा डाबुचाहरु र मोःसिमी मोःदिमीहरु ले पितृपुर्खाहरूलाई सम्भेर मन्दुम अनुसार हङसिलीगर्दा नाच्ने गर्दछन ।

परिचय

जबपनि हाम्रा पुर्खाहरूले ज्ञान सिप कला सिकेको थिए । यिनै सिलीको माध्यमद्वारा हजार वर्ष पहिले देखि नाचदै भोग्दै सिकदै आएको एउटा मौलिक कला हो । एक पुस्तादेखि अर्को पुस्तासम्म लेख्ने कलाको विकास नभएर यिनै सिलीको मध्यमद्वारा पुस्तान्तरण गर्ने एउटा माध्यम हो ।

यो सिलीहरु हाम्रो हरेक मुन्दुमसँग सम्बन्धित रहेर नाचिन्छ ।

१ शिकारी सिली - मानिसहरूले जिवन जिउने क्रममा सिकारीयुग बाट पारम्भिक स्टेपमा शिकार खेल्ने (Hunting and gathering) माछा मार्ने, जाल हान्ने, जानवर चराचुरुङ्गीहरु ल्याउने खाने (सिङ खे वाङ्खे, भक्पा खेल्ने चल्ने) अभिनयात्मक कला हाम्रो मुन्दुमसँग सम्बन्धित सिलीहरूलाई शिकारी सिली गनिन्छ । मोःसीचा डाबुचाहरु मोःदिमी मोसिमी नाच्ने गर्दछ । यो घडिको उल्टो रूपमा धुमेर ४ कुना कुनामा सिलीहरु टिपेर सिली बदलिन्छ ।

- २ **खारूवा सिली** - समय परिवर्तन संगसगै त्यसपछि कृषियुग सुरु हुन्छ । भम्भेफाडने, आगो लगाउने, खन्ने जोत्ने, कुलो खन्ने, खेत बिराउने, बिउबिजन छर्ने, रोप्ने, गोडने, काटने, सुकाउने, खाजा खाने थन्काउने विभिन्न नाचहरू नाच्ने गरेको पाइन्छ । मोःसिमी मोःदिमिहरूले नाच्ने गरेको पाइन्छ ।
- ३ **सिकि सिली** - त्यसपछि बिस्तार बिस्तार परिवारहरू विकास हुन्छ र सिकि सिली शुरु भएको पाइन्छ, त्यसपछि कपडाहरू आवश्यक पर्छ र लिङ्खी टिप्ने, कपास काटने, धागो काटने तो बुन्ने कपडा काटने सिलाउने लगाउने नाचहरू नाच्ने गरिन्छ । यो जाउमा र खलीउमाले यो सिली नाच्नेसुरु गरेको पाइन्छ ।
- ४ **डार्कुवा सिली** - कर्पाङ् कुरूङ् चराहरू जाडोको मौसममा जाडो छल्नको लागि मधेश तिर र गर्मी छल्नको लागि लेक तिर बसाई सराई गर्ने हुनाले यो कन्याङ्कुरूङ् चराहरू उडे पछि ऋतु परिवर्तनसँगै काक्रा, फर्सि रोप्ने बेला भयो भनेर अभै प्रचलन छ । यो सिली मुन्दुमसाँ सम्बन्ध भएर लक्षिन भित्र्याउने प्रतिक मानिएको हुन सक्छ र जिअन्चो (लच्छिन भित्राउने) बेला यो सिली आगनमा हात समाएर आगनको चारैतिर सर्कल चक्रो स्पाइरल आकार बनाउदै भित्र र बाहिरी फन्को लगाउदै नाचिन्छ । नयाँ घर बनाएपछि घर प्रवेशको दिन घरहरू मुन्दुमले यसरी नै बाधियोस् भनेर नाच्ने प्रचलन छ ।

सिलीहरू नाच्ने अवस्थाहरू

- १ पितृकार्यहरू गर्दा
- २ ताम गर्दा
- ३ हडसिली गर्दा
- ४ जालीम मो उधौली चाडहरूमा
- ५ घरपैचो नया घर प्रवेश गर्दा
- ६ भुमे पुजा उधौली चाडहरूमा

अन्तमा हामी बायुङ राईहरू एउटै पुर्खाको सन्तान हौं ।

बायुङ राईहरूको ४ किसिमबाट सारी गर्ने गरेको पाइन्छ :

- १ रिनाम्साचा सारी
- २ लुना सारी
- ३ लोरो सारी
- ४ सेर्नासेवा सारी

गिजोचा

- वसन्त बायुड राई
(नाम्दोचा)

बायुड राईको हड सेग्रो (चारदिने राजा पित्र) मा धनुकाँड चलाउने व्यक्तिलाई गिजोचा भनिन्छ । गिजोचा तुम्लो(मुन्दुम) भाषाको "गिजो + चा" दुई शब्द मिलेर संयुक्त शब्द गिजोचा बनेको हुन्छ । 'गिजो'को अर्थ 'काँड' हो भने 'चा'को अर्थ व्यक्ति हो । यसरी शाब्दिक अर्थमा गिजोचा भनेको बायुड राईहरूको हड सेग्रोमा धनुकाँड चलाई सुँगुर मार्ने व्यक्तिलाई गिजोचा भनिन्छ । गिजोचा पदवीसम्म आइपुग्ने धेरै खुट्टिकलाहरू पार गर्दै आइपुग्नु पर्ने हुन्छ । गिजोचा व्यक्तिले बाखाको लकछक हुनु हुँदैन ।

सेग्रोको पहिलोदिनमा चिचाखम बनाइन्छ । चिचाखममा गिजोचाको घरमुली वा चिचाहरूबाटै हडखिमबाट एक कटुवा रक्सी र पिस्म राखेर सारिथार्मा गरिन्छ । जहाँ गिजोचा गरिदिनु पर्‍यो भनेर अनुरोध पनि गरिन्छ । राम्रोसँग गरिदिनु ! सेग्रोखिममा राम्रो होस् । कसैलाई केही नहोस् भनेर वाचुम गरिन्छ । गिजोचाले त्यसरी नै रूखुदाम-वालादामले सकेसम्म राम्रो गर्छु ! शुभ नै होस् भनेर सारिथार्माको रक्सी अच्छाउँदै वाचुम फर्काउछ । त्यसपछि पिस्म र रक्सी पिउछन ।

यसरी हड सेग्रोमा गिजोचाको महत्वपूर्ण भुमिका रहेको हुन्छ । जस्तै गिजो (काँड) तयार पार्ने । हड सेग्रो घरमा पुरानो काँड भए उध्याउने । नभए लोहार गिजो लिएर आएको हुन्छ, उसको लागि सारिथार्मा (शिरोपर) गर्ने । सारिथार्मा गर्दा टपरामा माना चामल, सुका पैसा र एक कटुवा रक्सी राखी सारिथार्मा गरिदिनु पर्छ । त्यसपछि लोहारले काँड दिन्छ । त्यो काँड निगालोमा घुसारी धागोले कसी तयार पार्नु पर्छ । गिजो तयार भएपछि धनु तयार पार्नु पर्छ । धनु बाँसको हुनुपर्छ । अरु लहरा र रूख बिस्वाको बनाउन पाइँदैन । धनुको डोरी पनि बाँस, निगालो कै हुनुपर्छ । त्यो रक्खे हुन्छ । त्योभन्दा अरु हड सेग्रो चलाउन पाइएन । जुन सामाग्रीहरू अरु जात वा बाखा, खसीहरूले छुइएको हुनुहुँदैन । यदि छोइएमा हड सेग्रो गर्ने घर र तुला व्यक्तिहरू बिराम वा मृत्यु हुने अवस्था आउछन । त्यही भएर साना बच्चाहरूलेसम्म त्यो धनु र काँड छुदैनन् । गिजोचा हुनलाई भुईँ फुटुवा हुनुपर्छ भन्ने छैन । तर नक्सो(हड सेग्रो गर्ने पुरोहित) चाँहि भुईँ फुटुवा भएर आएको हुन्छ । जुन धामीभन्दा शक्तिशाली मानिन्छ । यद्यपी धामी जस्तो जोखना र तान्त्रिक मन्त्र चलाउँदैनन् ।

धुन तयार भइसकेपछि नक्सोले गिजोचा बनाउँछ । गिजोचा घरभित्रबाट निस्कन्छ । आँगनको कुनामा सारिसिङमा बाँधेको सुँगुर धनुकाँडले हान्नु अघि अदुवा टोकेर आफूलाई अच्छ्याई सुँगुर मार्छ । त्यो मासु लोहार सारिथार्माको निम्ति एक धानीं दिनुपर्छ । त्यो गिजोचाको काम हुन्छ । धुन र काँड भित्र मोसुम(शुद्ध पितृहरु बस्ने ठाउँ)मा राख्नुपर्छ । यस अर्थमा किराती बायुङ राईहरु यलम्बरको सन्तान हुन भन्न सकिने आधार छ ।

बायुङ राई समुदायका क्लगहरू:

The image displays eight YouTube channel thumbnails arranged in a 4x2 grid. Each thumbnail includes a profile picture, the channel name, subscriber count, and a grid of video thumbnails. The channels are:

- Asmita Bayung Rai**: 1.1k subscribers. Videos include 'BOVAL VLOG' and 'BAMPU ULJIMA THAKRO RAJAHAM & HAPPY'.
- Umesh Rai**: 132 subscribers. Videos include 'Gaughar chit lai'.
- Rejina Bayung Rai**: 411 subscribers. Videos include 'The most positive Marbung' and 'Lely'.
- Naren Rhumdalee**: 1.43k subscribers. Videos include 'मैको क' and 'माँ बाँसुरो'.
- Promi Solu**: 2.17k subscribers. Videos include 'Amazona Base camp Trek' and 'Tihar 2019'.
- Ajaya Hang Rai**: 81 subscribers. Videos include 'Khat Bazaar' and 'Khat Bazaar'.
- Anjala Bayung**: 135 subscribers. Videos include 'Khat Bazaar' and 'Khat Bazaar'.
- Binayak Vlog**: 1.1k subscribers. Videos include 'Khat Bazaar' and 'Khat Bazaar'.

RokemiVlog
@rokemivlog · 221 subscribers · 20 videos
www.youtube.com/channel/UC...
rokemivlog.com/rokemivlog/...
Subscribe

Videos Shorts Posts

Latest Popular Oldest

1. MINDY... 2. Grand premiere show... 3. ...

Sayanuma Rai
@sayanumarai · 836 subscribers · 14 videos
www.youtube.com/channel/UC...
sayanumarai.com/...
Subscribe

Videos Posts

Latest Popular Oldest

1. ... 2. ... 3. ...

Wonder Explorer
@wonderexplorer3820 · 1.15k subscribers · 144 videos
Exploring places...more
Subscribe

Home Videos Posts

Latest Popular Oldest

1. 4K... 2. HONG VILLAGE... 3. I ZIRO... 4. ...

Nawal Bayung
@NawalBayungYT · 889 subscribers · 450 videos
Hello Nameste Sewa...more
facebook.com/share/15q...
Subscribe

Home Videos Shorts Live Posts

Latest Popular Oldest

HOW... WAPA... WIN... BEST... IN... WILDER... OF... NATURAL SWIMMING... POOL

BAYUNG RAI CREATION
@bayungrai158 · 503 subscribers · 28 videos
...more
facebook.com/profile.php?id=61578758755733
Subscribed

Home Videos Shorts Playlists

For you

1. खःदी... 2. खःदी... 3. बायुड रई...

नेपालको सार्वजनिक निकायहरूमा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व ताननीय सद्ग्रह्य

- शरण राई

आदिवासी जनजाति आयोग

१. आदिवासी जनजाति

आदिवासी जनजाति भन्नाले निश्चित भूगोलमा बसोबास गर्ने, आफ्नै भाषा, संस्कृति, परम्परा र छुट्टै इतिहास भएका समुदायलाई बुझिन्छ (आदिवासी जनजाति आयोग, सन २०२४) । आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ ले आदिवासी जनजातिलाई 'आफ्नो मातृभाषा, परम्परागत रीतिरिवाज, विशिष्ट सांस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास बोकेको अनुसूची बमोजिमको जाति वा समुदाय' भनेर परिभाषित गरेको छ । यस ऐनको अनुसूचीअनुसार नेपालमा ६० वटा सांस्कृतिक तथा भाषिक समुदायहरूलाई आदिवासी जनजातिको रूपमा सूचीकृत गरिएको छ ।

नेपालका आदिवासी जनजातिले आफ्नो मौलिक पहिचान, भाषा, धर्म, इतिहास, परम्परा तथा संस्थागत संरचनासँगै आफ्नो पुर्ख्यौली भूमि र सांस्कृतिक सम्पदासँग गहिरो सम्बन्ध राख्छन् । उनीहरू विशिष्ट परम्परागत कानून, ज्ञान, मूल्य-मान्यता तथा समाजशास्त्रीय संरचनासहित नेपालका विविध समुदायहरूमध्ये एक पृथक समूहका रूपमा स्थापित छन् । विशेष गरी, नेपालका आदिवासी जनजातिको सामाजिक संरचना हिन्दू वर्णाश्रम प्रणालीमा आधारित जातीय पद्धतिभन्दा भिन्न स्वस्य बोकेको पाइन्छ । आदिवासी जनजातिले आफ्नो भाषा, संस्कार, परम्परा तथा सामाजिक संरचनालाई निरन्तर जगेर्ना गर्दै आएका छन् । तथापि, उनीहरूको पहिचान, भाषा संरक्षण तथा प्रतिनिधित्व सम्बन्धी विविध चुनौतीहरू विद्यमान छन् ।

२. आदिवासी जनजाति समुदायहरूको जनसंख्याको प्रवृत्ति

नेपालका आदिवासी जनजाति समुदायहरूको जनसंख्याको प्रवृत्तिलाई हेर्दा केही समुदायहरूको जनसंख्या स्थिर रहेको वा थोरै मात्र वृद्धि भएको देखिन्छ भने केही समुदायहरूको जनसंख्या घट्दो अवस्थामा

रहेको पाइन्छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार आदिवासी जनजाति समुदायहरूको कुल जनसंख्या ९,४८७,६४२ (३५.८१%) थियो । २०७८ मा यो संख्या १०,१६८,८४४ (३४.८६%) पुगेको छ । प्रतिशतका आधारमा जनसंख्या घटेको देखिए पनि संख्यात्मक रूपमा भने वृद्धि भएको छ । यी समुदायहरूको बसोबास नेपालको हिमाल, पहाड र तराई तीनै भौगोलिक क्षेत्रमा फैलिएको छ । प्रदेशगत रूपमा हेर्दा बागमती प्रदेशमा ५३.९%, कोशी प्रदेशमा ४९.७%, गण्डकी प्रदेशमा ४४.७%, लुम्बिनी प्रदेशमा ३३.१%, सुदूरपश्चिम प्रदेशमा २१.१%, कर्णाली प्रदेशमा १४.१% तथा मधेश प्रदेशमा १४.०% आदिवासी जनजाति जनसंख्या रहेको छ ।

जातिगत रूपमा हेर्दा तामाङ समुदायको जनसंख्या २०६८ मा १६.२३% थियो । २०७८ मा यो घटेर १६.१३% मा पुगेको छ । प्रतिशतमा सामान्य गिरावट भए पनि तामाङ समुदायको जनसंख्या अझै धेरै रहेको छ । मगर समुदायको जनसंख्या २०६८ र २०७८ दुवै वर्षमा १९.९०% मा स्थिर रहेको देखिन्छ । गुरुङ समुदायको जनसंख्या २०६८ मा ५.५१% थियो । २०७८ मा यो घटेर ५.३५% मा पुगेको छ । शेर्पा समुदायको जनसंख्या २०६८ मा १.१९% थियो । २०७८ मा वृद्धि भई १.२८% मा पुगेको छ । भोटे समुदायको जनसंख्या दस वर्षको अन्तरालमा ०.१४% बाट बढेर ०.१६% पुगेको छ । थारु समुदायको जनसंख्या २०६८ मा १८.३१% थियो । २०७८ मा यो घटेर १७.७७% मा पुगेको छ । चेपाङ समुदायको जनसंख्या ०.७२% बाट बढेर ०.८३% पुगेको देखिन्छ ।

दस वर्षको अन्तरालमा (वि.सं. २०६८ देखि २०७८), नेवार समुदायको जनसंख्या १३.९३% बाट घटेर १३.१९% मा पुगेको छ भने राई समुदायको जनसंख्या ६.५३% बाट घटेर ६.३०% मा पुगेको छ । याक्खा समुदायको जनसंख्या ०.२६% बाट घटेर ०.१७% मा र ल्होपा समुदायको जनसंख्या ०.०३% बाट घटेर ०.०१% मा पुगेको छ । थामी समुदायको जनसंख्या ०.३०% बाट बढेर ०.३२% पुगेको छ भने सुनुवार समुदायको जनसंख्या ०.५९% बाट ०.७८% मा वृद्धि भएको छ । माभी समुदायको जनसंख्या ०.८८% बाट १.१०% मा वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यस्तै, राजवंशी समुदायको जनसंख्या १.२१% बाट बढेर १.३०% मा पुगेको छ (राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०६८ र २०७८) । यी तथ्यांकहरूले केही आदिवासी जनजाति समुदायहरूमा सकारात्मक जनसंख्या वृद्धिको संकेत गरे पनि केही समुदायहरूको जनसंख्या घट्दो प्रवृत्तिमा रहेको देखिन्छ (अनुसूची १: तालिका १) ।

३. सूचीकृत आदिवासी जनजाति समुदायको समूह वर्गीकरण

जातीय समुदाय	जनसंख्या		मातृभाषा वक्ता	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
किसान	१,४७९	०.०१	१,००४	०.००
कुशबाडिया (पथरकट्टा)	३,३४३	०.०१		०.००
कूसुंडा	२५३	०.००	२३	०.००
बनकरिया	१८०	०.००	८६	०.००
मेचे (बोडो)	५,१९३	०.०२	४,२०३	०.०१
राउटे	५६६	०.००	७४१	०.००
राजी/राजी	५,१२५	०.०२	४,२४७	०.०१
लेप्चा	३,५७८	०.०१	२,२४०	०.०१
सुरेल	३१८	०.००	१७४	०.००
हायु	३,०६९	०.०१	१,१३३	०.००
जम्मा	२३,१०४	०.०७	१३,८५१	०.०४

तालिका ३.१: लोपोन्मुख समुह
स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

४. अति सिमान्तकृत समूह

तालिका ४.१ अति सिमान्तकृत समूह

जातीय समुदाय	जनसंख्या		मातृभाषा वक्ता	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
चेपाङ (प्रजा)	८४,३६४	०.२९	५८,३९२	०.०२
भाँगड (उराँव)	४६,८४०	०.१६	३८,८७३	०.१३
थामी	३२,७४३	०.११	२६,८०५	०.०९
थुदाम				
दनुवार	८२,७८४	०.२८	४९,९९२	०.१७
धानुक (राजवंशी)	२५२,१०५	०.८६		
बरामो (बराम)	७,८५९	०.०३	१,५३९	०.०१
बोटे	११,२५८	०.०४	७,६८७	०.०३
माफ्ती	१११,३५२	०.३८	३२,९१७	०.११
सतार (सन्थाल)	५७,३१०	०.०२	५३,६७७	०.१८
सियार (चुम्बा)				
ल्होमी (शिङसावा)	३५५	०.००	४१३	०
जम्मा	६८६,९७०	२.३५	२७०,२९५	०.९२

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

५. सिमान्तकृत समूह

तालिका ५.१ सिमान्तकृत समूह

जातीय समुदाय	जनसंख्या		मातृभाषा वक्ता	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
कुमाल	१२९,७०२	०.४४	१८,४३५	०.०६
गनगाई	४१,४४६	०.१४	२६,२८१	०.०९
डोल्पो	५,८१८	०.०२	३,२४४	०.०१
ताजपुरिया	२०,९८९	०.०७	२०,३४९	०.०७
तामाङ	१,६३९,८६६	५.६२	१,४२३,०७५	४.८८
तोफ्केगोला	६४२	०.००		
थारु	१,८०७,१२४	६.२०	१,७१४,०९१	५.८८
दराई	१८,६९५	०.०६	१२,१५६	०.०४
दुरा	५,५८१	०.०२	१,९९१	०.०१
धिमाल	२५,६४३	०.०९	२०,५८३	०.०७
पहरी	१५,०१५	०.०५	५,९४६	०.०२
भुजेल	१२०,२४५	०.४१	१३,०८६	०.०४
भोटे	१५,८१८	०.०५	१२,८९५	०.०४
मुगाली (मुगुम्पा)	२,१२४	०.०१	२,८३४	०.०१
राजवंशी (कोच)	१३२,५६४	०.४५	१३०,१६३	०.४५
लार्के (नुब्री)	४,४१४	०.०२	४,२८४	०.०१
वालुङ	४८१	०.००	५४५	०
सुनुवार (कोइँच)	७८,९१०	०.२७	३२,७०८	०.११
ल्होपा	१,३९०	०.००	२,३४८	०.०१
फ्री	९२१			
जम्मा	४,०६७,३८८	१३.९४	३,४४५,०१४	११.८१

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

६. सुबिधा बन्चित समूह

तालिका ६.१ सुबिधा बन्चित समूह

जातीय समुदाय	जनसंख्या		मातृभाषा वक्ता	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
गुरुङ	५४३,७९०	१.८६	३२८,०७४	१.१२
छन्त्याल	११,९६३	०.०४	४,२८२	०.०१
छैरोतन (अज्ञात)				
जिरेल	६,०३१	०.०२	५,१६७	०.०२
तीनगाउँले थकाली				
ताडवे				
बाह्रगाउँले				
व्यासी	५,७१८	०.०२	१,७०६	०.०१
मगर	२,०२३,३२५	६.९३	९०३,२९३	३.०९
मार्फाली थकाली				
याक्खा	१७,४६०	०.०६	१४,२४१	०.०५
राई	६४०,६७४	२.२०	१४४,५१२	०.०५
लिम्बू	४१४,७०४	१.४२	३५०,४३६	१.२०
शेर्पा	१३०,६३७	०.४५	११७,८९६	०.४०
ह्योल्मो	९,८१९	०.०३	९,६५८	०.०३
जम्मा	३,८०४,१२१	१३.०४	१,७८९,२३५	६.४४

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

७. राजनीतिक प्रतिनिधित्व

७.१ संविधान सभामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व

वि.सं. २०६४ सालको संविधान सभामा कूल ६०१ सदस्य रहेकोमा ३५.९४% आदिवासी जनजाति समुदायका प्रतिनिधि थिए । तीमध्ये पुरुषहरूको प्रतिनिधित्व ६९% र महिलाहरूको ३१% थियो । पुरुषहरूको उपस्थिति महिलाको तुलनामा झन्डै दुई गुणा बढी थियो । वि.सं. २०७० सालको संविधान सभामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व घटेर ३१.७८% मा पुगेको थियो । यसमा पुरुषहरूको प्रतिनिधित्व ६८.६% र महिलाहरूको ३१.४% थियो ॥ पुरुषहरूको सहभागिता २०७० मा माउ चक्र हेर्ने भएकै कारण ०.३४६४

सालको तुलनामा केही कमी आएको देखिन्छ ।

७.२ राष्ट्रिय सभामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व

वि.सं. २०८० सालको राष्ट्रिय सभामा कुल ५९ सदस्य रहेकोमा १५.३% आदिवासी जनजाति समुदायका प्रतिनिधि छन् । तीमध्ये पुरुषहरूको प्रतिनिधित्व ६६.७% र महिलाहरूको ३३.३% रहेको छ । पुरुषहरूको उपस्थिति महिलाको तुलनामा भन्डै दोब्बर रहेको देखिन्छ ।

७.३ प्रतिनिधि सभामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व

वि.सं. २०७४ र २०७९ का प्रतिनिधि सभामा आदिवासी जनजातिको उपस्थिति समानुपातिक र प्रत्यक्ष दुवै प्रणालीबाट रहेको थियो । वि.सं. २०७४ मा समानुपातिक प्रणालीका ११० सदस्यमध्ये ३९.१% आदिवासी जनजातिका प्रतिनिधित्व थियो । वि.सं.२०७९ मा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व घटेर ३६.४% मा झरेको देखिन्छ । महिलाहरूको प्रतिनिधित्व २०७४ मा ७२.१% थियो । यो संख्या २०७९ मा बढेर ८२.५% पुगेको छ । वि.सं. २०७४ को प्रतिनिधि सभामा प्रत्यक्ष प्रणालीका १६५ सदस्यमध्ये २९.७% आदिवासी जनजातिका प्रतिनिधित्व थियो । २०७९ मा यो प्रतिशत घटेर २६.७% मा झरेको छ । महिलाहरूको प्रतिनिधित्व २०७४ मा ४.१% थियो । यो संख्या २०७९ मा बढेर ९.१% पुगेको छ । समानुपातिक प्रणालीमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व तुलनात्मक रूपमा उच्च देखिए पनि प्रत्यक्ष प्रणालीमा उनीहरूको सहभागिता अभै पनि अत्यन्त कम देखिन्छ ।

७.४ प्रदेश सभामा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व

वि.सं. २०७४ र २०७९ का प्रदेश सभामा आदिवासी जनजातिको उपस्थिति समानुपातिक र प्रत्यक्ष दुवै प्रणालीबाट देखिन्छ । वि.सं. २०७४ मा प्रत्यक्ष प्रणालीअन्तर्गत कुल ३३० सदस्यहरूमध्ये २७% आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व थियो । वि.सं. २०७९ मा यो प्रतिशत बढेर ३१.२% पुगेको छ । महिलाहरूको सहभागिता २०७४ मा ९% थियो । २०७९ मा यो संख्या घटेर ५.८% मात्र देखिन्छ । पुरुषहरूको प्रतिनिधित्व २०७४ मा ९१% रहेकोमा २०७९ मा बढेर ९४.२% पुगेको छ ।

समानुपातिक प्रणालीअन्तर्गत २०७४ मा कुल २२० सदस्यहरूमध्ये ४० % आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व थियो । २०७९ मा यो घटेर ३६.४% मा सीमित भएको छ । महिलाहरूको प्रतिनिधित्व २०७४ मा ७१.६% थियो । २०७९ मा बढेर ८७.५% पुगेको छ । पुरुषहरूको प्रतिनिधित्व २०७४ मा २८.४% रहेकोमा २०७९ मा घटेर १२.५% मा पुगेको छ । प्रत्यक्ष प्रणालीमा वि.सं. २०७९ मा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व सुधार भए पनि महिलाहरूको

सहभागिता घटेको देखिन्छ समानुपातिक प्रणालीमा महिलाहरूको सहभागिता उल्लेखनीय रूपमा बढे पनि पुरुषहरूको उपस्थिति निकै कम भएको छ ।

७.५ स्थानीय तह निर्वाचनमा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व

वि.सं. २०७४ र २०७९ का स्थानीय तह निर्वाचनमा आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व प्रमुख र उपप्रमुख दुवै पदमा देखिएको छ । २०७४ मा कुल ७५३ प्रमुख पदहरूमध्ये ३४.४% आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व थियो । तीमध्ये महिलाहरूको प्रतिनिधित्व ३.९% र पुरुषहरूको सहभागिता ९६.९% थियो । २०७९ मा प्रमुख पदमा आदिवासी जनजातिको कुल प्रतिनिधित्व बढेर ३६% पुगेको छ । यस अवधिमा महिलाहरूको सहभागिता ४.४% र पुरुषहरूको ९५.६% रहेको छ । महिलाहरूको सहभागितामा सुधार भए पनि यो संख्या अझै न्यून छ ।

वि.सं. २०७४ मा ७५३ उपप्रमुख पदहरूमध्ये ३४.७% आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व थियो । त्यसमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व ८९.७% र पुरुषहरूको ९०.३% मात्र थियो । वि.सं. २०७९ मा उपप्रमुख पदमा आदिवासी जनजातिको कुल प्रतिनिधित्व बढेर ३६.८% पुगेको छ । तर महिलाहरूको सहभागिता घटेर ७९.८% मा सीमित भएको छ भने पुरुषहरूको सहभागिता बढेर २८.२% पुगेको छ । तथ्यांकले प्रमुख पदमा पुरुषहरूको वर्चस्व र उपप्रमुख पदमा महिलाहरूको उच्च प्रतिनिधित्व देखाउँछ । तथापि, समयक्रममा महिलाहरूको सहभागिता घट्दो क्रममा रहेको छ । वि.सं. २०७९ को स्थानीय तह निर्वाचनमा राजनीतिक दलहरूको गठबन्धन यस कमीको प्रमुख कारण मान्न सकिन्छ । वि.सं. २०७४ को तुलनामा २०७९ मा आदिवासी जनजातिको समग्र प्रतिनिधित्वमा सुधार देखिए पनि लैङ्गिक असन्तुलन स्पष्ट छ ।

७.६ सामावेशी विज्ञापनमार्फत सिफारिस भएका आदिवासी जनजाति

आर्थिक वर्ष २०६४/०६५ देखि २०८०/०८१ सम्मको सामावेशी विज्ञापनमार्फत निजामती सेवामा सिफारिस गरिएका आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्वमा विभिन्न वर्षहरूमा उतारचढाव देखिएको छ । यो १७ वर्षे अवधिमा कुल ६७५७ जना आदिवासी जनजाति कर्मचारी सिफारिस भएका छन् । सुरुवाती चरण (२०६४/०६५ देखि २०६९/०७०) मा आदिवासी जनजातिको सिफारिस संख्या तुलनात्मक रूपमा कम थियो । आर्थिक वर्ष २०६४/०६५ मा २४५ जना आदिवासी जनजाति सिफारिस भएका थिए । यो संख्या २०६५/०६६ मा घटेर ९४ पुगेको देखिन्छ । तर, २०६६/०६७ मा पुनः वृद्धि भई ३६८ जनासम्म पुगेको थियो । त्यसपछि, २०६७/०६८ देखि २०७३/०७४

सम्म निरन्तर वृद्धि हुँदै आदिवासी जनजातिको सिफारिस संख्या १०२६ पुगेको पाइन्छ । आर्थिक वर्ष २०७४/०७५ मा ८५८ तथा २०७५/०७६ मा ५०९ जना सिफारिस भए पनि अधिल्लो वर्षको तुलनामा संख्या केही घटेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ र २०७७/०७८ मा यो संख्या घटेर क्रमशः २६ र ६ पुगेको देखिन्छ । यो अन्य वर्षहरूको तुलनामा अत्यन्त न्यून सिफारिस भएको हो । त्यसपछि, २०७८/०७९ देखि पुनः सुधार हुँदै २०७९/०८० मा ४०१ तथा २०८०/०८१ मा २८२ जना आदिवासी जनजाति सिफारिस भएका छन् । प्रतिनिधित्वमा देखिएका यी उतारचढावले समावेशी नीति, सरकारी सेवा प्रवेशका अवसर तथा प्रशासनिक प्रक्रियामा भएका विभिन्न नीतिगत परिवर्तनहरूको प्रभाव दर्शाउँछन् ।

७.७ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सिफारिस भएका आदिवासी जनजाती उम्मेदवार

आदिवासी जनजाति समुदायका उम्मेदवारहरू नियुक्तिका लागि सिफारिस भएका छन् । यसमध्ये १२१ जना महिला (अधिकृत स्तरमा ३६ र सहायक स्तरमा ८५) तथा ३०७ जना पुरुष (अधिकृत स्तरमा ७१ र सहायक स्तरमा २३६) रहेका छन् । यो संख्या कुल सिफारिसको १५.९२ प्रतिशत हो ।

आदिवासी जनजाति समावेशी विज्ञापनमार्फत २८२ जना आदिवासी जनजाति उम्मेदवार सिफारिस भएका छन् । यसमध्ये अधिकृत स्तरमा ६३ जना पुरुष र १९ जना महिला तथा सहायक स्तरमा १६४ जना पुरुष र ३६ जना महिला रहेका छन् । खुला प्रतिस्पर्धाबाट ७३ जना आदिवासी जनजाति उम्मेदवार सिफारिस भएका छन् जसमा २० जना महिला र ५३ जना पुरुष छन् । खुला प्रतिस्पर्धाबाट सिफारिस भएका २० जना आदिवासी जनजाति महिलामध्ये ६ जना अधिकृत स्तरमा र १४ जना सहायक स्तरमा रहेका छन् । त्यसैगरी ५३ जना आदिवासी जनजाति पुरुषमध्ये ५ जना अधिकृत स्तरमा र ४८ जना सहायक स्तरमा सिफारिस भएका छन् ।

महिला समूहबाट प्रतिस्पर्धा गरी सिफारिस भएका आदिवासी जनजाति महिलाको संख्या ३८ रहेको छ । यसमध्ये १० जना अधिकृत स्तरमा तथा २८ जना सहायक स्तरमा सिफारिस भएका छन् । त्यस्तै, आन्तरिक प्रतिस्पर्धाबाट ३३ जना आदिवासी जनजाति उम्मेदवार सिफारिस भएका छन् । यसमा ७ जना महिला (अधिकृत स्तरमा १ र सहायक स्तरमा ६) तथा २६ जना पुरुष (अधिकृत स्तरमा ३ र सहायक स्तरमा २३) रहेका छन् ।

जातिगत रूपमा हेर्दा कुल ६० प्रकारका आदिवासी जनजातिमध्ये

मात्र २० थरीका आदिवासी जनजातिका उम्मेदवारहरू नियुक्तिका लागि सिफारिस भएका छन् । सिफारिस भएका कुल ४२८ जना आदिवासी जनजाति उम्मेदवारहरूमध्ये 'सुविधा-वञ्चित' समूहको प्रतिनिधित्व सबैभन्दा उच्च (४०.१९%) रहेको छ । त्यसपछि, 'सीमान्तकृत' समूहबाट ३३.६४%, 'उन्नत' समूहबाट २२.९० % र 'अति सीमान्तकृत' समूहबाट ३.२७ % उम्मेदवार सिफारिस भएका छन् । 'लोपोन्मुख' समूहबाट सिफारिस हुने संख्या भने अत्यन्त न्यून रहेको छ ।

लैंगिक रूपमा हेर्दा 'सुविधा-वञ्चित' समूहबाट सिफारिस भएका १७२ जना उम्मेदवारमध्ये ४५ जना महिला (अधिकृत स्तरमा ९ र सहायक स्तरमा ३६) तथा १२७ जना पुरुष (अधिकृत स्तरमा ३२ र सहायक स्तरमा ९५) रहेका छन् । त्यसैगरी, 'सीमान्तकृत' समूहबाट सिफारिस भएका १४४ जना उम्मेदवारमध्ये ३७ जना महिला (अधिकृत स्तरमा ९ र सहायक स्तरमा २८) तथा १०७ जना पुरुष (अधिकृत स्तरमा १७ र सहायक स्तरमा ९०) रहेका छन् ।

'उन्नत' समूहबाट सिफारिस भएका ९८ जना उम्मेदवारमध्ये ३८ जना महिला (अधिकृत स्तरमा १७ र सहायक स्तरमा २१) तथा ६० जना पुरुष (अधिकृत स्तरमा २१ र सहायक स्तरमा ३९) रहेका छन् । 'अति सीमान्तकृत' समूहबाट सिफारिस भएका १४ जना उम्मेदवारमध्ये १ जना महिला (अधिकृत स्तरमा १) तथा १३ जना पुरुष (अधिकृत स्तरमा १ र सहायक स्तरमा १२) रहेका छन् । 'लोपोन्मुख' समूहबाट भने दनुवार र माभी जातिबाट मात्र २/२ जना उम्मेदवार सिफारिस भएका छन् । यी तथ्यांकहरूले 'सुविधा-वञ्चित' र 'सीमान्तकृत' समूहको प्रतिनिधित्व बढेको देखाए पनि 'अति सीमान्तकृत' र 'लोपोन्मुख' समूहको उपस्थिति निकै न्यून रहेको देखाउँछ । यसले आदिवासी जनजाति समुदायभित्रको असमानता भल्काउँछ ।

नेपालको संविधानले आदिवासी जनजाति समुदायलाई विशेष अधिकार र सुविधा दिएको छ। आदिवासीको अधिकार सुनिश्चित गर्न विभिन्न कानूनी प्रावधान र संस्थागत व्यवस्थाहरू स्थापित गरिएको छ। यहाँ नेपालको संविधानमा आदिवासी समुदायसँग सम्बन्धित के के अधिकार र व्यवस्था गरिएको छ र व्यावहारिक रूपमा यसका अवस्थाहरू के छन् भन्ने बारेमा विवरण प्रस्तुत गर्दछु:

१. संविधानमा आदिवासीको अधिकार

नेपालको संविधान २०७२ (२०१५) ले आदिवासी जनजाति समुदायको

अधिकारलाई विशेष प्राथमिकता दिएको छ। यसअनुसार:

१.१ समानता र विविधता

संविधानको धारा ४६ मा उल्लेख गरिएको छ कि राज्यले सबै नागरिकलाई समान अवसर र समान अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। आदिवासी जनजाति समुदायलाई भेदभावबाट मुक्त गर्ने र उनीहरूको सांस्कृतिक, सामाजिक, र भाषिक विविधताको सम्मान गर्ने राज्यको दायित्व रहेको छ ।

१.२ संस्कृति र भाषा

संविधानको धारा ५७(१) र धारा ५७(२) मा आदिवासी जनजाति समुदायको मातृभाषामा शिक्षा र सांस्कृतिक अभ्यासको अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । यसले आदिवासी भाषाको संरक्षण र प्रवर्द्धनमा सहयोग पुर्याउँछ ।

१.३ भिन्न-भिन्न सापेक्षित अधिकार

संविधानको धारा ६४ अनुसार आदिवासी जनजाति समुदायलाई प्रतिनिधित्वको हक पनि दिइएको छ। राष्ट्रिय सभा र प्रतिनिधि सभा (संसद) मा आदिवासी समुदायको उचित प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसको लागि विशेष रूपमा आदिवासी महिलाहरूका लागि अनिवार्य सीटहरू राखिएको छ।

१.४ स्थानीय प्रशासन र स्वशासन

आदिवासी र जनजातिहरूलाई स्थानीय तहको संरचनामा विशेष स्थान र अधिकार दिइएको छ। संविधानको धारा ५८ मा आदिवासीको स्वशासन अधिकारलाई स्वीकार गरिएको छ, जसले उनीहरूको पारंपरिक शासन प्रणालीलाई सम्मान गर्नुपर्छ।

२. व्यवस्थापन र संस्थागत समर्थन

नेपालमा आदिवासी जनजातिको अधिकार र कल्याणको व्यवस्थापनका लागि विभिन्न संस्थाहरू र कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिएको छ।

२.१ आदिवासी विकास मंत्रालय

नेपालमा आदिवासी जनजाति विकास मन्त्रालय आदिवासी समुदायको कल्याण र विकासका लागि जिम्मेवार छ। यस मन्त्रालयले आदिवासी समुदायका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरूको योजना बनाउँछ र तिनको कार्यान्वयनमा सक्रिय भूमिका खेल्छ।

२.२ संस्थागत विकास र योजना

नेपाल सरकारले आदिवासी समुदायका लागि आदिवासी आयोग र महिला र आदिवासी जनजाति आयोग जस्ता आयोगहरू पनि गठन

गरेको छ, जसले आदिवासीहरूको अधिकार र स्वावलम्बनको रक्षा गर्न विभिन्न नीति, योजनाहरू बनाउँछन्।

३. व्यावहारिक अवस्था र चुनौतीहरू

व्यावहारिक रूपमा, आदिवासी जनजाति समुदायका लागि संविधानले दिएका अधिकारहरूको कार्यान्वयनमा केही चुनौतीहरू रहेको छ:

३.१ शिक्षा र भाषा

आदिवासी जनजाति समुदायका धेरै सदस्यहरूमा शिक्षाको पहुँच अभै पनि कमजोर छ। केही आदिवासी भाषाहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि पर्याप्त स्रोत र संसाधनको अभाव छ। आदिवासी बालबालिकाका लागि मातृभाषामा शिक्षा प्रदान गर्ने प्रणालीहरू पर्याप्त रूपले स्थापित भएको छैन।

३.२ आर्थिक समावेशन

आदिवासी जनजाति समुदायका धेरै सदस्यहरू अभै पनि आर्थिक र सामाजिक दृष्टिकोणले पिछडिएका छन्। उनीहरूको जीविका साधनहरूको विकास, रोजगार, र स्वास्थ्य सेवामा पनि चुनौतीहरूको सामना गर्नु परेको छ।

३.३ भूमि अधिकार

भूमि अधिकारको सन्दर्भमा पनि आदिवासी जनजाति समुदायका व्यक्तिहरूलाई समस्याहरू छन्। भूमि कब्जा, पारंपरिक भूमिमा अधिकार, र भूमि प्रयोगका अधिकारमा संघर्ष जारी रहेको छ।

३.४ सामाजिक असमानता र जातीय भेदभाव

नेपालका आदिवासी जनजाति समुदायहरूले समाजमा अभै पनि जातीय भेदभाव र असमानताको सामना गरिरहेका छन्। राज्यका नीतिहरूमा सुधारको आवश्यकता देखिन्छ, ताकि आदिवासीहरूको सामाजिक र सांस्कृतिक समानता सुनिश्चित गर्न सकियोस्।

४. भविष्यका सम्भावनाहरू

नेपाल सरकार र विभिन्न गैरसरकारी संघसंस्थाहरूले आदिवासी जनजाति समुदायको सुधार र समृद्धिका लागि योजनाहरू सञ्चालन गरिरहेका छन्। आदिवासी समुदायको स्वावलम्बन र सशक्तिकरणका लागि कार्य गर्दै उनीहरूको हक र अधिकारको कार्यान्वयनमा सकारात्मक प्रगति भएको देखिन्छ।

तर, यी प्रगति पूर्ण रूपमा व्यावहारिक अवस्था तर्फ अघि बढ्न अभै धेरै प्रयास र समन्वय आवश्यक छ। राजनीतिक संलग्नता, सामाजिक चेतना,

र विकासका योजनाहरूले आदिवासी जनजाति समुदायको जीवनस्तर सुधार्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ ।

नेपालको संविधानले धेरै अधिकार दिए पनि धेरै महत्त्वपूर्ण अधिकार भने समेटिएको छैन वा अस्पष्ट र कमजोर छ। यी बुँदाहरू अहिले पनि आदिवासी जनजाति समुदायका प्रमुख माग र संघर्षका विषय बनेका छन्।

१) स्वशासनको अधिकार छैन

आदिवासी जनजातिले आफ्नो संस्कृति, भाषा, भू-भाग अनुसार आफ्नै तरिकाले शासन चलाउन पाउने अधिकार संविधानमा छैन।

विश्वका धेरै देशमा आदिवासीको स्वशासन मानिन्छ, नेपालमा छैन।

२) पुर्खाको जमिन-जंगलको अधिकार समावेश छैन

आदिवासी जनजातिको ऐतिहासिक जमिन, जंगल, खोला-पहाड प्रयोगमा संविधानले कुनै अधिकार दिएको छैन।

जमीन गुमाउने समस्या अबै तूलो छ।

३) ठूला विकास आयोजना अघि सहमतिको व्यवस्था छैन

सडक, बाँध, जलविद्युत्, खानी, उद्योग जस्ता ठूला परियोजना अघि आदिवासीसँग सहमति लिनुपर्छ भन्ने नियम संविधानमा छैन।

यसले आदिवासी बस्ती सार्दै/उजाडिँदै गएको समस्या बढेको छ।

४) आदिवासी मातृभाषालाई राष्ट्रिय रूपमा सरकारी कामकाजमा मान्यता छैन

संविधानले मातृभाषामा पढ्न/पढाउन सकिन्छ भनेको छ।

तर

अदालत, सरकारी कागज, प्रशासनिक काममा मातृभाषा चलाउन पाइने अधिकार छैन।

५) आदिवासी जनजाति आयोग कमजोर छ

आयोगले सिफारिस मात्र गर्न सक्छ, कारबाही गर्ने अधिकार छैन।

बजेट, कर्मचारी, अधिकार धेरै सीमित छन्। सोचे जस्तो काम गर्न पाएको छैन ।

६) जनसंख्या अनुसार प्रतिनिधित्व (तगयतब/त्भकभचखबतष्यल) स्पष्ट छैन

आदिवासी जनजाति धेरै भए पनि जनसंख्या अनुसार कोटा छैन ।

सरकारी जागिर, सेना-प्रहरी, न्यायपालिका, विश्वविद्यालयमा अनिवार्य प्रतिनिधित्व उल्लेख छैन ।

७) पहिचान-आधारित संघीयता समावेश नगरिएको

आदिवासी जनजातिले माग गरेको "जाति/भाषा/सांस्कृतिक पहिचान अनुसार" प्रदेश बनाउने कुरा संविधानले लिएन ।

नेपालको संघीयता भूगोल आधारित मात्र बनाइयो ।

८) परम्परागत कानून र न्याय प्रणालीको मान्यता छैन

किराँत, थारु, तामाङ, गुरुङ, मगर, शेर्पा जस्ता समुदायका पुराना न्याय प्रणाली, नियम, रितिरिवाज संविधानले मान्यता दिएको छैन।

९) आदिवासी महिलाका लागि छुट्टै विशेष अधिकार छैन

आदिवासी जनजाति महिला दुवै प्रकारको भेदभाव (जातीय + लैङ्गिक) दुवै अवस्थाबाट गुज्रिरहेका छन् ।

तर

संविधानले "आदिवासी जनजाति महिला" कै लागि छुट्टै अधिकार/कोटा राखेको छैन।

१०) संकटग्रस्त आदिवासी समूहका लागि विशेष सुरक्षा छैन

नेपालका केही खतरामा परेको समूहः

राउटे

कुसुण्डा

थामी

लोप्चा आदि तर संविधानमा

छुट्टै सुरक्षा

विशेष योजना

दीर्घकालीन संरक्षण जस्ता व्यवस्था छैन।

११) मातृभाषामा अनिवार्य र पूर्ण शिक्षा छैन

संविधानले "सकियो भने" जस्तो कमजोर शब्द प्रयोग गरेको छ।

मातृभाषामा विद्यालय, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक अनिवार्य छैन।

१२) सांस्कृतिक पहिचान संरक्षणका लागि ठोस अधिकार छैन

हराउँदै गइरहेका कला, गीत, भेषभूषा, परम्परा, वा चोरी भएका सांस्कृतिक सम्पत्ति फिर्ता ल्याउने अधिकार संविधानमा स्पष्ट छैन।

१३) जंगल-वन व्यवस्थापनमा आदिवासी भूमिका औपचारिक छैन

आदिवासी जनजाति समुदाय जंगली क्षेत्रका पुराना संरक्षक हुन् ।

तर संविधानले वन, जङ्जिबुटी, नदी-नालामा आदिवासी जनजातिको साभेदारी अधिकार दिएको छैन ।

(लेखक - आदिवासी जनजाती आयोगका माननीय सदस्य हुन्)

मुक्कुम्लुडबाट पाथीभराको अन्तर्य

- नन्द कन्दडवा

मुक्कुम्लुड

लिम्बु समुदायमा मुक्कुम्लुड भन्ने प्रचलन परापूर्वकालदेखि रहेको छ । मुक्कुम्लुडले शक्ति तथा ज्वाला भएको ढुंगा भन्ने अर्थ दिन्छ । यसले पहाड पनि जनाउछ जस्तो कि फक्ताडलुड (कुम्भकर्ण), चनचनलुड (कन्चनजंगा) हिमाल/पहाड हो । यस्को विभिन्न मुन्धुममा बर्णन आउछ । यसैले, यसलाई मुन्धुमी तथा सांस्कृतिक स्थल भनिएको हो । यस स्थलमा लिम्बु जातिले मान्ने यूमा अल्पीएको कथा पनि आउछ । यस डाडालाई मुन्धुममा सेमुक्तो मुक्तोबुड मुक्तिफोमाड सहित मुक्कुम्लुड भनिन्छ । अहिले यो सबै मानव समुदायको आध्यात्मिक आस्थाको स्थलकोरूपमा विकास भएको छ । यसले संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरणको बिरुद्ध लिम्बु समुदायको पहिचान र अस्तित्वलाई नेपाल र विश्वमा सन्चार गर्दछ ।

संस्कृतकरण नेपालीकरण र हिन्दुकरण

नेपालमा १२/१३ औं शताब्दीदेखि संस्कृतकरण नेपालीकरण र हिन्दुकरण शुरू भयो । लिम्बुवानमा भने यो संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरण १८/१९ औं शताब्दीमा मात्र शुरू भयो । हुन त संस्कृतकरण र हिन्दुकरण लिच्छवीकालदेखि शुरू भयो भनेर ईतिहासकारहरूले भन्ने लेख्ने गरेका छन् । तर यो प्रचिन नेपाल अर्थात् हालको काठमाण्डौ उपत्यका र आसपाससम्म मात्र सिमित थियो । सन् १८१६ को सुगौली सन्धि त्यस पछि सन् १८५७ मा भारतले नेपाललाई बाके, बर्दिय र कैलाली जिल्लाको भूभाग नया मुलुककोरूपमा दिए पछि र सन् १७७४ मा कान्तिपुर नेपाल र लिम्बुवान बीच सन्धि भएर लिम्बुवान नेपालमा सामेल भए पछिबाट गणना गर्ने हो भने समग्र नेपालमा संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरण भएको सन् १७/१८ औं शताब्दी पछि मात्र हो । अहिलेको नेपालको भूभागमा यो संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरणको अभियान प्राचिनकालदेखि नै शुरू भए पनि बाकी रहेका अन्य पहिचान र अस्तित्वलाई संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरण गर्ने अभियान अबै जारी नै छ । यसको पछिल्लो उदाहरण लिम्बुवान भूमिको ताप्लेजुडमा अवस्थित मुक्कुम्लुडलाई राज्यको तहबाट नै कथित पाथीभरा बनाउने र हिन्दु मुर्ति राख्ने कार्यले स्पष्ट गर्दछ ।

पाथीभरा

सन् १७७४ को कान्तिपुर नेपाल र लिम्बुवान बीच सन्धि भएर लिम्बुवान नेपालमा सामेल भए पछि आर्य उत्भवका मानिसहरू बल्गेन्ती लिम्बुवान छिरे । उनीहरू लिम्बुवान छिरेर बसोबास गरेको करिव एक डेड सय वर्ष पछि तिनीहरूले पाथी जस्तो भएको मुक्कुम्लुङ पहाडलाई पाथीभरा नामबाट प्रचलनमा ल्याए । उनीहरूको लागि सेमुक्तो मुक्तिबुङ मुक्कुम्लुङ भन्नु भाषागत हिसावले अफ्टयारो पनि थियो । एकातिर राज्यले सरकारी कामकाजको भाषा कथित नेपाली भनिएको भाषा लाद्यो र विद्यालयहरूमा पठनपाठनको माध्यम बनायो । हिन्दुका चाडपर्व तथा संस्कृतिलाई मान्न बाध्य बनाईयो । त्यसको कारण धेरै जसोले मुक्कुम्लुङ बिर्सदै गए र पाथीभरा भन्ने प्रचलनलाई मात्र सम्झिरहे । मुक्कुम्लुङ मुन्धुममा मात्र सिमित रह्यो । संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरणको अभियान यहि रोकिएन । सन् १९९६ (बि.सं. २०५३) मा तत्कालिन सरकारले पाथीभरा क्षेत्र विकास समिति गठन आदेशबाट यसलाई सरकारी तथा राज्यको तहबाट औपचारिकरूपमा पाथीभरा नाम राखि संस्कृतकरण र नेपालीकरण भएकोलाई लाहाछाप लगाई देश विदेशमा प्रचार प्रसार गर्यो । त्यसमाथी राज्य सरकारले सन् २०१५ (वि.सं. २०७२) तिर त्यहा व्यापार गरि सम्पति कमाउन दिने गरि केबलकार निर्माण गर्ने योजनालाई अघि बढायो ।

शासन सत्ता र उपनिवेशीकरण

बहुजातिय, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक तथा बहुभाषीक भएको देशमा सबैको आ-आफ्नै भिन्न पहिचान र अस्तित्व हुन्छ । ति पहिचान र अस्तित्वलाई नामले, ईतिहास, उत्पति, बेशभुषा, जीवन पद्धति तथा संस्कृतिले र फरक समाज एवम् शासन व्यवस्थाले निरन्तरता दिन्छ । यि फरक तत्व, पहिचान तथा अस्तित्वलाई सिध्याएर अर्कोको बर्चस्प कायम गर्नु र गर्दै जानुलाई उपनिवेशीकरण भनिन्छ । यसअर्थमा, हाम्रो देशको शासन सत्ता यहाका भिन्न पहिचान, अस्तित्व, ईतिहास, उत्पति, संस्कृति तथा भाषीक स्थान नामहरूलाई संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरण गर्ने र उक्त प्रकृत्यालाई मलजल गरि सहयोग गर्ने उपनिवेशकारी शासन सत्ता र व्यवस्था रहेको छ । यस्तो शासन सत्ता र व्यवस्था २५०/५५ वर्षदेखि निरन्तर रहिरहेको छ । यहि शासन सत्ता र व्यवस्थाले आदिवासीहरूको भूमि खोसेर उनीहरूको पहुच र बर्चस्प भएको राज्य सम्पति र स्वामित्वमा लग्यो भने पहिचान, अस्तित्व, ईतिहास, संस्कृति तथा स्थान नामहरूलाई संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरण गर्ने काम गर्यो र अहिले पनि

त्यो कार्य जारी छ । राज्य सत्ता उपनिवेशकारीहरूको हातमा भए पछि स्वभाविकरूपमा अर्थतन्त्र, राजनीति, व्यापार व्यवसाय, कुटनीतिक क्षेत्र, परराष्ट्र सम्बन्ध लगायत सबै क्षेत्रमा तिनै उपनिवेशकारीहरूको हातमा रहनु स्वभाविक रहयो ।

प्रतिरोध

लिम्बुवानमा सन् १७७० को दशकदेखि शुरू भएको यस उपनिवेशीकरणको त्यसै बेलादेखि बिरोध तथा प्रतिरोध भईआएको छ र अहिले पनि निरन्तर जारी छ । यस्ता प्रतिरोधका उदाहरणहरू अनगिन्ती भए पनि पछिल्लो उदाहरण मुक्कुम्लुङ्ग भूमि क्षेत्रमाथी अतिक्रमण गर्दै मुक्कुम्लुङ्गलाई पाथीभरा बनाउने र आध्यात्मिक आस्थाको स्थललाई व्यापारीकरण गर्ने केबलकार निर्माणको बिरुद्ध प्रतिरोध आन्दोलन भएकोबाट स्पष्ट हुन्छ ।

मुक्कुम्लुङ्गलाई उपनिवेशकारी राज्यसत्तामा रहेका उपनिवेशकारीहरूले पुरै कब्जा गरि संस्कृतकरण, नेपालीकरण र हिन्दुकरण गरि त्यसलाई व्यापारीकरण गरि अकुत सम्पति कमाउने योजनाका साथ काम गर्ने कार्य २०५३ सालको आसपासबाटै शुरू भयो । यहि योजनाको फलस्वरूप मुक्कुम्लुङ्गलाई राज्य सरकारको तहबाट पाथीभरा क्षेत्र विकास समिति गठन आदेश २०५३ ल्याउने काम भयो । त्यसलाई कमाईखाने भाडो बनाउने र आर्थिक आयको श्रोत बनाउन भित्र भित्रै तानाबाना बनाईयो । आखिर २०७१/७२ तिर केबलकारको अवधारणा ल्याउने काम भयो । २०७४/७५ सालमा प्रकृया र कानून मिचेर हतार हतार यस परियोजनालाई स्वीकृति दिने काम भयो । यसको बिरुद्धमा संगठित भएका त्यहाका समुदायले २०७६ सालदेखि मुक्कुम्लुङ्ग भूमिमाथीको अतिक्रमणको बिरुद्ध संरक्षण गर्ने, मुक्कुम्लुङ्गलाई पाथीभरा बनाउने संस्कृत-नेपालीकरण बिरुद्ध, हिन्दु मुर्तीहरू राखी हिन्दुकरण गर्ने र त्यस्तो मुन्धुमी आध्यात्मिक आस्थाको स्थललाई व्यापारीकरण गर्न केबलकार निर्माण गर्ने परियोजना बिरुद्ध प्रतिरोध शुरू गरे । यो प्रतिरोध आन्दोलन ६ वर्षसम्म पनि अभै जारी नै छ । यस लामो आन्दोलनको क्रममा धेरै घटनाहरू पनि घटेका छन । राज्यले सारा शक्ति लगाएर अकल्पनियरूपमा दमन गरेको छ । राज्यले मुक्कुम्लुङ्ग संरक्षणकारीहरूलाई गोली हानेर सयौंलाई घाईते बनाएको छ भने सयौंलाई गिरफ्तार गरि जेल हाल्ने र मुद्धा चलाउने काम गरेको छ ।

थम्बु समुदायको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

- मदन थम्बु (थोरो रिश्मी)

थम्बु समुदाय नेपालका भूमिपुत्र (मूलबासी) समुदायहरूमध्ये एक मानिन्छ । यो समुदाय विशेषगरी मध्य-पूर्वी नेपालका दोलखा, रामेछाप, सिन्धुपाल्चोक, सिन्धुली तथा काठमाडौं उपत्यका आसपासका क्षेत्रमा बसोबास गर्दै आएको पाइन्छ ।

इतिहास अनुसार थम्बु समुदाय वल्लो किरात राज्यसँग सम्बन्धित शासक वंशका सन्तान हुन्। प्राचीन कालमा काठमाडौं उपत्यकामा बसोबास गर्ने किराती वंशलाई नाग जातिका रूपमा चिनिन्थ्यो, र ती किराती नागवंशीमध्ये थम्बु समुदायको उल्लेख पाइन्छ । करिब ३००० वर्षअघि द्वापार युगतिर गोपाल र महिषपाल वंशका शासकहरू (कृष्ण समूहसँग सम्बन्धित) भारतको मथुराबाट बागमती किनार हुँदै काठमाडौं उपत्यकामा प्रवेश गरी त्यहाँका मुलबासी किराती नागवंशी थम्बुहरूलाई दमन गरेको उल्लेख किराती परम्परागत इतिहासमा भेटिन्छ । यस क्रममा यलम्बर थम्बु राजाका पुर्खाहरू काठमाडौं उपत्यकाबाट विस्थापित भई बारा जिल्लाको सिमङ्गघाटसम्म पुगेका र पछि पुनः उत्तरतर्फ फर्केर तामाकोशी नदीको किनार पछ्याउँदै दोलखा जिल्लाको किरातीछाप क्षेत्रमा आएर बसोबास गरेको ऐतिहासिक शिलापत्र र मुन्धुम पाइन्छ ।

द्वापार युगको कालखण्ड (करिब ८,३४,००० वर्षअघि) मा किरात शासन दोलखाको किरातीछाप क्षेत्रमा केन्द्रित रहेको मानिन्छ। चरिकोटको पूर्व-दक्षिणतर्फ अवस्थित 'किरातीछाप' नै किराती थम्बुहरूको राजधानी रहेको छ। आज पनि किरातीछापमा घटनास्थापनाको दिन पञ्च भलादमी बसेर हाई-हाई राजा, पतरङ्गी राजा, स्युस्यु राजा आदिका नाम उच्चारण गर्दै संकल्प गर्ने परम्परा जीवित छ। यसै क्षेत्रसँग सम्बन्धित रूपमा, दोलखा भिमसेनथानको पूजा सुरु हुनु अघि मछिन्द्रनाथको पूजाहारी थाङ्मी (थम्बु) समुदायबाट सुरु गर्ने परम्परा आजसम्म पनि कायम छ ।

चरिकोट नजिकै रहेको किरातीछाप थम्बुहरूको राजधानी थियो। हालको दोलखा जिल्लाको शैलुङ क्षेत्रमा किराती राजा हाई-हाई थम्बु र स्युस्यु थम्बु राजाहरूको भेडा-बाखापालन व्यवसाय रहेको उल्लेख पाइन्छ। यही

गोठ क्षेत्रमा यलम्बर राजाको जन्म भएको मानिन्छ। यलम्बर राजाको न्वारानको नाम 'यलुङ्ग' थियो, र यही नामबाट यलुङ्ग हुँदै शैलुङ नामकरण भएको भनाइ पाइन्छ । शैलुङ दोलखा र रामेछाप जिल्लाको सिमानामा अवस्थित छ ।

समुद्री सतहबाट करिब ३,४०० मिटर उचाइमा अवस्थित 'सय थुम्का' अर्थात् शैलुङ डाँडा दोलखा जिल्लाको दक्षिण-पश्चिम भागमा पर्दछ। शैलुङ डाँडा प्राकृतिक सौन्दर्यका साथै धार्मिक दृष्टिले पनि अत्यन्तै महत्वपूर्ण स्थल हो। आज यहाँ हिन्दु तथा बौद्ध धर्मावलम्बीहरू जनैपूर्णिमा, बालाचतुर्दशी, बाह्रवर्षे मेला आदि पर्वहरूमा दर्शनार्थीका रूपमा पुग्ने गर्छन्। शैलुङ क्षेत्रमा रहेका सयवटा मनमोहक थुम्काहरू किराती सभ्यतासँग गहिरो रूपमा सम्बन्धित छन् । यद्यपि, किराती समुदाय यस क्षेत्रबाट विस्थापित भएपछि अहिले ती स्थानहरू हिन्दु र बौद्ध समुदायका धार्मिक केन्द्रका रूपमा विकसित भएका छन् ।

त्रीपुरासुन्दरी मन्दिरमा गरिने बलिपूजाको प्रारम्भ थम्बु समुदायका थामी पुजारीबाट गर्ने परम्परा ऐतिहासिक रूपमा रहँदै आएको छ। त्यसपछि मात्र अन्य जाति-समुदायले पूजा गर्ने चलन रहेको पाइन्छ। विशेषगरी तीन जना हिप्पा थामीलाई बलिपशुको रगत चढाउने, त्यसपछि राजकुलेश्वर मन्दिरमा ती थामीहरूलाई पगरी लगाइदिई पूजा गर्ने र बलेको बत्ती मुखमा राख्ने परम्परा आजसम्म पनि जीवित छ।

यलम्बर राजा दोलखाको किरातीछापबाट आफ्ना सैनिकसहित गोपाल तथा महेशपाल वंशी शासकहरूसँग युद्ध गर्न काठमाडौं आएका थिए भन्ने विवरण किराती शिलापत्रहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ। काठमाडौं उपत्यकामा युद्धमा विजय प्राप्त गरेपछि यलम्बर राजाले कैरात राज्य स्थापना गरी पाटनमा दरबार निर्माण गर्दै उपत्यकामा किराती शासन र विरासत कायम गरेका थिए। यलम्बर राजाको शासनकालमा राज्यको भाषा 'थाङ्मी खाम' र लिपि 'यलुङ्ग लिपि' प्रयोगमा रहेको तथा त्यससम्बन्धी सूचिपत्र जारी गरिएको उल्लेख पाइन्छ ।

गोपाल वंशी इतिहास अध्ययन गर्दा पनि बागमती र तामाकोशी किनारमा बसोबास गर्ने नागवंशी जातिहरू नै किराती थम्बु थिए भन्ने तथ्य भेटिन्छ। काठमाडौं उपत्यकाका प्राचीन किराती नाग जातिहरू नै आजका थम्बु

समुदाय हुन्, जो अहिले थामी, थाङ्मी र थानमी नामले चिनिन्छन्। काठमाडौं उपत्यकाका धेरै प्राचीन स्थानमा, सभ्यता र सांस्कृतिक पदावलीहरू थाङ्मी खाम भाषासँग सम्बन्धित छन्। यस आधारमा काठमाडौंका प्राचीन नाग जाति थम्बु समुदाय नै भएको ऐतिहासिक प्रमाणहरू प्रशस्त भेटिन्छन्।

भाषा र संस्कृति

थम्बु समुदायले आफ्नै 'थाङ्मी खाम' भाषा प्रयोग गर्छ। यस समुदायको संस्कृति प्रकृतिपूजा, पुर्खा पूजा, भूमे पूजा, उधौली-उभौली, छिम्या पूजा, माघे संक्रान्ति र साउने संक्रान्ति जस्ता सामुदायिक परम्परामा आधारित छ । जन्म, विवाह र मृत्युसँग सम्बन्धित संस्कारहरू आफ्नै गुरु (भाँक्री) र मुन्धुम परम्पराअनुसार सम्पन्न गरिन्छ ।

धेरै इतिहासकारहरूको अनुसन्धानले पल्लो किरात (लिम्बु), माफ किरात (खम्बु) र वल्लो किरात (थम्बु) का पुर्खा एउटै भएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन्। वल्लो किरातभित्रका थम्बु (थाङ्मी, थामी, थानमी), जिरेल, सुरेल, सुनुवार र चेपाङ समुदाय एउटै बाजेका सन्तान भएको उल्लेख विभिन्न ऐतिहासिक अध्ययनमा पाइन्छ। दोलखा जिल्लाको बाबरे क्षेत्रको इतिहासमा आधा भू-भाग सुनुवार (राई) र आधा भू-भाग थामी (थम्बु) को अंश रहेको उल्लेख भेटिन्छ, जसले दाजुभाइबीच अंशबन्डा हुने परम्परालाई पुष्टि गर्दछ ।

सुनुवार र शेर्पाबाट जिरेल समुदायको उत्पत्ति भएको देखिन्छ भने सुनुवार र सुरेलको इतिहास पनि समानान्तर रहेको पाइन्छ । चेपाङ समुदायको इतिहासमा पनि किराती वंशसँग सम्बन्धित प्रमाणहरू भेटिन्छन् । काठमाडौं उपत्यकाको प्राचीन राज्य व्यवस्था, राजाहरू, संस्कृति, संस्कार, भाषा, भेषभूषा, मुन्धुम र किरात सभ्यताको गहिरो सम्बन्ध थम्बु समुदायसँग रहेको देखिन्छ ।

बायुड राई लो'के कविता

मिम्खा

- एलिना बायुड राई
(युम्बुमि अलिम्बा)

हारे हाम्बा ला'आ कोङको राप्पा ब
माप्पक्का तर गहिरो मिम्खा खालेड
हायु'वा सललल बगेदुम्भा
गुलो

ईकेलाड भक्ती खोड
एम ग्व: लाई हान्सोड हान्सोड बगेदुम्सोड ब ,
डिल' दि निसिआ बडा गु
मिची गुलो तरे
ग्व: खेदा परदेशदी
गोलाई कोआ धामु
गोमी दिम्ना लाम लाम्सोड ब,

जुमी चाम खुआ खालेड
इके मिम्खामी अ ग्व: खुत्ता
कोङ्कोखोड मादुक्थी (अडिग) बक्चो लामु:
तर गुलोखोड
फ्लिक्ति दोक्सोड् ब ।
सञ्चड बडे ?

दासो सोने माताना लो द
ग्व: (छाती) गरे बेसो खिर्सिमेम् ब
एम नाम्फायो मारिङ भो आ
एम नाम्ती यो मारिङ सुनसान
एमे कोङ्को साक्षी ब अके रिम्तोड्मा (पर्खाई) के
एमेड गुलो हुलाके हो अके माया के
परदेशदी खेदाई

ए, अमुरु (मेरो मान्छे) !
अके ग्व: आनायो
गो मी प्लन्न टड दिड
लिबा' (चुपचाप) बक्सो गोलाईडो मिम्सोड ब ॥

साता फक्चो दुम

- भीम कुमारी बायुड राई

अयाम् थोचे अम्बिरी भोसि भोचोदुम
 किपी के निड चोमोलुडरी चक्चोदुम
 अयाम् थोचे सामा फक्चोदुम
 सुङ्कारीमी हिल्ला किपी के साया रोक्चोदुम ।
 अयाम् थोचे हप्पे ग्रोस्चो दुस्सोदुम
 हर्गे ग्रोरो घिसि घिचोदुम
 धामु हल्सि हल्सोदुम
 सुङ्कारवाङ्कार हिल्सोमामी बलन्दु चक्चोदुम ।
 अयाम् थोचे कड- दोलकुम न्याक्चोदुम
 दोलोकुममी किपी रके निड रिःपाचोदुम
 अयाम् थोचे हप्पे स्याल्स्यो फक्चोदुम
 दबके पाङ्कुना पातुम्री ब्लन्पाचोदुम ॥

साठी कुपीत खप्तासी

सारि कुप्पिमि घुम्ताया, मुलीओदी पान्ताया
 निक्सि निवाथुम कड दुम्ताया ।
 जुब्बा रिम्भा दुम्याला, घ्यार्सिआ भ्याङ्सिआ दुम्याला
 हप्पेके आसिक हक्सिड तायाला ।
 डप्सीलअ जुल्याला, सुल फिक्सि फिङ्सियाला
 किपीके निडला चोमोलुडरी चङ्याला ।
 अम्बिरी भोःसि भोतियाला, च्यान्मोसोड रोङ्मोसोड ब्लन्याला
 सारिरो एक्सोड आथा खम्सिमेला ।

गु सु हो ?

- दिनेश बायुड राई

आनामे पचास- असी वर्ष नोथा ,
गयी हप्पेड- हप्पेड ब्याड्याम नोथा,
ईक्के तावा मी कोक्यो तिड्स्चो गक्तीबेला,
आके यो दिन रूप्तीबेला ।
सायद ओखोड् दा:सो दा होला,
सायद ओखोड् दा:सो मिम्से होला।

गु दा आधुनिक मुरु का,
आधुनिक युगदिम,
उच्चतम प्रविधिके उपयोग जोकआ।
गणित देखि विज्ञानसम्म
भुगोल देखि खगोलसम्म
सेन्सर मेकानिजम देखि रोबोट
ए आई देखि मेमोरी चिप्ससम्म
जम्मड्-जम्मड् था ताआ ।

तर,
एम ब्याक्तिबेलाम उमेरदि का,
कड प्रश्न निष्चिदि रा कोड्को,
घरि-घरि रक्तिमोखो बा
डामोदि खै सु-सु मुरुद्वमी,
एमेड प्रश्न पामेको ईम्नेड मागिईमी ।
दासो-दासोड्, ब्याक्सो लाआ पिपीमी यो,
डामोदि एमेड प्रश्न पाम्तामे ।
जबकी आनिकेड फ्याम्तोदि,
लुटुपुटु पासोड अ बालापन हुर्केदुम्ता ।

हिलोपातिमिम् आमद्वके प्रश्न, कड डो बक्ता
कि "गु सु हो ?"
सांच्चिकेड गु सु हो?
गोकसोका गुदा मास्यानचोम दुम्ति?
गोकसोका एके अ निड डो जाम्ता ?
गोकसोका एके अ साया डो ब्यड्स्क्ता?

गु दा संसार स्यान्तड्ना,
अ द्वबलाई का मास्यान्तुवा स्याम।

आकाश कोथा ब्यार्तीना,
 गित्तीम खापीङ् का प्ल्यान्तड स्याम।
 आनिकेड हुसी अ साग्रा-साग्रादी बगेदुमकै
 पुर्खाद्वलाई का प्ल्यान्तडमी स्याम।
 गु दा द्वब अस्तित्व यो मान्थी,
 नाथे क थान शरिर कुर्सी,
 धरती तरे राम्डाम का स्याम।

बोकोलदिम सारिलुड सिस्को...को,
 गिसो सारो डक्ता होला,
 चि: मि मालुङ्नायो जुगौं दुम्ता।
 दाफे स्यालफु चिग्रो,
 च्यूरी ख्वासी प्हागुलुड ख्वासीलुड,
 गिसो प्लिक्तिकुलि पाम्तामे होला,
 पुजे मापानायो जुगौं दुम्ता।

लौ है किकी-पिपीद्व गु लाई सराप गितीनी होला।
 ईनि सुल-गाल मि खुती होला।
 तर आना कड लो दा:डाङ् दाडा।
 कङ् सत्य प्अङ्डा कोङ् ब्याङ्डा।

गु माजोकुवामे दी, जम्मङ्-जम्मङ् दोष, अ पापाके हो।
 गु लाम प्ल्याक्तडमे दी, जम्मङ्-जम्मङ् दोष, अ मामाके हो।

हो मेमेड दिन रदि लो जाम्ताम हो,
 जुनदिन अ मामामी "एम" के ठङ्दी "आमा" दाचो च्यान्ति।
 जुनदिन अ पापामी "एपा" के ठङ्दी "बाबा" दाचो च्यान्ति।
 हो मेमेड दिन तुम्लो जाम्ताम हो,
 जुनदिन अ पापामी बेबाचालाई तुम्लो च्यांस्चो डिन्चो बर्जित पाप्ता।
 हो मेमेड दिन इवल:भ्रसी जाम्ताम हो,
 जुनदिन अ मामामी, टाईशुट दी गु लाई ताचोम आभिलाशा जुल्ता।

अब जम्मङ्-जम्मङ् जाम्तामे ब्याक्तामे,
 अके निड ब्याक्ता, अस्तित्व ब्याक्ता,
 अके संसार ब्याक्ता, ब्रह्माण्ड ब्याक्ता।
 खासै-खास दी गु डो ब्याक्ती।
 वस,
 जीवित दाना मेमेड कड प्रश्न रैदुम्ता,
 हजार पुस्ता सम्म यो जीवित रैदुम्ता।
 मेमेड प्रश्न, मेमेड प्रश्न "गु सु हो ?"

ए एपा गुदा दुम्ती रःदि आता

- राज कुमार बायुड राई

ए एपा गुदा दुम्ती रःदि आता,
ल है, हप्पेलाइ आनिमोखला दाती सेवा।
बक्चोलाइ डो गाहो दुम्ता, उकुस-मुकुस दुम्ता
कड-कड पासोड लाम्चो पन्यो, अब इक्के खेवा

प्रतियोगी वाचन आना रःदि लो के दामे,
तुम्लो यालो प्ल्यान्सो मामि, बाजि लो डो पामे।
लःलः ल आ, सामी-तामी निवा क्रेसोड राने,
रिम्शा दुम्शा,जब्बा दुम्शा,काम पासोड लाने।

बत्तिस सय शासन एके, ईतिहास दिड ख्रिफम्स्ता,
शङ्खमुल दिम यात्रा इक्के, वालेखोदिड जुस्ता।
खाःआ दर्आ दुम्सोड लाता, इक्के डाचा गोचा,
गई चाहिँ माराइ मान्थिम, माराड ओखोम दुम्ता।

कोक्तिसाला जाउमाके कथा ग्याम्ला लाता,
डिस्को-डान्सर सलडमी, इक्के सिली साःता।
ग्रो ताप्सोड, पुपुम सिचोम, ची ग्याम्ला काता,
दोरी, सम्दी पासोड अब, भुर्चो दुम है लाटा।

डाल्लाम लाम्तामे, गई ब्लन्ताया, नोथाम्लाइ पाचो ब,
थोराड खेदै, इक्के सार दिः, एमद्वलाई लाःचो ब।
किःपी थिड, माजोडया खेदै, एमद्वके आन्नाई ब,
भ्लुचोड ओइसिआ, अडेस गिसोड, साहारा भाःचो ब।

जिल्ला दुम्सोड, प्रदेश दुम्सोड, केन्द्र दि भक्ताया,
द्वब मिड, द्वबलाइ, माराड हो प्ल्यान्ताया।
मिम्तिया मात्रै थोरै गई, मापाया माराइ कुरा,
निवा लाम्चोम, लौन अब बुल्सी थुक्तिया।

पारूहाड नुड सुम्निमाके लो सोचो दुम,
पाइपिना हप्पे कार्य, अब खोचो दुम।
धेरै दुम्ता डाल्ला नोथा, सु-सु ग्याला पाचा,
अस्तित्वके पहिचानलाइ अब धोचो दुम।

गु रःदि, गई रःदि, एमेड बक्चो दुम,
ग्याला गोखो, पायाखेदै, नुआ लाम गक्चो दुम।
आन्नाइ होला गई फेरि, भक्चो पर्ने मारी,
हप्पेमी, किःपी आशिक लक्चो दुम है मारी।

सोबुरुद्धिम मुरुद्ध - अमृत बायुड राई

सोबुरुद्धिम मुरुद्धकेदा मदि हौ, डोलो डोलो खिम थिमे रैछ, ॥
ओखो इनि ग्वःदी मिम्सिने त ॥
गिसो डोलो खिम थिमेड खेदायो मदि हौ, दिल्ला लाःचो मारा बड रैछ ॥

गुदा ओस्तिम बक्ता मदि हौ, आगेत्थादी चोमोलुडम्मा सम्म ॥
ओखो मिम्तड ना दा खिम्दिम सारिलुड लाई का मदि हौ,
सेवा च्वन्चो प्ल्यान्तड रैछ,॥

अम्बिरी फ्रेसो पियालक्चो पायाना मात्रैदा माःरिम रैछ मदि हौ,
मिन्वानुड मोक्ते अनि साइग्रादी फेना खोड्दा ॥
ओखो इनि ग्वःदी मिम्सिने त ॥
झ्वलःझसि ड पासिना खोड्दा मारा रिम रैछ ड ॥

आम द्वा दा देल दिम सेलेमी नुड मोक्तेमिका दामे रैछ मदि हौ ॥
ओखो इनि ग्वःदी मिम्सिने त ॥
धेवाचाके, मोतोचाके, प्रोचाके तावा, तामी द्वा मिदा फेलो का प्वअक्चो
पर्ने मदि हौ, बाजिथारी लो दि का प्वअड्मे रैछ, ॥

सोबुरुद्धिम मुरुद्धकेदा मदि हौ, डोलो डोलो खिम थिमे रैछ,॥
ओखो इनि ग्वःदी मिम्सिने त ॥
गिसो डोलो खिम थिमेड खेदायो मदि हौ, दिल्ला लाःचो मारा बड रैछ, ॥

“गजल”

- जे.बि. जिज्ञासु

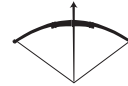
वजन - २१२, २१२ , १२२२

छन् मिलेका बतासमा कोही
बल्किए मेरा श्वासमा कोही
नर्क ठानी यथार्थ,भ्रममा छन्
स्वर्गको देख्छु आसमा कोही
कोइली गाउँछे शिशिर बिर्सी
रुन्छ मन सम्झी खासमा कोही
फूल रुन्छन् गुराँसका वनमा
मग्न छन् अट्टहासमा कोही
भ्यागुताभैँ कुवामा कोही छन्
दौडिँदै छन् प्रयासमा कोही

भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली

जिल्ला ओखलढुङ्गा मोलुङ गा.पा. ८ राँगादिप स्थायी निवासी किरात बायुङ राई सुम्निखिम केन्द्रीय संस्कृति विभागका सदस्य तथा मसिचा दिनेश बायुङ राई (लकिक जङ्ग) को एमा आसिमाया बायुङ राईको मिति २०८२/०६/०६ गते ७८ वर्षको उमेरमा र उहाँको एपा आइतिराज बायुङ राईको मिति २०८२/०८/२५ गते ८२ वर्षको उमेरमा निधन हुनुभएको प्रति गहीरो दुःख व्यक्त गर्दै सुम्निखिमको तर्फबाट हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछौं । साथै यस दुःखको घडिमा दिवंगत आत्माको चिर शान्तिको कामना सहित शोकाकुल परिवारजनमा समवेदना व्यक्त गर्दछौं ।

किरात बायुङ राई सुम्निखिम, केन्द्रीय कार्यसमिति

“कविता”

जीवढगी

- प्रेमकला बायुङ राई

सबैले भन्छन् दिनमा व्यस्त हुनुस्
रातमा आफैँ निन्द्रा आउछ तर भोग्नेलाई
मत्र थाहा हुन्छ रातको एकान्तमा
पीडाले सुत्न दिँदैन भनेर ।

आफू त दुःखमा हुर्केको मान्छे
कसैको दुःख देख्यो कि आँखामा
आँसु रसाई हाल्छ ।

मामा-पापाको हात थाम्ने हिम्मत
राख्नुस दुनियाको पाऊ छुने दिन
कहिल्यै आउदैन ॥

समयले छुटाएका हरूसँग त
फेरि कुनै दिन भेट होला
तर स्वार्थले छुटिएकाहरूसँग त
भुलेर पनि कहिल्यै भेट नहोस् ॥
बायुङ राई भाषाको शब्दः

मामा: आमा

पापा: बुबा

नवालिपका पाइलाका डोषहरू

- राज बायुङ राई

फुल्दै नफुलेका बोट यहाँ बसाइ रहेछ !
ढकमक्क फुलेका फलेका फूलले आँखा छोपी डाँको छोडी रहेछ
जमिन उस्तै बोट एउटै, केवल हाँगा थियो फरक
गुच्छाहरूले मगमगाउने बोट त्यसै काँडा थियो फरक ।

मौन थियो बोट कते फूल फलाउन भुल भयो कि? भनी
सोधी रहेछ, रोइरहेछ बिताउदैछ ओइलाउने दिनहरू गनी
मखमलीको गिज्याई, गोदावरीको हेपाई मन मै गछन प्रहार
ढल्नै लाग्यो बोट आफैँ, छैन बाँकी बाँच्ने रहर ।

फुल्दै नफुलेका बोट यहाँ बसाइ रहेछ
ढकमक्क फुलेका फलेका फूलले आँखा छोपी डाँको छोडी रहेछ

सुकी सक्यो मूलको पानी, देखिदै नसितको थोपा पनि
बगैँचामा सजाउन रोपी छोडी गए माली माली पनि
डुब्नै लाग्यो क्षितिजको घाम अँध्यारीले छोप्नै लाग्यो
सुकी सक्यो बोट, भरी सके पात डढेलोले खाने लग्यो

फुल्दै नफुलेका बोट यहाँ बसाइ रहेछ
ढकमक्क फुलेका फलेका फूलले आँखा छोपी डाँको छोडी रहेछ

कुनै अर्थ छैन

- ज्ञान कुमारी बायुङ राई

अहोरात्र मैले तिमीमात्र खोजें
सबैसँग तिम्रो मात्र कुरा सोधें
त्यसैमा लिएको छु सन्तोष मैले
अरुमा मलाई कुनै अर्थ छैन॥१॥

बितेछन् यहाँ कति महिना र वर्ष
नशा नृत्य छन् चितमा छैन हर्ष
म अस्तित्व हुँ मात्र तिम्रै निमित्त
अरुमा मलाई कुनै अर्थ छैन॥२॥

कुनै काल यस्तो कतै आउला के?
तिमी सामु आएर मुस्कुराउला के?
सुनौलो उही काल कल्पी रहेछु
अरुमा मलाई कुनै अर्थ छैन॥३॥

ममा छैन केही सीपको छाँट छन्द
न छन् क्यै कला कोपिलाका सुगन्ध
म यो प्राण अर्पिन्छु तिम्रै निमित्त
अरुमा मलाई कुनै अर्थ छैन॥४॥

तिमीले मलाई नहेरे नहेर
ममा स्पर्श मिठो नफेरे नफेर
म आँखा भिजाई पुकारी रहेछु
अरुमा मलाई कुनै अर्थ छैन॥५॥

हामी किरात बायुङ राई

- नेल्सन बायुङ राई

हामी किरात बायुङ राई, यो देशको नाडी
रीति संस्कार जोगाऔं, नबनाँ न आफुआफैमा भारी ।

यलम्बरको इतिहास छ, अभैपनि जीवित
इतिहास नमेटाऊ बनाऊ, अफ बलियो र विविध
चलायो नि शासन किरातीले देशको हजारौं वर्षसम्म
त्यो इतिहास किन मेटाउछौं, बचाऔं इतिहास जम्मा ॥
मिलेर गए असम्भव केही पनि छैन, किराती हौ अब पर्छ गर्जन
गरौं हातेमालो होऔं एकजुट जोगाऔं इतिहास गरौं पुस्तान्तरण

हामी किरात बायुङ राई, यो देशको नाडी
रीति संस्कार जोगाऔं, नबनाँ न आफुआफैमा भारी ।

नबिसौं यति चाँडो त्यो इतिहास, जोगाऔं रीति संस्कार
उठौं युवा जागौं युवा, गाउँ-गाउँबाट संस्कृतिको आधार
युवा बिना देश जगत बन्छ, बिजुलीबिना अन्धकार
संस्कार संस्कृतिले सजाउछ तिम्रो हाम्रो संसार

मिलेर गए असम्भव केही पनि छैन, किराती हौ अब पर्छ गर्जन
गरौं हातेमालो होऔं एकजुट जोगाऔं इतिहास गरौं पुस्तान्तरण

हामी किरात बायुङ राई, यो देशको नाडी
रीति संस्कार जोगाऔं, नबनाँ न आफुआफैमा भारी ।

बुढापाकाको इतिहास नबिर्स युवा मन बढाई जाऔं है
इतिहास जोगाउछौ हामी एक हुनलाई कोही नछुटौं है
सबैले दिनु साथ गरौं हातेमालो मिलिजुली
इतिहास मेटिन्छ कि भनी एकतमास भइरहेछ खुलदुली

मिलेर गए असम्भव केही पनि छैन, किराती हौ अब पर्छ गर्जन
गरौं हातेमालो होऔं एकजुट जोगाऔं इतिहास गरौं पुस्तान्तरण
हामी किरात बायुङ राई, यो देशको नाडी
रीति संस्कार जोगाऔं, नबनाँ न आफुआफैमा भारी ॥

गंग बायुड राई पियाचा

गमि ताना मुरु
हस्ते आमो !
पुरै लाम कोसोड हेम्तामे
यम तावा मिम्सोडो जाम्तामे ।

खिम ब्रिता चुरी रूख्ता
मेम गरेडो जाम्ता खसी
ब्रिआ खिम खिसोड ब्रेली मोसे
क जोडी तुत्तुकुरमा दसि ।

मोखोयो माराडो मारासी ?
लेईसी यो जोक्चो दुम लाचोको
देल दिडो खिम पाया राचोको
कुपि लाइ दाम्या खापिदि,

खापिकेडो सलड पाचो दुम
माहोआ बुल्लियो खप्तिया
फुलु नुड वालु नप्तिया
पापा के वालेकु थिनिम ब
चारज नुड माकाई मि भतिया,
खिम लेसे है क जोडी तावा दसी॥

किरात बायुङ राई सुम्निखिमको आर्थिक प्रतिवेदन

- पार्वती बायुङ राई (रिम्वाफुङ)
कोषाध्यक्ष

आदरणीय अध्यक्ष ज्यू,

किरात बायुङ राई सुम्निखिमको पाँचौ साधारण सभामा पाल्नुभएका प्रमुख अतिथि, विशिष्ट अतिथि एवम् अतिथिगण, संस्थाका सल्लाहकार, नक्सो, भाम्चा(जाम्चा), मुलुमी मसिमी, लगायत सभामा उपस्थित सम्पूर्ण आमाबुवा, दिदीबहिनी तथा दाजुभाईहरूमा संस्थाको कोषाध्यक्षको तर्फबाट सेवा अभिवादन व्यक्त गर्दछु ।

सर्वप्रथम सुम्निखिमको उन्नतिर प्रगति होस, सबैको मन मुटुमा बस्न सफल होस भनी स्व-इच्छाले अमूल्य आर्थिक सहयोग गर्नु भएकोमा सम्पूर्ण सहयोगीहरूलाई हार्दिक आभार साथै धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। हाम्रो बायुङराई भाषा, संस्कृति, धर्म, इतिहास र तुम्लोयालो संरक्षण संवर्द्धनका निम्ति आगामी दिनमा पनि यसैगरी यहाँहरूले साथ सहयोग गर्नु नै हुनेछ भन्ने पूर्ण आशा लिएकी छु ।

कुनै पनि संस्थालाई जीवन्त दिनलाई आर्थिक पक्षको महत्वपूर्ण भूमिकारहन्छ । किरात बायुङराई सुम्निखिम सीमित स्रोत साधनबाट बायुङराई समुदायको हितको लागि क्रियाशील छ । तपाईंहरूले ठूलो मन बनाएर दिनु भएको आर्थिक सहयोगलाई पारदर्शिता, इमान्दारपूर्वकर मितव्ययिताको साथ उचित शीर्षकमा खर्च गर्न सक्दो कोसिस गरेका छौं र गर्नेछौं भन्ने प्रतिबद्धता सभासामु व्यक्त गर्दछु।

सुम्निखिमको हितको निम्ति आउने दिनमा आ-आफ्नो ठाउँबाट लागि पर्न, संस्थाले गरेको सही कामको प्रचार प्रसार गर्न र आवश्यक सुभाब सल्लाह दिन सबैको दायित्व भएकोले जिम्मेवारी पूर्वक लाग्न हुन सम्पूर्ण बायुङराई समुदायमा हार्दिक अपिल पनि गर्दछु । (सुभाब सल्लाह सहयोगको लागि Email: bayungsumnikhim@gmail.com)

किरात बायुङराई सुम्निखिमको आ.व. २०८१/८२ आयर व्यय निम्नअनुसार छन् :

N.B. CHAND & Associates

Registered Auditor's 'B'
ICAN Mem No. 7376
PAN No: 500219805

Mailing Address:

31-New Baneshwor
Kathmandu, Nepal
nbchand.assoc.intes@gmail.com

INDEPENDENT AUDITOR'S REPORT
On the Financial Statements of
M/S KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM

We have audited the financial statements of the Kirat Bayung Rai Sumnikhim which comprise the Statement of Financial Position as at Ashad end, 2082, and the Statement of Income & Expenditure, Statement of Changes in Reserve and Statement of Cash Flows for the period then ended, and notes to the financial statements including a summary of significant accounting policies.

Responsibilities of Management for the Financial Statements:

Management is responsible for the preparation and fair presentation of the financial statements in accordance with Nepal Accounting Standard and for such internal control as management determines is necessary to enable the preparation of financial statements that are free from material misstatement, whether due to fraud or error. In preparing the financial statements, management is responsible for assessing the organization's ability to continue as a going concern, disclosing, as applicable, matters related to going concern and using the going concern basis of accounting unless management either intends to liquidate the organization or to cease operations, or has no realistic alternative but to do so.

Auditor's Responsibilities for the Audit of the Financial Statements:

Our objectives are to obtain reasonable assurance about whether the financial statements are free from material misstatement, whether due to fraud or error, and to issue an auditor's report that includes our opinion. Reasonable assurance is a high level of assurance but is not a guarantee that an audit conducted in accordance with Nepal Standards on Auditing will always detect a material misstatement when it exists. As part of an audit in accordance with Nepal Standards on Auditing, we exercise professional judgment and maintain professional scepticism throughout the audit. An audit involves identification and assessment of the risks of material misstatement of the financial statements, whether due to fraud or error, design and perform audit procedures responsive to those risks, and obtain audit evidence that is sufficient and appropriate to provide a basis for our opinion. Audit also includes evaluating the appropriateness of accounting policies used, appropriateness of management's use of the going concern basis of the accounting, and the reasonableness of accounting estimates and related disclosures made by management therefore, we are required to draw attention in our auditor's report to the related disclosures in the financial statements. Our conclusions are based on the audit evidence obtained up to the date of our auditor's report.

Key Audit Matter:

Key audit matters are those matters that, in our professional judgment, were of most significance in our audit of the financial statements of the current period. These matters were addressed in the context of our audit of the financial statements, and in forming our opinion thereon, and we do not provide a separate opinion on these matters.

Legal and Regulatory Requirements & Opinion, we further report that:

- ✓ We have obtained all the information and explanations, which to the best of our knowledge and belief were necessary for the purpose of our audit. Neither we have come across any of the information about the misappropriation of fund by the directors or any of the representative or organization's staffs during our audit nor have we received any such information from the management. No accounting fraud has been observed during our audit.
- ✓ In our opinion and to the best of our information and according to the explanation given to us, the financial statement the said Statement of Financial Position, Statement of Income & Expenditure & Cash Flow Statement, read together with the notes forming part of the accounts are as accordance with Nepal Accounting Standards & give the information required by the Association Registration Act 2034, in the manner so required to give a true and fair view in the case of Statement of Financial Position, Statement of Income & Expenditure & Cash Flow Statement for the period ended on that date.

For N.B. CHAND & Associates
Registered Auditor

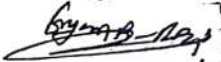
Place: Kathmandu

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHM
STATEMENT OF INCOME & EXPENDITURE
 For the Year Ended Ashad 2082 (July 16, 2025)

Figures in NPR

Particulars	Note	Current Year	Previous Year
INCOME			
INCOMING SOURCES	1	180,735.00	599,103.00
OTHER INCOMING SOURCE	2	30,000.00	30,000.00
TOTAL INCOME		210,735.00	629,103.00
EXPENDITURE			
EMPLOYEE EXPENSES	3	-	-
ADMINISTRATIVE EXPENSES	4	210,735.00	629,103.00
PROGRAM EXPENSES	5	-	-
DEPRECIATION EXPENSES	SN-1	-	-
TOTAL EXPENDITURE		210,735.00	629,103.00
NET SURPLUS (DEFICIT) BEFORE TAXATION		-	-
INCOME TAX EXPENSES		-	-
SURPLUS (DEFICIT) FOR THE YEAR		-	-
APPROPRIATION OF SURPLUS (DEFICIT) FOR THE YEAR			
ALLOCATION TO RESERVE		-	-
ALLOCATION TO CAPITAL RESERVE		-	-

Schedule referred above form integral part of this Financial Statements

For & on Behalf of the Board
President

Executive Member

As per report of even date
Auditor

**KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM
CASH FLOW STATEMENT
For the Year Ended Ashad 2082 (July 16, 2025)**

Figures in NPR

Particulars	Current Year	Previous Year
Cash Flow from Operating Activities:		
Net Surplus/(Deficit) Before Tax	-	-
Adjustment For:		
Depreciation & Amortization Expenses	1,318.36	1,757.81
Impairment of Property, Plant & Equipment	-	-
Income Tax Charged to I/E Statement	-	-
Gain from Disposal of Assets	-	-
Working Capital Adjustments		
Decrease/(Increase) in Current Assets	-	-
Increase/(Decrease) in Current Liabilities	-	(44,792.00)
Cash Generated from Operation	1,318.36	(43,034.19)
Income Tax Paid	-	-
Interest Paid	-	-
Net Cash Flow from Operating Activities	1,318.36	(43,034.19)
Cash Flow from Investing Activities:		
Decrease/(Increase) in PPE Assets	-	-
Decrease/(Increase) in Investments	-	-
Interest-Dividend Received	-	-
Net Cash Flow from Investing Activities	-	-
Cash Flow from Financing Activities:		
Increase/(Decrease) in Unrestricted Funds	396,162.64	307,033.19
Increase/(Decrease) in Restricted Fund/Capital Reserve	-	-
Increase/(Decrease) in Non-Current Liabilities	-	-
Net Cash From Financing Activities	396,162.64	307,033.19
INCREASE/(DECREASE) IN CASH & CASH EQUIVALENTS	397,481.00	263,999.00
CASH & CASH EQUIVALENTS AT THE BEGINNING	305,981.00	41,982.00
EXCHANGE GAIN (LOSS) IN CASH & CASH EQUIVALENTS	-	-
CASH & CASH EQUIVALENTS AT THE YEAR END	703,462.00	305,981.00

[Signature]

For & on Behalf of the Board
President

[Signature]
Executive Member

[Signature]
As per our report of even date
Auditor

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM

Notes Forming Part of the Statement of Income & Expenditure as on Ashad End 2082

	<u>Current Year</u>	<u>Previous Year</u>
Note-1: Incoming Resources		
Incoming Sources	-180,735.00	599,103.00
Other Fund Raising Activities	-	-
Total	180,735.00	599,103.00
Note-2: Other Incoming Sources		
Membership Fee	30,000.00	30,000.00
Interest Income	-	-
Total	30,000.00	30,000.00
Note-3: Employee Expenses		
Salary & Allowances Expenses	-	-
Other Benefits & Allowances	-	-
Total	-	-
Note-4: Administrative Expenses		
Audit Fee Expenses	10,000.00	10,000.00
AGM Expenses	22,500.00	24,000.00
Calendar & Book Publication Expenses	55,000.00	280,500.00
Miscellaneous Expenses	15,000.00	50,255.00
Office Kitchen & Snacks Expenses	70,050.00	171,308.00
Printing & Stationary Expenses	18,235.00	14,715.00
Registration & Renewal Expenses	3,950.00	24,250.00
Training Expenses	10,500.00	13,605.00
Travelling & Local Conveyance Expenses	5,500.00	40,470.00
Total	210,735.00	629,103.00
Note-5: Program Expenses		
Program Expenses	-	-
Miscellaneous Expenses	-	-
Total	-	-

By: [Signature]

[Signature]

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM

Notes Forming Part of the Statement of Financial Position as on Ashad End 2082

	<u>Current Year</u>	<u>Previous Year</u>
Note-6: Non-Current Assets		
a. Property, Plant & Equipment	3,955.08	5,273.44
b. Intangible Assets	-	-
c. Investment Properties	-	-
Total	3,955.08	5,273.44
Note-7: Current Assets		
a. Cash & Cash Equivalents	703,462.00	305,981.00
b. Accounts Receivable	-	-
Sudry Receivables	-	-
Other Receivables	-	-
c. Other Current Assets	-	-
Other Advances	-	-
Advance & Deposits	-	-
Total	703,462.00	305,981.00
Note-8: Unrestricted Fund/Accumulated Surplus/(Deficit)		
Balance at the Beginning of the Year.	301,254.44	(5,778.75)
Additional Funds During The Period	216,746.00	907,894.00
Unrestricted Surplus/(Deficit) in Operating Activities	-	-
Less: Transferred to Statement of Income & Expenditure	180,735.00	(599,103.00)
Less: Depreciation Written-Off	(1,318.36)	(1,757.81)
Balance as at End, Transfer to Balance Sheet	697,417.08	301,254.44
Note-9: Restricted Fund/Capital Fund		
Balance as at Beginning of Year	-	-
Capital/Funds During The Period	-	-
Less: Transferred to Statement of Income & Expenditure	-	-
Less: Interest Income on Restricted Fund	-	-
Less: Transfer to Unrestricted Fund	-	-
Balance as at End Transfer to Balance Sheet	-	-
Note-10: Non-Current Liabilities		
a. Long-Term Borrowing	-	-
b. Other Non-Current Liabilities	-	-
Total	-	-
Note-11: Current Liabilities		
a. Short-Term Borrowing	-	-
b. Accounts Payables	10,000.00	10,000.00
TDS & Taxes Payable	1,500.00	1,500.00
Audit Fee Payable	8,500.00	8,500.00
Sundry Payable	-	-
c. Provisions	-	-
Income Tax Provision	-	-
Other Provisions	-	-
Total	10,000.00	10,000.00

Gyan Bahadur Rai

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM
Sub-Note-1: PROPERTY, PLANT & EQUIPMENT/DEPRECIATION EXPENSES

Particulars	Building & Structure	Furniture & Equipments	Other Assets	Total
Balance as at 1st Shrawan 2080	-	7,031.25	-	7,031.25
Addition During the Period	-	-	-	-
Revaluation & Adjustments	-	-	-	-
Disposals During the Period	-	-	-	-
Balance as at Ashad end, 2081	-	7,031.25	-	7,031.25
Addition During the Period	-	-	-	-
Revaluation & Adjustments	-	-	-	-
Disposals During the Period	-	-	-	-
Balance as at Ashad end, 2082	-	7,031.25	-	7,031.25

DEPRECIATION & IMPAIRMENT LOSSES

Balance as at 1st Shrawan 2080	-	-	-	-
Charge for the Year	-	1,757.81	-	1,757.81
Impairment Losses	-	-	-	-
Disposals	-	-	-	-
Balance as at Ashad end, 2081	-	1,757.81	-	1,757.81
Charge for the Year	-	1,318.36	-	1,318.36
Impairment Losses	-	-	-	-
Disposals	-	-	-	-
Balance as at Ashad end, 2082	-	3,076.17	-	3,076.17

NET BOOK VALUE

As at 1st Shrawan 2080	-	7,031.25	-	7,031.25
As at Ashad end, 2081	-	5,273.44	-	5,273.44
As at Ashad end, 2082	-	3,955.08	-	3,955.08

Ray

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM
For the fiscal year 2081-2082

Note-17: Significant Accounting Policies and Notes to Accounts

General Information:

Kirat Bayung Rai Sumnikhim is non-governmental, non-profit making, non-political non-religious & equal opportunities providing organization. The organization is incorporated under Association Registration Act, 2034. These financial statements were approved for issue by the Board of Members.

Presentation of Financial Statements:

These financial statements have been prepared in accordance with Nepal Accounting Standard. The Financial Statements have also been prepared in accordance with the relevant presentational requirements of rules & regulations of Government of Nepal. The financial statements have been prepared on a historical cost basis and on an accrual basis of accounting except otherwise stated. The financial statements are prepared on the assumption that the organization is going-concern & will continue its operations in the foreseeable future.

Accounting Estimates

The preparation of the financial statements in conformity with Nepal Accounting Standards requires the use of certain critical accounting estimates and judgments. The organization makes certain estimates and assumptions regarding future events. In the future, actual results may differ from these estimates and assumptions. The estimates and assumptions that have a significant risk of causing a material adjustment to the carrying amounts of assets and liabilities within the next financial year are to be disclosed.

Current Assets:

- Cash and cash equivalents comprise cash balances, call deposits and other short-term highly liquid investments.
- Account Receivables are presented at their cost less their provision for impairment in the financial statement. No provision for impairment of receivables made for the fiscal year.

Property, Plant and Equipment:

- Property, Plant & Equipment (PPE) are initially recognized at cost. Cost includes the purchase price and other directly attributable costs. Subsequently, items of property, plant and equipment are measured at cost less depreciation & impairment. Depreciation charged to the PPE based on written down value method. However, the depreciation expenses have not been charged in the Statement of Income & Expenditure, such expenses written-off from the unrestricted fund.

Current Liabilities:

- The provisions are measured at the best estimate of the expenditure required to settle the obligation at the reporting date. Income Tax provision has not been made on the taxable income for the fiscal year.
- Other Current Liabilities, Account Payables & Short-term Borrowings are presented at their cost in the financial statement.

Grant/Income Recognition & Expenses Accounting:

- All funds received from donors are recognized as revenue income at their actual value. Regarding expenditure all expenses are recognized as revenue expenditure (except fixed assets) during the financial year. Excess & under receipt of fund transferred to the unrestricted fund/accumulated surplus heading of account during the period.
- All the expenses are recognized in the statement of income & expenditure on a straight-line basis, on actual basis.

Rearrangement & Grouping:

Figures in the financial statement have been rearranged or re-grouped, wherever necessary conform to financial statement's presentation.

Functional Currency:

The functional currency of the organization is Nepalese Rupees.

All Schedules/notes are an integral part of the financial statements.

